
ВІСНИК

**Академії праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України**

Засновано у 1998 р.

Науковий збірник

**3-4(73)
2015**

ВІСНИК

Академії праці і соціальних відносин
Федерації професіоналів України

Національний збірник

засновано у 1998 році

Видавець: Академія праці, соціальних відносин і туризму

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17837-6687ПР від 18 березня 2011 р.

Збірник зареєстровано в базі даних РИНЦ
(Российский индекс научного цитирования) –
з квітня 2013 р.

Ліцензійний договір № 206-04/2013)

Збірник затверджений ВАК України як фаховий
в спеціальностей:

- історичні науки – Постанова Президії
ВАК України від 06.10.2010 р. № 3-05/6.
- економічні науки – Постанова Президії
ВАК України від 06.10.2010 р. № 1-05/6.
- соціологічні науки – Постанова Президії
ВАК України від 10.11.2010 р. № 1-05/7.

Виходить періодичністю чотири рази на рік

Передрукування матеріалів, опублікованих у
збірнику, дозволяється лише за згодою авторів
та видавця. У випадку передрукування цих ма-
теріалів посилання на науковий збірник «Вісник
Академії праці і соціальних відносин Федерації
професіоналів України» обов'язкові.

Рекомендовано до друку Вченою радою АПСВТ.
Протокол № 2 від 8 жовтня 2015 р.

Підписано до друку 15.10.2015 р.
Формат – 60x84/8. Друк офсетний.
Папір офсетний №1. Ум.-друк. арк. – 15,4

Тираж – 100 прим.
Ціна договірна.

Видавництво «Академія праці і соціальних
відносин Федерації професійних спілок України»
Свідоцтво ДК № 3169 від 16.04.2008 р.
Велика Окружна дорога, 3 Київ-187.

МСП, 03680, Україна,
тел./факс (044) 526-15-45;
e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

Надруковано: ТОВ «Видавництво «Сталь».
Свідоцтво ДК № 1212 від 28.01.2003 р.
вул. Віталія Шимановського 2/1
м. Київ, 02660, Україна,
тел./факс 516-45-02

Редакційна колегія:

Гавриленко І.М., доктор філософських наук, професор,
голова редколегії

Булшенко В.В., доктор філософських наук, професор,
відповідальний секретар

Аркадіус Дурасевич, PhD (економіка) *(Польща)*

Андрусин Б.І., доктор історичних наук, професор
Барматова С.П., доктор соціологічних наук, професор
Васильченко З.М., доктор економічних наук, професор

Головко В.І., кандидат економічних наук, доцент

Добровольська Г.О., доктор історичних наук, доцент,

Злобіна О.Г., доктор соціологічних наук, професор

Капелюшний В.П., доктор історичних наук, професор

Карагодіна О.Г., доктор медичних наук, професор

Коденська М.Ю., доктор економічних наук, професор

Куценко В.І., доктор економічних наук, професор

Лисенко О.Е., доктор історичних наук, професор

Макеев С.О., доктор соціологічних наук, професор

Марцін Бакієвич, PhD (економіка) *(Польща)*

Мірослав Грєвінські, Dr hab. (політологія) *(Польща)*

Пилипенко В.Е., доктор соціологічних наук, професор

Реєнт О.П., доктор історичних наук, професор,

член кореспондент НАН України

Романова Л.В., доктор економічних наук, професор

Ручка А.О., доктор філософських наук, професор

Семігіна Т.В., доктор політологічних наук, доцент

Собольова Н.І., доктор соціологічних наук

Ставнюк В.В., доктор історичних наук, професор

Співак В.М., доктор політичних наук, професор

Судаков В.І., доктор соціологічних наук, професор

Тарасенко В.І., доктор соціологічних наук, професор

Якуба К.І., доктор економічних наук, професор

Яременко А.О., доктор філософських наук, професор

Редакція може не поділити позиції й точки зору авторів, а
також публікувати окремі матеріали у порядку обговорення.

Друкується за редакцією авторів

Переклад на англійську мову Бондар С.І., Тетерук С.П.

Макетування та верстка Іоніна О.В.

© Академія праці, соціальних
відносин і туризму, 2015

У номері

Соціологія та профспілковий рух <i>Абаніна Н.С.</i> Ментальні засади соціального опору6 <i>Годлевська В.Ю.</i> Проблема бідності в сучасній Україні та шляхи її подолання 11 <i>Труш М.С.</i> Соціокультурна інтеграція: особливості в умовах глобалізації: український аспект 14 <i>Шапошникова І.В.</i> Формування професійної ідентичності випускника вищого закладу освіти: проблеми та перспективи 20 <i>Юрженко Л.В.</i> Вплив глобалізаційних процесів на еволюцію соціокультурного середовища 26 Економіка. Проблеми економічного становлення <i>Богач Л.В.</i> Врегулювання та розвиток орендних земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах 31 <i>Буряк Р.І.</i> Інтегрована система менеджменту як основа забезпечення сталого розвитку підприємства аграрного сектору України 36 <i>Варналій З.С., Васильців Т.Г., Білик Р.Р.</i> Забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки малого і середнього підприємництва України 44 <i>Васьковська Н.О.</i> Дослідження інститутів соціально-економічної сфери в історико-економічному контексті 51 <i>Галушко В.П., Ковтун О.А.</i> Ефективність залучення інвестицій в агроформуваннях в умовах розвитку ринкових відносин 55 <i>Жук О.І.</i> Напрями оцінки ефективності маркетингової діяльності 61 <i>Кудінова І.П.</i> Підприємницькі засади розвитку сільського зеленого туризму 66 <i>Курбет О.П.</i> Теорія цінності в працях представників Київської політекономічної школи 70 <i>Куценко В.І.</i> Траєкторія модернізації вищої освіти в контексті формування людського капіталу 75 <i>Лавриненко В.М., Логінов М.М.</i> Філософія війни: історико-економічні аспекти 82 <i>Ліп'яніна Х.В.</i> Математична модель привабливості інвестицій в туризм 88 <i>Лопанчук А.А.</i> Формування економічної ефективності виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся 93 <i>Туголуков С.І.</i> Стратегічні підходи до реформування пенсійної системи України 97 <i>Ярмоленко Ю.О.</i> Генезис поняття «сталий розвиток» та прояви концепції у сучасних умовах 103 Політика, історія, культура <i>Галагуз І.В.</i> Міжнаціональні відносини України в умовах трансформації суспільства (Північний регіон) 109 <i>Лебедева Ю.О.</i> Переяславська угода 1654 р.: історіографічний огляд 117 <i>Печериця Т.В.</i> Становлення та розвиток музейної справи на Єлисаветградщині (кінець XIX ст. – перша чверть XX ст.) 123 <i>Сапелкіна З.П.</i> Благодійна діяльність добровільної організації «Карітас» як наочне втілення християнської заповіді любові до ближнього 127 Автори номера 131
--

В номере

Социология и профсоюзное движение

- Абанина Н. С.*
Ментальные особенности социального сопротивления.....6
- Годлевская В.Ю.*
Проблема бедности в современной Украине и пути ее преодоления.....11
- Труш М.С.*
Проблемы и перспективы социокультурной интеграции в условиях глобализации: украинский аспект.....14
- Шапошникова И.В.*
Формирование профессиональной идентичности выпускника высшего учебного заведения: проблемы и перспективы.....20
- Юрженко Л.В.,*
Влияние глобализационных процессов на эволюцию социокультурной среды.....26

Экономика. Проблемы экономического становления

- Богач Л.В.*
Урегулирование и развитие арендных земельных отношений в сельскохозяйственных предприятиях.....31
- Буряк Р.И.*
Интегрированная система менеджмента как основа обеспечения устойчивого развития предприятия аграрного сектора Украины.....36
- Барналий З.С., Васильцив Т.Г., Билык Р.Р.*
Обеспечение конкурентоспособности и экономической безопасности малого и среднего предпринимательства Украины.....44
- Васьковская Н.О.*
Исследование институтов социально-экономической сферы в историко-экономическом контексте.....51
- Галушко В.П.*
Эффективность привлечения инвестиций в агроформированиях в условиях развития рыночных отношений.....55
- Жук О.И.*
Направления оценки эффективности маркетинговой деятельности.....61

- Кудинова И.П.*
Предпринимательские принципы развития сельского зеленого туризма.....66
- Курбет А.П.*
Теория ценности в трудах представителей Киевской политэкономической школы.....70
- Куценко В.И.*
Траектория модернизации высшего образования в контексте формирования человеческого капитала.....75
- Лавриненко В.Н., Логінов М.М.*
Философия войны: историко-экономические аспекты.....82
- Литьянина К.В.*
Математическая модель привлекательности инвестиций в туризм.....88
- Лопанчук А.А.*
Формирование экономической эффективности производства продукции скотоводства на сельскохозяйственных предприятиях зоны Полесья.....93
- Тугалуков С.І.*
Стратегічні підходи до реформування пенсійної системи України.....97
- Ярмоленко Ю.А.*
Генезис понятия «устойчивое развитие» и проявления концепции в современных условиях.....103

Политика, история, культура

- Галагуз И.В.*
Межнациональные отношения Украины в условиях трансформации общества (Северный регион).....109
- Лебедева Ю.А.,*
Переяславское соглашение 1654 г.: историографический обзор.....117
- Печерица Т.В.*
Становление и развитие музейного дела на Елисаветградщине (конец XIX в. – первая четверть XX в.).....123
- Сапелкина З.П.*
Благотворительная деятельность организации «Каритас» как наглядное воплощение христианской заповеди любви к ближнему.....127

Contents

Sociology and the trade union movement

- Abanina N. S.*
Mental basis of social resistance..... 6
- Godlevska V.Y.*
The problem of poverty in modern
Ukraine and ways of its overcoming..... 11
- Trush M.S.*
Problems and prospects of socio-cultural
integration in globalization's context:
Ukrainian aspect..... 14
- Shaposhnykova I.V.*
Formation of professional identity of
the graduate of higher educational
establishment: problems and
prospects 20
- Yurzhenko L.V.*
Influence of globalization processes
on the evolution of sociocultural
environment..... 26

Economics. Problems of economic development

- Bogach L.V.*
Settlement and development of land
leasing relations in agricultural
enterprises..... 31
- Buriak R.I.*
Integrated management system as
basement of sustainable development
of enterprise of the agricultural sector
of Ukraine 36
- Varnaliy Z.S., Vasylytsiv T.G., Biluk R.R.*
Providing economic security and
competitiveness of small and medium
business in Ukraine..... 44
- Vas'kovska N.O.*
Investigation of the institutions of socio-
economic sphere within historical and
economic context..... 51
- Galushko V.P.*
Efficiency of investments attraction in
agricultural formations in the conditions
of the market development..... 55
- Zbuk O.I.*
Experience of efficiency estimation of
marketing activity..... 61
- Kudinova I.P.*
Enterprise principles of development of
rural green tourism..... 66
- Kurbet O.P.*
The theory of value in works of
representatives of Kyiv school of
political economy..... 70

- Kutsenko V.I.*
Trajectory of higher education's
modernisation in the context of human
capital formation..... 75
- Lavrynenko V.M., Loginov M.M.*
Philosophy of War: historical and
economic aspects..... 82
- Lipyanyina C.V.*
Mathematical model of investment
attractiveness in tourism..... 88
- Lopanchuk A.A.*
Formation of economic efficiency of
production of cattle breeding on
agricultural enterprises in Polissya area .. 93
- Tubolukov S.I.*
Strategic approaches to reforming the
pension system of Ukraine 97
- Jarmolenko Y.O.*
The genesis of the concept of
«sustainable development» and
displays of the concept in modern
conditions..... 103

Politics, history, culture

- Galagus I.V.*
The inter-ethnic relations in Ukraine
in the conditions of the society
transformation (the Northern Region). 109
- Lebedeva J. O.*
Pereiaslav Agreement of 1654 .:
historiographical review..... 117
- Pecherytsia T.V.*
Formation and development of museum
business in Yelysavethradshchyna in the
late 19th and the first quarter of the 20th
century 123
- Sapielkina Z.P.*
Charitable activity of «Caritas»
organization as a visual embodiment
of the Christian commandment of
love to neighbour 127

Соціологія та профспілковий рух

УДК: 316.485:323.2]:159.964.21](045)

Абаніна Н.С.,

канд. філос. наук, доцент кафедри соціології
Запорізького національного університету

Ментальні засади соціального опору

У статті проаналізовані ментальні особливості, які визначають закономірні прояви соціального опору. До значимих для характеру соціального опору ментальних рис українців віднесені: індивідуалізм, демократизм, прагнення до волі, віротерпимість, відкритість у спілкуванні, дружелюбність, повага до традицій, орієнтація на мир, любов та споглядання. Проаналізовано суперечливі ментальні риси, які визначають специфіку здійснення соціального опору: з одного боку пасивне ставлення до влади у державі і, з іншого, активність, готовність боронити рідну землю, приймати рішення і відповідати перед власним народом. Спираючись на виявлене протиріччя надано характеристику принципам здійснення соціального опору в Україні.

Ключові слова: менталітет, культура, цінності, соціальний опір, протест, «смута».

Постановка проблеми. Р. Дарендорф свого часу звертав увагу на «дилему трьох годин» щодо процесів реформування у посткомуністичних країнах. Він зазначає, що, якщо конституційна реформа може бути здійснена за шість місяців, а реформа у економіці приблизно за шість років, то зміни глибинних прошарків життя, відносин та цінностей можуть не відбутися навіть зі зміною шести поколінь [2]. Такі роздуми акцентують увагу на значущості ролі ментальних особливостей соціальної спільноти у процесах соціальних змін, визначаючи основоположні принципи соціальної взаємодії. Менталітет не залежить від короткострокових, мінливих настроїв суспільства, коливань суспільної думки та емоційних сплесків, що можуть охоплювати значну кількість людей або навіть усю країну. Проте саме він визначає характер цих сплесків, у його надрах слід шукати закономірність виявів соціального опору. Будучи історично обумовленими, характеристики менталітету соціальної спільноти вплетені у структуру індивідуальної психіки як установки національної культури, принципи мислення та поведінки.

У межах великих за обсягом соціальних спільнот можуть виникати різні варіанти групового менталітету, який у свою чергу, може здійснювати більший або менший вплив на менталітет усєї спільноти, наприклад національний менталітет. При цьому такий вплив залежить від характеру сприйняття домінуючої спільноти. Неприйнятні риси культури, яку вимушена сприймати спільнота викривлюють ментальні риси, але не здатні знищити та замінити їх повністю, оскільки базові структури менталітету володіють високою стійкістю та здатністю опиратися. В той же час, прийнятні характеристики культури, політики і т.п. приймаються і змінюють існуючі, хоча це і відбувається протягом тривалих проміжків часу.

Цей факт розкриває особливості ментальності українців, менталітет яких формувався під впливом географічного положення, значних територій, клімату, плодючості земель,

специфіки взаємодії в межах села та ін., і значно викривлювався впливом політики чужих держав, які не сприймалися як свої, обумовлюючи потребу чинити опір та формуючи відчуження від влади будь-якого рівня. «Особливість історії України полягає в тому, що незалежне, самостійне її життя обмежувалося невеликими проміжками часу. Безперервні навали різних держав і народів спричиняли постійні втрати територій. Несталість, постійні загрози духовно-культурного придушення, знищення найсвідоміших, найактивніших представників українського народу, а також зради власного народу українською елітою, людьми, які виступали його керманічами, характеризують життя нації. Це спричинило прагнення українців до самозбереження, зневіри у владі тощо. Тому українців вирізняють замкненість на «малому гурті», у першу чергу на родині, внутрішнє неприйняття влади при зовнішньому підпорядкуванні їй, комплекс меншовартості, другорядності, зайвості» [3]. Цьому сприяла і часта зміна держав, які визначали розвиток України та політичної влади не даючи можливості сформуватися більш-менш стійким рисам ідентичності, що були б пов'язані з іншою державою. Так лише «За одне сторіччя тричі кардинально змінювалися ідеологія, економічна та соціальна політики, тому різні соціальні, вікові, етнічні, релігійні та регіональні прошарки населення увібрали у себе суперечливі ціннісні установки різних історичних епох» [9]. Мається на увазі ХХ століття, хоча і попередні століття в Україні не відрізнялися стабільністю.

У стабільних демократичних державах поступове формування менталітету шляхом трансформації від підданства королю до громадянства сформувало активну позицію участі та упевненість у можливості впливати на владу незалежно від її рівня. Умови в яких формувалося українське суспільство породжувало відчуженість від влади, замикання лише на власних інтересах та відстоюванні тих ідей, які зачіпають життя власної родини. Ці ж характеристики в першу чергу визначають причини, форми та характер здійснення соціального опору.

Дослідження і публікації з теми. Вивчення ментальних особливостей українського суспільства, які обумовлюють характер та форми здійснення соціального опору ґрунтується на дослідженні з української культури, що було проведене В. О. Лозовим, Н. Д. Пальмом, Т. Є. Гетало. У статті використані доробки В. Ф. Петренко щодо сутності менталітету та свідомості народу. Статистичний матеріал та аналітичні дані з приводу протестної активності та характеру здійснення соціального опору в Україні можуть бути почерпнуті із насичених інформативно та глибоких за аналізом роботах Т. Метельової. Описана Р. Дарендорфом специфіка протікання змін у різних сферах життєдіяльності суспільства визначила важливість вивчення менталітету у процесах здійснення опору у суспільстві.

Метою дослідження є визначення ролі та основних ментальних рис здійснення соціального опору в українському суспільстві через аналіз закономірностей історичного розвитку та соціальних подій, які його супроводжували, що можуть бути покладені в основу прогнозування розвитку принципів взаємодії влади та суспільства України.

Виклад основного матеріалу. До складових рис українського менталітету відносять індивідуалізм, демократизм, прагнення до волі, віротерпимість, відкритість у спілкуванні, дружелюбність, повага до традицій, орієнтація на мир, любов, обережність до нововведень, стабільність. Такі риси культури українського народу як орієнтація на мир, любов та споглядання яскраво прослідковується у виявах соціального опору. Так, протести першочергово носять мирний характер та орієнтуються на відстоювання складових ціннісної сфери (правди, чесності, справедливості, демократії, прав людини та ін.), на протигагу економічним або політичним вимогам. «Більшості протестних рухів притаманний мирний характер, а насильство застосовувалося лише у відповідь на репресивні силові дії влади й приспінників режиму» [6, с. 2].

Соціально-історичні умови породили дві значні суперечливі риси у характері українця, які і визначають специфіку здійснення соціального опору. Постійне пригнічення, жорстке придушення будь-якого виявлення волі з боку пануючих держав на території України породило пасивне ставлення до влади внаслідок неможливості подолати більш сильного ворога, схильність прилаштовуватися та піклуватися лише про власне оточення – діяти лише у межах сфери індивідуального впливу.

З іншого боку перманентне, але стабільне посягання на територію України з боку інших держав, яке безпосередньо загрожувало життю, змушувало боротися з ворогами, обумовлювало необхідність активності, прийняття рішень і породжувало відповідальність

перед власним народом. Звідси можемо спостерігати активність та включеність українців у соціально-політичні процеси в країні, високу обізнаність щодо подій у країні, спостерігати глибокі переживання за долю власного народу та обурення протиправними й антигуманними діями щодо нього. І в той же час відсутність або дуже слабка активність щодо індивідуальної або соціальної протидії цим процесам (прослідковується тиск стереотипу чужої сильної влади, з якою немає сенсу боротися).

Тобто, у ситуації крайньої загрози або погіршення життя відбувається стрімка мобілізація усього суспільства на протидію ворогу. Можемо бачити підтримку усім суспільством української армії під час військового конфлікту, активізацію усіх прошарків населення у знак протесту проти насилля з боку влади та зміни курсу 2014 року, можемо бачити масштаби опору фальсифікації виборів 2004 року та інші мнеш значні за масштабами події у регіонах спрямовані на захист слабких та протидію свавіллю.

Протиріччя між традиційним сприйняттям держави як чужого нездоланного ворога з одного боку та здатністю населення до активної боротьби з ворогом заради життя через активне відстоювання власних інтересів породжує високий рівень соціального розчарування та пасивність у сфері громадянської активності, що відображається на усіх рівнях її реалізації. Немає мети, яка би поділялася усім суспільством, і таким чином єднала би у цілеспрямованій діяльності, програми змін, розгалуженої системи громадських організацій, систематичного вираження волі до відстоювання власної правоти засобами демократичного суспільства. Натомість отримуємо лише сплески соціальної непокори у випадках крайньої соціальної деривації. Які потім «глушаться» уходом у себе, концентрацією на власних справах та відсутністю будь-якого значимого впливу на владу, або контролю.

В той же час, протестні настрої постійно сильно присутні у соціальному середовищі. За даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва на січень 2015 року 43 % українців висловили готовність протестувати. І хоча на липень ми мали вже значно менший відсоток готовності лише 18 %, проте 28 % зазначили, що у їхньому місті масові виступи протесту можливі [1, с. 1]. Тобто, не висловлюючи власного бажання брати участь у протестах, респонденти підтвердили наявність такого бажання у суспільстві.

Показовою є і динаміка кількості зафіксованих акцій протесту у рік. Так у 2011 році в Україні відбулося 2277 акцій, тоді як у 2012 їх кількість зросла до 3 тисяч 636, а у 2013 зафіксовано вже 4822 протестні акції, що перевищує показник попереднього року на 33% [6]. З цього можна зробити висновок про перетворення соціального опору на інституціонізований спосіб взаємодії громадян із владою, в основі якого лежить неможливість впливати на неї іншими шляхами. Або як зазначає Т.Метельова «Відродження архаїчних форм прямої демократії» [6, с. 4].

Відсутність можливості легітимно впливати на владу та відстоювати власні інтереси неодноразово породжували опір у формі стихійних рухів знизу, народних бунтів, страйків, повстань та революцій, обумовлювали селянські війни та народні бунти, громадянські війни, антибільшовицькі виступи селян та повстання у містах, рухи дисидентів-правозахисників, антикомуністичні мітинги. Такі події породжували відгук і у інших сферах суспільного життя: з'являлися революційні гуртки, виходили журнали та книжки, де обґрунтовувалося потреба організованої боротьби, що місцями скочувалося до радикалізму, а подекуди і пропаганди терористичної боротьби. Проте такі настрої, як правило жорстко придушувалися і, навіть, якщо мали успіх, не виливалися у будь-які прогресивні форми подальшого розвитку.

Користуючись термінологією Ю.Лотмана розгортання соціального опору в Україні може бути відображене механізмом «смути», яка представляє собою «закономірне та періодично відновлюване явище...» [5, с. 178]. Можна провести паралелі між смутою сучасності та смутою часів міжусобних війн Київської Русі, доби козацької роздрібненості, громадянської війни ХХ століття, як найбільш виразними періодами соціальної дестабілізації. «Навіть якщо судити про процес становлення давньоруської державності за напівлегендарними даними початкового літопису, міжплемінна ворожнеча, відносини підданства як знаходження «під даниною» («данництва»), безпринципна боротьба за владу, братовбивчі заговори та війни, кровна помста – усе це в сукупності складало фон подій, що панував на Руській землі загального «безладу» та хаосу, який закарбувався у самосвідомості сучасників як «смути» [4, с. 107]. Феномен «смути» будучи вкорінений у ментальних особливостях

українського суспільства є результатом таких рис як відчуженість від влади, замикання на власному оточенні та неузгодженості у міжособистісних стосунках.

Соціальний опір у період «смути» виступає у поєднанні пасивної та здійснюваної потенції активної форми. Пасивність його проявів виражається в традиційній покірності та байдужості, своєрідній відстороненості громадян від подій, що відбуваються. Потенція активності полягає у можливості вибуху як миттєвого, хвилеподібного прояву соціальної непокори, після чого соціальний опір знову набуває пасивних форм. Активні і пасивні форми соціального опору в «смути» передбачають та взаємообумовлюють одна одну. Перетікання однієї форми соціального опору в іншу не піддається жодному контролю або передбаченню, настільки вони невід'ємні одна від одної. І. Кондаков визначає «смути» щедрінським терміном «бунт на колінах». «Смута – це такий стан суспільства, за якого покірність не відрізняється від «бунту» і невід'ємна від нього; більш того, сама є парадоксальною формою бунту» [4, с. 108]. Коли внутрішнє протистояння зберігається в досить сильній формі, але немає ніякого вираження в діях, і навіть спроби діяти активно скоро вщухають і приймають колишню форму.

Такий підхід пояснює, чому соціальний опір не набуває форм організованої боротьби. Означена ментальна специфіка українського соціуму не передбачає тривалого виношування ідей і проєктів майбутнього розвитку, будь-який бунт містить у собі спробу із надією на те, що на цей раз щось зміниться. «Хоча в умовах відсутності консолідуючої ідеї протесту, організованої опозиції соціальний вибух не завжди веде до зміни режиму. Але, навіть, якщо він виявляється як беззмістовний, стихійний бунт, можуть бути розхитані всі основи держави» [7, с. 68]. Такий вияв соціального опору має негативний вплив на розвиток суспільства, він порушує існуючий рівень рівноваги, збільшує невизначеність та веде до подальшої дестабілізації, посилення жорстокості влади та репресивних дій.

Хоча і вони лише погіршують ситуацію, оскільки спроби впорядкування шляхом тиску та насильства не долають смуту, тиск не лише не впорядковує суспільні процеси, але переводить смуту на більш високий рівень культурної організації. Українське суспільство традиційно обережно ставиться до змін, історична пам'ять зберегла знання про те, що будь-які масштабні зміни несуть із собою значне стиснення міри життя. Прикладом є насадження християнства, яке призвело до руйнації світоглядних цінностей та фізичного покарання навіть за приховане їх сповідування; революція 1917 року, яка обумовила розруху, голод, масштабні репресії, або ж перехід до демократії, що супроводжується радикальним падінням якості життя. Тому розробка якісного проєкту змін України та шляхи його впровадження без врахування ролі ментальних особливостей здійснення соціального опору буде лише утопією, яка назавжди залишиться недосяжною мрією.

Висновки. Отже, соціальний опір в українському суспільстві є латентно-присутнім в усіх його підсистемах протягом усіх років існування народу. Ментальна специфіка протікання цього процесу характеризується поєднаннями пасивності та активності. Активними виявами опору можна визнати акцію протесту, яка призвела до становлення незалежності України, та «Помаранчеву революцію», яка обумовила прихід до влади третього президента України, Євромайдан і багато інших менших за своїми масштабами, але не менш значимими актами здійснення опору. Пасивність виражається у характері протестних настроїв та очікувань українців, які стабільно високі і свідчать про можливість швидкої мобілізації населення у випадку загрози життю.

При цьому ми можемо спостерігати відродження пригнічуваних царатом та радянською владою проявів соціальної ментальності, що обумовлено виходом на арену соціо-політичного життя України нових поколінь, які виховані на новій історії, не пережили у своєму власному досвіді ні голоду, ні масових репресій, ні цензури, ні застою, і більш того, вже отримали досвід позитивної боротьби з владою. Саме цей аспект відродження ментальних характеристик українців та їх реалізація у процесах соціального опору має стати предметом детальних досліджень.

Література

1. Громадська думка населення України: Протестні настрої в період кризи [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – Режим доступу: http://www.uceps.org/upload/1442822145_file.pdf
2. Дарендорф Р. После 1989: Мораль, революция и гражданское общество. Размышления о революции в Европе / Р. Дарендорф. – М.: Издательство «Ad Marginem», 1998. – 271 с.

3. Історія української культури: підручник / за ред.: Лозового В. О.; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків: Право, 2013. – 368 с.
4. Кондаков И. В. «Русский человек» в переходную эпоху: самосознание смуты / И. В. Кондаков // Человек между Царством и Империей: сб. материалов международной конференции / РАН Ин-т человека; [под ред. М. С. Киселевой]. – М., 2003. – С. 105 – 127.
5. Лотман Ю. М. Механизм смуты. (К типологии русской истории культуры) / Ю. М. Лотман // Международный литературно-философский журнал. – 1993. – № 1. – С. 173 – 185.
6. Метельова Т. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства й форма прямої демократії: світові тренди та український досвід / Т. Метельова // Віче. – 2015. – № 4. – С. 2 – 5.
7. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / Микола Іванович Михальченко. – Дрогобич; К.: ВФ «Відродження», 2004. – 487 с.
8. Пальм Н. Д. Історія української культури: навчальний посібник / Н. Д. Пальм, Т. Є. Гетало. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2013. – 296 с.
9. Петренко В. Ф. Многомерное сознание: Психосемантическая парадигма / В. Ф. Петренко. – М.: Новый хронограф, 2010. – 440 с.

Абанина Н. С. канд. филос. наук, доцент кафедры социологии Запорожского национального университета

Ментальные особенности социального сопротивления. В статье проанализированы ментальные особенности, определяющие закономерные проявления социального сопротивления. К значимым для характера социального сопротивления ментальным чертам украинцев отнесены: индивидуализм, демократизм, стремление к свободе, веротерпимости, открытость в общении, дружелюбие, уважение к традициям, ориентация на мир, любовь и созерцание, дружелюбие. Проанализированы противоречивые ментальные черты, которые определяют специфику осуществления социального сопротивления: с одной стороны пассивное отношение к власти в государстве и, с другой, активность, готовность защищать родную землю, принимать решения и отвечать перед собственным народом. Опираясь на выявленное противоречие, охарактеризованы принципам осуществления социального сопротивления в Украине.

Ключевые слова: менталитет, культура, ценности, социальное сопротивление, протест, «смута».

Abanina N. S., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Sociology, Zaporizhzhya National University

Mental basis of social resistance. The article analyses the mental characteristics that define natural manifestations of social resistance. Among significant characteristics of social resistance mental traits of Ukrainians are: individualism, democracy, love of freedom, tolerance, open communication, friendliness, respect for tradition, focus on peace, love and contemplation. The Contradicting mental traits that define a natural specificity of social resistance implementation are analysed: on the one hand the passive attitude to the authorities of the state and on the other hand - activity, readiness to defend the homeland, decision making and responsibility for their own people. Based on the identified contradictions the typical principles of social resistance in Ukraine are revealed.

Key words: mentality, culture, values, social resistance, protest, anxiety.

УДК 364.3-262.2(477)(045)

Годлевська В.Ю.,

докт. істор. наук, професор кафедри суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного університету

Проблема бідності в сучасній Україні та шляхи її подолання

В статті розглядається вкрай важлива соціальна проблема сучасного українського суспільства – проблема бідності. З 2014 р. в Україні не тільки підвищився рівень бідності за абсолютними критеріями, а й зросли масштаби вразливості до різних форм бідності. Сьогодні є очевидним той факт, що система державної соціальної підтримки як важіль прямого впливу на бідність виявилась непристосованою до нових умов. Бідність подолати неможливо. Проте можна вжити дієвих заходів для зменшення її масштабів та пом'якшення її прояви.

Ключові слова: бідність, економіка, соціальна політика, соціальна диференціація.

На сьогоднішній день у світовій практиці не вироблено єдиного підходу до визначення поняття «бідність». В цій сфері не можливо знайти навіть двох міжнародних організацій або національних статистичних агентств, які використовували одну і ту ж методику оцінки, а в більшості випадків методики принципово різні. Маніпулюючи існуючими поняттями і термінами можна визначити практично будь-який рівень бідності по країні (зрозуміло, в якихось заданих межах) і на догоду політичним цілям підвищувати або знижувати його.

У дослідженнях причин і місця бідності в суспільстві виділяють період з XVIII до першої половини XX століття (А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Р. Спенсер, Ж. Прудон, Е. Реклю, Карл Маркс, Ч. Бут і С. Раунтрі) і дослідження бідності в XX столітті (Ф. А. Хайек, П. Таунсенд та ін). Ще в XIX столітті було запропоновано обчислювати межу бідності на основі сімейних бюджетів і ввести тим самим критерій абсолютної бідності, поєднати критерії визначення бідності з рівнем доходів і задоволенням основних потреб індивіда, пов'язаних з підтриманням певного рівня його працездатності і здоров'я.

Протягом XX століття змінювалася концепція бідності, але методи вимірювання по суті залишаються такими ж. Поняття бідності було зведено до поняття прожиткового мінімуму, але відмінність полягає в тому, на якому рівні лінія бідності встановлена в країні. Дохід є єдиним індикатором добробуту і застосовується для вимірювання споживання і умов життя.

У світовій практиці бідність найчастіше вимірюється за допомогою прожиткового мінімуму, на підставі якого встановлюється межа бідності – рівень середньодушового доходу, коли сім'я визнається бідною. Межа бідності встановлюється через основні матеріальні потреби, а для цього треба вибрати мінімальну кількість різних товарів для їх задоволення, а потім визначити, скільки буде коштувати покупка. Рівень бідності в кожній країні визначається показником, який становить частку бідних в чисельності населення від 15 років і старше. Він може не співпадати із встановленим у країні прожитковим мінімумом.

Серед вітчизняних вчених, які досліджували проблеми бідності: Черенько Л.М., Кириленко О.П., Письменний В.В., Кравчук Н. Я., Ткачук Н.М., Карпишин Н.І., Русін В.М., Малиняк Б.С., Горин В.П., Кізіма Т.О., Петрушка О.В., Шаманська Н.В., Сидорчук А.А., Квасниця О.В., Бевз В.П., Колот А.М., Мандибуря В.О., Онікієнко В.В., Палій О.М., Ревенко А.Ф., Саєнко Ю.І., Скуратівський В.А., Яценко В.В. та інші. В роботах зазначених вчених досліджуються бідність як багатоаспектне явище, методичні підходи до визначення бідності, особливості прояву цього явища в Україні та його наслідки, фінансові важелі подолання бідності в Україні [1].

Бідність в Україні має цілу низку специфічних особливостей: низький рівень життя населення в цілому; психологічне несприйняття економічної нерівності; висока питома

вага людей, котрі вважають себе бідними; поширеність бідності серед працюючого населення. Проблему бідності необхідно розглядати крізь призму різносторонніх інтегрованих факторів. До причин формування та ескалації у соціальному просторі бідності можна зарахувати цілий комплекс уніфікованих передумов: 1) природні та географічні фактори; 2) економічні фактори; 3) медичне забезпечення; 4) адміністративно-урядові проблеми; 5) соціальні та демографічні фактори [2].

У зв'язку з останніми подіями в суспільно-політичному житті проблема бідності в Україні загострилася. Згідно з представленою національною доповіддю «Цілі розвитку тисячоліття України: 2000-2015» тривалий час в Україні спостерігалось поступове зменшення частки бідних. У 2000 р. відповідно до рівня фактичного прожиткового мінімуму становила 71,2% та поступово знизилася до 22,1% у 2013 р. Тепер же експерти бояться, що показник повернеться до значення попередніх років. Найбільш вразливими до соціально-економічної ситуації в країні є сім'ї з дітьми, тому вони і складають головну групу серед бідного населення. Кожна третя сім'я з дітьми перебуває за межею бідності. Наявність однієї дитини підвищує ризик бідності на 17%, а наявність трьох і більше дітей — вже на 42% [3, с. 22].

Директор Інституту демографії і соціальних досліджень ім. Птухи Е. Лібанова вважає, що Україна підійшла до цього рівня не тільки через війну на сході, а йшли до нього всі попередні роки. Вона також зазначила, що в останні роки соціальні пільги, що надаються вразливим верствам населення, виконують будь-які завдання, але не завдання зниження бідності.

З 2014 р. не тільки підвищився рівень бідності за абсолютними критеріями, а й зросли масштаби вразливості до різних форм бідності. Житлова проблема значною кількістю сімей вирішується за допомогою оренди житла, проте кризові явища на ринку праці позбавляють багатьох такої можливості та посилюють вразливість до бідності через житлові умови. Зменшення державного фінансування медичної галузі та зниження реальних доходів населення призвели до зростання масштабів вразливості до бідності через захворювання. Суттєве зростання тарифів на житлово-комунальні послуги впродовж 2014–2015 років призведе до значних масштабів вразливості до цієї форми бідності навіть серед власників квартир та будинків, яким не потрібно здійснювати орендні платежі. Для значної частини сімей унаслідок економічної кризи підвищився ризик бідності за ознакою заборгованості, причому ця заборгованість може бути як перед банківськими установами, так і перед надавачами житлово-комунальних послуг.

Новим для України явищем стала раптова бідність через втрату майна та джерел для існування внаслідок бойових дій на сході України. Межа вразливості до цієї форми бідності є досить високою, оскільки постраждалі сім'ї повинні покривати такі необхідні витрати, як оренда житла, оновлення домашнього майна, одягу та взуття тощо [3, с. 22].

Відбувається посилення гендерного аспекту бідності. Він проявляється у відставанні жінок у професійній кар'єрі, незважаючи на їх більш високий рівень вищої освіти. В першу чергу це пов'язано з репродуктивною функцією жінки і подвійний зайнятстю – домашнє господарство, виховання дітей і робота. Впливає і національний менталітет, який певною мірою не схвалює жіночу кар'єру.

Підвищення з 1 вересня 2015 р. мінімальної заробітної плати, пенсії, стипендії та зарплат у бюджетній сфері компенсує зростання цін лише в невеликій мірі. Коли формувався бюджет 2015 року, очікувалося, що в цілому ціни на споживчі товари і послуги, включаючи тарифи на житлово-комунальні послуги зростуть на 10%. Саме на цих параметрах сходилися прогнози уряду і Нацбанку. Але фактично тільки за перші 8 місяців поточного року ціни зросли на 38,2%. Таким чином, підвищення мінімальних державних гарантій на 13,1% (зокрема, мінімальної пенсії з 949 до 1074 грн і мінімальної зарплати з 1218 до 1378 грн) далеко не компенсує фактичну інфляцію [4].

Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та соціологічна служба Центру Разумкова з 22 по 27 липня 2015 року провели соціологічне дослідження і запропонували відповісти, зокрема, на таке питання: «Зараз в Україні дуже складна фінансово-економічна ситуація. Чи відчули Ви особисто на собі її наслідки?» «Так, і дуже серйозно» відповіли 59,2 % респондентів, «так, певною мірою» – 36,6 %, 1,9 % – було складно відповісти, і лише 2,3 % – відповіли «ні» [5]. Такий розподіл відповідей засвідчує важливість проблеми та необхідність пошуку шляхів її мінімізації.

Бідність подолати неможливо. Проте можна зменшити масштаби та пом'якшити її прояви; зменшити розшарування населення за рівнем доходів; вживати заходи, спрямовані на запобігання бідності. Вже сьогодні стає зрозумілим, що система державної соціальної підтримки як важіль прямого впливу на бідність виявилась непристосованою до нових умов і не в змозі відповісти на нові виклики. Розворот вектора політики в економічній та соціальній сферах потребує чіткого уявлення щодо масштабів та структурних особливостей негативного соціального явища, ризиків його поширення та можливих ефектів від реалізації реформ.

Заходи щодо скорочення бідності повинні мати системний характер, представляючи собою програми. Важливо не допускати переходу масштабів і рівня бідності в системі суспільного відтворення за критичний рівень, за яким починається ланцюгова реакція зростання бідності. Також необхідно підтримувати інвестиційний процес в країні за рахунок погашення частини інвестицій комерційних структур для створення нових та підтримки існуючих підприємств, що випускають нову продукцію на новій технологічній базі. Підприємства інноваційного комплексу, які створюють нові робочі місця з більш високим рівнем оплати праці, повинні отримувати податкові пільги. Важливо також сформулювати дієву систему соціального страхування як важеля подолання бідності. Перехід України до ринкової економіки супроводжується зростанням нерівності у розподілі прибутків при обмеженні доступу бідних до ресурсів розвитку. Нерівність існує на рівні підприємства, галузі, міжгалузевому та регіональному масштабі. У цих умовах навіть при економічному зростанні бідність може збільшуватися. Тому необхідно більш активне регулювання процесів розподілу благ. Велике значення має соціальна добродійність, зачатки якої почали формуватися в Україні. Але головне, необхідно визнати масштаби проблеми.

Література:

1. Фінансові важелі подолання бідності в Україні / [Білоус І. І., Кравчук Н. Я., Ткачук Н. М. та ін.]; за ред. Кириленко О. П. – Тернопіль: Видавництво Тернопільського економічного університету, 2010. – 430 с.
2. Красун А., Турчин Я. Бідність в Україні та шляхи її подолання / А. Красун, Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2008. – Випуск № 20. – С. 81-85.
3. Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015. Національна доповідь. – Київ, 2015. – 73 с.
4. Либанова Э. Уравниловка СССР и падение уровня жизни украинцев / Элла Либанова // Новое время. – 2015. – 24 октября. Режим доступа: <http://nv.ua/opinion/libanova/uravnilovka-sssr-i-padenie-urovnja-zhizni-ukraintsev-67779.html>
5. Центр Разумкова. Соціологічне опитування. Ситуація в країні. Режим доступа: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1056

Годлевская В.Ю., доктор исторических наук, профессор кафедры общественно-политических наук Винницкого национального технического университета

Проблема бедности в современной Украине и пути ее преодоления. В статье рассматривается крайне важная социальная проблема современного украинского общества – проблема бедности. С 2014 г. в Украине не только повысился уровень бедности по абсолютным критериям, а и возросли масштабы уязвимости к различным формам бедности. Сегодня является очевидным тот факт, что система государственной социальной поддержки как рычаг прямого влияния на бедность оказалась неприспособленной к новым условиям. Бедность преодолеть невозможно. Однако можно принять действенные меры для уменьшения ее масштабов и смягчению ее проявления.

Ключевые слова: бедность, экономика, социальная политика, социальная дифференциация.

Godlevska V.Y., Doctor of Historical Sciences, Professor, Vinnitsa National Technical University, Department of Political Sciences, Vinnytsia National Technical University

The problem of poverty in modern Ukraine and ways of its overcoming. The article discusses a very important social problem of modern Ukrainian society – the problem of poverty. Since 2014 the level of poverty in terms of absolute criteria has increased in Ukraine as well as the rate of vulnerability to various forms of poverty. Today it is obvious that the system of state social support as a means of direct influence on poverty is not adapted to the new conditions. Poverty could not be overcome. However, it is possible to take effective measures to reduce poverty and its mitigation.

Key words: poverty, economy, social policy, social differentiation.

УДК 316.4.063.3:339.9](477:4)(045)

Труш М.С.,

ст. викладач кафедри соціології та гуманітарних дисциплін
Державного університету телекомунікацій

Соціокультурна інтеграція: особливості в умовах глобалізації: український аспект

Останнім часом у філософських і соціальних науках спостерігається підвищення інтересу до теоретичного осмислення проблем соціокультурного розвитку та соціокультурної інтеграції, що зумовлено зростанням значення глобалізаційних процесів у сучасному світі. Соціокультурна інтеграція розглядається в аналізі проблем і перспектив розвитку в умовах глобалізації, із урахуванням сучасних українських соціокультурних практик.

Ключові слова: соціум, культура, цивілізація, прогрес, інтеграція, соціокультурна інтеграція, глобалізація.

Постановка наукової проблеми. Сучасний світ еволюціонує. В рамках єдиної земної цивілізації, яка складається з окремих цивілізаційних структур, на орбіту прогресу з історичною необхідністю виходять незворотні процеси глобалізації. Вони стають найяскравішою характеристикою сучасної епохи, спричиняючи фундаментальні зрушення в усіх сферах суспільної життєдіяльності, та визначають початок нової ери взаємодії держав, культур, економічних, соціополітичних, духовно-культурних інститутів, світових співтовариств, соціальних та етно-національних спільнот, індивідів. Це поступово перетворює земну цивілізацію в єдину органічну цілісну систему, де кожна складова – окрема цивілізація, держава і навіть людина – функціонуватиме і доповнюватиме одна одну з метою забезпечення стійкості й подальшого розвитку людства загалом.

Імпульси глобалізації йдуть від високорозвинених країн. В історичному процесі завжди існують передові країни з прискореним прогресом в економіці, науці, освіті, культурі, політичній системі. Саме вони ініціюють глобалізацію, поширюючи свій вплив у різних сферах життєдіяльності на навколишній світ, використовуючи для власного розвитку як його матеріальні, природні ресурси, так й інтелектуальні та культуротворчі чинники.

Стан світового соціуму сьогодні характеризується наростанням глобальних інтеграційних процесів, які відображають об'єктивну тенденцію його гармонізації та охоплюють усі основні грані суспільного життя і діяльності людства. У матеріальній сфері ці процеси викликані новітніми технологіями та якісно новим рівнем світової господарської діяльності. З процесами, що відбуваються у матеріальній сфері, тісно пов'язані аналогічні процеси у світовій політиці, відображенням чого є створення нових політичних структур і формування – на постійній або тимчасовій основі – політичних механізмів для гармонізації економічних інтересів різних країн та широкого наукового і культурного співробітництва в міжнародному масштабі.

Важливою складовою процесу глобалізації сучасного світу стає європейська інтеграція як продовження магістрального шляху модернізації західної цивілізації. Вона має декілька вимірів: від поглиблення інтеграційних процесів у різних сферах господарсько-економічного, науково-технічного, суспільно-політичного, духовного й соціокультурного життя різних країн – до процесів географічного розширення західноєвропейської спільноти за рахунок вступу нових членів.

Як і в усьому світі, в Україні сьогодні відбуваються вагомі за своїм геополітичним значенням процеси і події: вона постала на порозі культурно-цивілізаційного вибору – між індустріально-традиційною цивілізацією та західно-європейською цивілізацією технологічно розвинених країн. На сучасному етапі українська держава зробила вибір на користь створення в її межах локальної цивілізації західноєвропейського зразка.

Обрання курсу на європейську інтеграцію поставило перед українським суспільством низку проблем, які визначають пріоритетні напрями його розвитку. Доля інтеграційних процесів в Україні залежить не тільки від економіки й політики. Українському суспільству ще належить оформитись ментально – у духовно-культурному аспекті, на рівні загальнонаціональних цінностей, інтересів, ідей, щоб увійти в світове співтовариство, базуючись на принципах гуманістичного сприйняття світу, відкритості до інших культур.

Тому одними з найвагоміших сьогодні стають проблеми соціокультурного характеру. Вкрай необхідним виявляється осмислення сучасних інтеграційних процесів з точки зору онтологічних, антропологічних, соціокультурних засад функціонування постсучасного українського суспільства в умовах глобалізації, визначення чинників оптимізації цілісності соціокультурної системи сучасної України на шляху до євроінтеграційного простору, розробка маркерів та механізмів етнонаціональної ідентичності, які виступають детермінантами оптимізації українського соціуму в умовах глобалізації, формування концепції системної цілісності сучасного українського суспільства як фактору його прогресивного розвитку.

Дослідження передумов, шляхів, методів та результатів включення України до інтеграційного об'єднання економічно, політично й культурно розвинених країн може мати велике методологічне значення для розробки механізму входження України до європейського і світового співтовариства.

Аналіз результатів, отриманих вченими з даної проблематики. Існують різні підходи до вивчення та аналізу процесів глобалізації й інтеграції різних соціокультурних спільнот і утворень в єдиний глобальний простір, тому вони не випадково стали об'єктом вивчення зарубіжних і вітчизняних вчених та предметом їх гострих теоретичних дискусій.

Теоретичними засадами досліджень даної проблематики на початку нового тисячоліття стали такі важливі документи: Програма «Гуманістичного маніфесту-2000» як заклику до планетарного гуманізму; «Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту», прийняті у 2000 р. у Ганновері; «Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр.»

Істотний вклад у розробку даної проблематики внесли праці зарубіжних вчених: Д. Белла, О. Тоффлера, Р. Арона, М. Кастельса, Ф. Фукуями, З. Бжезинського, М. Уотерса та ін. Представники різних наукових підходів по-різному визначають цей процес, тому сформувались різні наукові школи: класична школа (Р. Робертсон, І. Валлерстайн, С. Хантінгтон), школа трансформістів (У. Бек, Е. Гідденс, Д. Розенау), школа гіперглобалістів (К. Омае), школа скептиків (Дж. Томпсон) [1, с. 9-14].

Активну наукову діяльність з вивчення проблем і перспективних шляхів інтеграції у світовий соціокультурний простір розгорнули українські вчені: С. Кримський, В. Табачковський, М. Попович, В. Горський, М. Михальченко, В. Лукашевич, Є. Бистрицький, І. Крапивний, А. Старостіна, М. Трофименко, М. Степико, В. Волинка, В. Співак, Е. Прушківська, В. Воронкова, В. Лях, В. Бех. Проблема культурного співробітництва набула відображення у працях В. Андрушенка, А. Колодій, В. Скуратівського, І. Дзюби, В. Лісового, О. Гриценка, В. Ковальського, А. Монової, В. Нікітіна, В. Рожка, В. Трощинського, С. Чукут.

Невирішені наукові проблеми, яким присвячена стаття. Глобалізацію осмислено як об'єктивний суспільний процес загальнопланетарного масштабу, що потребує вироблення нових теоретико-концептуальних і методологічних підходів аналізу: нових феноменів інтеграції, інформатизації, універсалізації, прискорення і поглиблення всіх процесів, що спрямовані на реалізацію програми економічних й соціополітичних перетворень. Виявлено природу і витоки інтеграційних процесів. Доведено, що глобалізаційні та інтеграційні процеси охоплюють всі сфери суспільного життя: економіку, екологію, політику, культуру, ідеологію. Проте, питання соціокультурної інтеграції в умовах глобалізації залишаються недостатньо дослідженими і потребують виявлення проблем та аналізу тенденцій і перспектив розвитку в межах сучасного українського суспільства.

Цілі статті та постановка завдань. Об'єктом дослідження виступає феномен сучасного українського суспільства в інтегративних соціокультурних вимірах, що розвиваються в епоху глобалізації. Предметом дослідження є специфіка інтегративних процесів в соціокультурній сфері сучасного українського суспільства в умовах глобалізації. Метою статті є теоретичний аналіз проблем і перспектив соціокультурної інтеграції, впливу глобалізаційних процесів на сучасне українське суспільство, шляхів оптимізації соціокультурної

сфери суспільства, що трансформується. *Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення наступних завдань:* визначити особливості соціокультурної інтеграції в умовах глобалізації; розкрити сутність стратегічних пріоритетів держави, пов'язаних із розширенням участі України в європейському та світовому культурному співробітництві, з інтеграцією української культури в світовий соціокультурний простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку нового тисячоліття широкого вжитку набули поняття «глобальність», «глобалізація», «інтеграція».

Під «глобальністю» розуміють тісний взаємозв'язок у світі: життя у світовому співтоваристві, коли жодна країна або група країн не може відгородитись від інших країн [2, с. 42], рух інформації, капіталу, товарів та людей через державні кордони у дедалі швидшому темпі та обсязі, взаємопроникнення культур, способів життя, залежність усіх країн світу від глобальних проблем [3, с. 129].

Поняття «глобалізація» є одним з найбільш дискусійних. Існує цілий ряд підходів до його тлумачення. Визначення глобалізації можна систематизувати в залежності від сфери застосування: економічна, соціальна, політична, культурна, морально-етична. Ян Шолте визначає такі напрямки-характеристики глобалізації: інтернаціоналізація (зростання міжнародних обмінів і взаємозалежності між країнами), лібералізація (демократизація владно-суспільних відносин, зняття державних обмежень та створення відкритого світового простору без кордонів), універсалізація (процес взаємопроникнення цивілізацій та крос-культурної взаємодії), модернізація (оновлення або створення умов для зміни суспільно-економічних, політичних, правових відносин на сучасних засадах), детериторізація («реконфігурація» географічного простору) [4, с. 15-17].

Адаптація різних цивілізаційних систем до вимог і загроз глобалізації відбувається по-різному. Найбільш чутливою виявляється духовна й соціокультурна сфера, в якій у загальнопланетарному масштабі загострюються протиріччя між традиційними цінностями і стандартами сучасної західної культури. У вік транснаціональних корпорацій та інтернету традиційні національні цінності декому здаються архаїчними і неістотними. Але гострі больові синдроми, якими супроводжується початок нового тисячоліття, свідчать на користь протилежного. Обстоювання багатьма народами свого права на самовизначення, сила опору уніфікаційним тенденціям з боку національних культур змушують тримати в полі зору діалектику етнічної й національної ідентичності, з одного боку, і процесів глобалізації та інтеграції – з іншого.

Тому останнім часом вчені все частіше розглядають процес глобалізації у взаємозв'язку з процесами інтеграції, особливо в духовній та соціокультурній сфері суспільства. Глобалізація й міжнародна інтеграція – процеси складні й суперечливі, які по-різному впливають на суспільний розвиток. Там, де досягнення в освіті, науці, охороні здоров'я і довкілля, моралі, духовності органічно поєднуються з базовими цивілізаційними цінностями, – спостерігається соціальний прогрес. Проте, пропонуючи нові цікаві можливості, зазначені процеси одночасно таять у собі й певні загрози. Для країн, що розвиваються і прагнуть захистити свої законні інтереси, вони стають не тільки процесами співробітництва заради розвитку, але й боротьби. Ці країни повинні здійснити всебічне відновлення економіки, соціальних і політичних структур, духовності, культури, щоб поступово інтегруватись у світове співтовариство, використовуючи позитивний та оминаючи негативний досвід інших країн.

Україна крокує до європейського та світового співтовариства як велика незалежна демократична держава, геополітика і стратегія розвитку якої мають важливе значення для долі й подальшого розвитку не лише європейських народів, а й для всього світового співтовариства. Специфіка України полягає в тому, що в її соціумі на сучасному етапі поєднались характеристики суспільства як інформаційного, так й індустріального, а подекуди навіть і традиційного типу. Народ у своєму розвитку проходить стадії становлення, дорослішання, самопізнання, критичної самооцінки, гостро усвідомлюючи свою особність і водночас відчуваючи включеність у загальноцивілізаційний процес. Процес інтеграції України у світове господарство, політику, культуру, створення різноманітних інтеграційних об'єднань України з іншими країнами обумовлює загальну потребу вивчення світового досвіду об'єднання національних економік і культур країн з різним рівнем розвитку.

Інтеграція української культури в європейський і світовий соціокультурний простір є складовою процесу національного та культурного відродження і стратегічним курсом

державної соціокультурної політики України. Забезпечення вільної взаємодії культур є одним із пріоритетів, завдяки якому держава успішно реалізує спільні із зарубіжними партнерами культурні програми, сприяючи інтеграції в європейський і світовий культурний простір. Важливою детермінантою оптимізації місця і ролі України в євроінтеграційних процесах стає етнопонаціональна ідентичність, формування якої в умовах глобалізації виявляється надзвичайно складним і суперечливим процесом [5, с. 24].

Взагалі, ідентичність – це усвідомлення індивідом своєї належності до певної спільноти, соціальна ідентичність – до соціальної, соціокультурної спільноти. Кожна людина є носієм соціальної ідентичності, що визначає її місце та орієнтацію в соціальній структурі, певні норми соціальної поведінки, надає соціально-значущий комплекс цінностей, символів, традицій. Найпоширенішими видами соціальної ідентичності є етнічна і національна ідентичності. Етнічна ідентичність – це усвідомлення індивідом належності до певної етнічної, етнокультурної спільноти, одна з форм колективної солідарності, що ґрунтується на системі культурно-символічних ознак, усвідомлюваних в процесі етнічної самоідентифікації. Етнічна самоідентифікація формує суб'єктивний статус (етнічну ідентичність), який може не збігатись з об'єктивним статусом етнічної належності. Під національною ідентичністю розуміється суб'єктивне почуття і одночасно об'єктивна якість самототожності індивіда з нацією, виявлення цілісності індивідуального «Я», що сумісне з вірою індивіда в тотожність того чи іншого образу світу і людини. Будучи життєвим стрижнем особистості і головним індикатором психологічної соціальної рівноваги, національна ідентичність означає: внутрішню тотожність суб'єктів у процесі сприйняття ними образу глобалізованого світу, пов'язаного з розвитком процесів глобалізації, відчуття стійкості і безперервності свого «Я» в просторі і часі; включення в людську спільноту; тотожність особистісного і соціально-сприйнятого типу світогляду в суспільстві; формування групової чи колективної ідентичності як ознаки належності індивідуального буття до певної спільноти; відчуття певного сегменту історії; набуття екзистенційної стійкості. Національна ідентичність виконує зовнішні (територіальні, економічні, політичні) і внутрішні функції (поглиблення й інтенсифікація соціальних зв'язків, спосіб самовизначення та самоорієнтації індивіда). Національна ідентичність виникає в результаті якісного домінування нерозривного комплексу громадянсько-етнічних лояльностей чи поглинання ним конгломерату родинних, соціальних, регіональних, етнічних ідентичностей. У результаті виникнення національної ідентичності як масового соціального факту формується нація [5, с. 25-26].

Процеси ідентифікації взагалі, самоідентифікації, соціальної та етно-національної ідентифікації зокрема, виявляються сьогодні досить важливими, оскільки поведінка людини в значній мірі залежить від її «Я»-концепції. В контексті певного соціального та етно-національного буття індивід поступово долає: відчуження, деперсоніфікацію, его-аномалії та его-психопатологію, комунікативні конфлікти, матриці девіантної поведінки, психокризи, психофобію та неприйняття інших культур. Варто відзначити, що актуалізація певної ідентичності може бути ситуативною. Чим більш розвинуте суспільство, тим ширшим і різноманітнішим є простір самоідентифікацій, й тим складнішою є структура соціальної ідентичності. Проте, у періоди активних соціокультурних змін, які визначаються кризою засад і механізмів соціальної ідентифікації, соціальна ідентичність втрачає стійкість і можливість збереження цілісності.

Новітній етап соціокультурної трансформації в Україні пов'язаний з істотною модифікацією системи цінностей і моделей політичної і соціокультурної поведінки. Питання «Хто ми?», «Що нас єднає і що роз'єднує?», «Які цінності для нас пріоритетні?» є одними з тих основоположних домінант, які визначають напрям розвитку і майбутнє. В умовах соціокультурної глобалізації етно-національна ідентичність і проблема національної самоідентифікації стають вирішальними і ключовими в формуванні культури етнопонаціонального буття. Завдяки гнучкості і здатності до самовідновлення етно-національна ідентичність є тією потужною силою, яка, не втрачаючи своєї сутності, може поєднуватись з іншими ідентичностями, ідеологіями й політичними доктринами, зокрема соціально-економічними, політичними, соціокультурними. Це проблема консолідуючого начала, об'єднавчої ідеї, яка б організувала систему ціннісних орієнтацій українського суспільства, котре повинно сформуватись в духовно цілісний організм. Цілісну систему ціннісних орієнтацій нашого суспільства слід формувати на духовно-культурному і морально-етичному потен-

ціалі українського народу, тому що духовний потенціал нації є передумовою і головним рушієм соціально-економічного оздоровлення суспільства. Сучасна соціокультурна ситуація в Україні свідчить, що існування власної держави ще не є гарантом свободи націй. Без формування певного типу культури, який би став основою державності, ускладнюється процес досягнення повноти національного самоусвідомлення за умови власної держави. Саме тому етно-національний фактор відіграє сьогодні визначальну роль у формуванні духовно-світоглядного змісту системи ціннісних орієнтацій. Адже суспільна свідомість обов'язково спрямована на певну систему ідей, поглядів і прагне з'ясувати суть нових реалій буття. Вона «зацікавлена» в певному комплексі цінностей, який гарантує стабільність і перспективу соціокультурного розвитку.

Розгляд інтеграційних процесів під кутом зору їх гуманізації вносить важливі корективи в неоднозначне розуміння сутності культури й соціокультурного розвитку. З точки зору аналізу гуманізації глобальних інтеграційних процесів цікавим є визначення культури М. С. Каганом: він вважає, що поняття культури охоплює всі форми людської діяльності, виражає їх цілісність, «позначає ті інтеграційні сили, які сплавають різноманітні і зовні розрізнені форми діяльності людей в єдине системне ціле» [6, с. 19-21]. Проте, це положення викликає і багато питань: «Що являє собою єдине системне ціле, в чому полягає його специфіка та функція культури як цілісності всіх форм людської діяльності?». Адже одна й та ж сукупність форм діяльності може бути по-різному системно організована: в одній системі людина може бути засобом, а в іншій – ціллю. Поняття культури принципово не може бути нейтральним за відношенням до цього. Дбати про людський капітал – це мета всіх цивілізаційних формувань, які має допомогти реалізувати глобалізація у соціогуманітарній і культурній сферах. Сучасна ситуація в світі однозначно показує, що функція культури перебуває в глобальній гармонізації усього спектра відносин у суспільстві. Соціальна гармонізація є процесом формування внутрішньої цілісності суспільства. Вона полягає у тому, щоб надати формам діяльності інструментальний характер відносно морально-духовного, ідентифікованого з людською сутністю. Культуротворчий характер соціальної гармонізації визначається тим, що вона детермінована внутрішньо властивою їй орієнтацією на людину, тобто відношення встановлюється іманентно відповідній людській сутності. Цим створюються умови для духовного самовдосконалення особи. Тому духовні цінності – моральні, естетичні і світоглядні – є ніби квінтесенцією культури. Однак без твердої волі людей до духовної єдності інтеграційні процеси у будь-якій сфері життєдіяльності соціуму не можуть досягти необхідної глибини і міцності. Шлях до духовної єдності пов'язаний з усвідомленням того, що людина є вищою цінністю і, отже, кінцевою метою всіх видів людської діяльності, тобто їх спільним сенсом. Відповідно й інтеграційні процеси повинні наповнюватись цим гуманістичним змістом. Інакше неможливо буде досягти гармонізації суспільства, його внутрішньої цілісності. Орієнтація на людину, її духовність, культуру має стати іманентною інтеграційним процесам. Це означає, що зовнішні стимули, які дали поштовх розвитку інтеграційних процесів, повинні будуть поступитись внутрішньому стимулу, духовному за своєю природою. Іманентність висловлює духовну сутність людини, внутрішню орієнтацію всіх форм діяльності на її збереження і розвиток. Тільки при наявності стійкої тенденції до духовної єдності орієнтація на людину може стати іманентною інтеграційним процесам, які проходять у світі. Сенс впливу цього внутрішнього чинника на глобальні процеси полягає в тому, що їх перебіг стає нерозривно пов'язаним із гармонізацією відносин у суспільстві. У силу цього дані процеси набувають культуротворчого характеру.

Висновки. Радикальне оновлення політичних інститутів та економічних структур у різних країнах свідчить про наростання інтеграційних процесів у світі, оскільки це пов'язано із включенням їх до структури світової економіки, з можливостями широкого наукового і культурного співробітництва в міжнародному масштабі. Поряд з економічною й політичною інтеграцією відбуваються процеси, спрямовані на створення європейського соціокультурного простору. На основі розвитку сучасних інтеграційних процесів Україна стає самостійним активним суб'єктом глобальної системи міжнародних зв'язків і відносин. Інтеграція України у світовий соціокультурний простір зумовлена необхідністю зберегти національну культурну ідентичність людини в полікультурному середовищі в умовах глобалізації. Це головне завдання має здійснюватись шляхом розвитку і зміцнення соціокультурного середовища України завдяки забезпеченню широкого доступу населення

до цінностей національної та світової культури, забезпеченню свободи творчості й розвитку творчого потенціалу нації, підтримці високого престижу української культури у світі. Перспективи соціокультурної інтеграції України ґрунтуються на тісному культурному міждержавному співробітництві з метою формування єдиного соціокультурного простору. Розвиток широких культурних і духовних зв'язків України із багатьма країнами сприятиме усвідомленню перспектив і проблем глобалізації у світовій історії людства. Дослідження загальноцивілізаційних аспектів регіональної економічної, політичної, науково-технічної й духовно-культурної інтеграції на прикладі України може стати поглибленням теоретичної розробки та наукового аналізу розвитку інтеграційних процесів, як складової еволюції усього світового співтовариства.

Література:

1. Турсунова Р.Ю. Феномен духовности и её компоненты в условиях глобализации/ Р.Ю. Турсунова // Политика и общественные науки в эпоху глобализации: материалы междунар. науч. форума /Институт фундаментальных исследований (3-4 сентября 2012 г., Харьков). – Х.: ИФИ, 2012. – С. 9-14.
2. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства /З. Бауман, пер. з англ. – К.: Вид. дім «Києво-могилянська академія», 2008. – 109 с.
3. Крапивний І. В. Глобалізація: сутність, чинники та етапи розвитку /І. В. Крапивний // Вісник СумДУ. 2008. – №1. – С. 129-137.
4. Sholte J. A. Globalization/ A critical introduction / Jan Aart Sholte. – London: Palgrave, 2000. – 361 p.
5. Воронкова В. Г. Місце і роль України в глобалізаційних процесах сучасності // Гуманітарний вісник ЗДІА, 2009. – Вип. 37. – 16-32.
6. Каган М.С. О месте науки в системе культуры // Наука и культура – М., 1984, с. 19-21.

Труш М.С., ст. преподаватель, кафедры социологии и гуманитарных дисциплин Государственного университета телекоммуникаций

Проблемы и перспективы социокультурной интеграции в условиях глобализации: украинский аспект. В последнее время в философских и социальных науках наблюдается повышение интереса к теоретическому осмыслению проблем социокультурного развития и социокультурной интеграции, что обусловлено ростом значения глобализационных процессов в современном мире. Социокультурная интеграция рассматривается в анализе проблем и перспектив развития в условиях глобализации, с учетом современных украинских социокультурных практик.

Ключевые слова: социум, культура, цивилизация, прогресс, интеграция, социокультурная интеграция, глобализация.

Trush M.S., Lecturer of the Department of Sociology and Humanities, State University of Telecommunications

Problems and prospects of socio-cultural integration in globalization's context: Ukrainian aspect. There has been an increasing interest in the theoretical understanding of the problems of socio-cultural development and socio-cultural integration in philosophical and social sciences recently, due to the growing importance of globalization in the world today. The socio-cultural integration is considered through the analysis of the problems and prospects of development in globalization's context, taking into account the modern Ukrainian cultural practices.

Key words: society, culture, civilization, progress, integration, social and cultural integration, globalization.

УДК 378.4.091:[331.54:159.923.2-057.87](477)(045)

Шапошникова І.В.,

докт. соціол. наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології,
декан факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету

Формування професійної ідентичності випускника вищого закладу освіти: проблеми та перспективи

У статті йдеться про завдання інституту вищої освіти при формуванні професійної ідентичності випускників вищого закладу освіти. Для досягнення поставленої мети автор розв'язує такі завдання: проаналізувати функції вищого закладу освіти при формуванні професійної ідентичності студента, розглянути соціокультурні складові студентських стилів життя, виділити компоненти студентського моностилю, котрі впливають на формування професійної ідентичності. Зазначено, що соціокультурна особливість сучасного студентства полягає у значних можливостях біографічного планування, ніж у інших груп молоді. При цьому можливість формування власної життєвої стратегії пов'язано із наявністю інших (окрім символічного) форм капіталу та наявності досвіду його конвертації. У цьому аспекті одним із наріжних завдань ВНЗ є надання навичок конвертації капіталів (у першу чергу символічного) у інші його форми.

Ключові слова: професійна ідентичність, вищий заклад освіти, професіоналізація, студентство, стиль життя, моно стиль студентського життя.

Показником успішної діяльності вищого закладу освіти є затребуваність випускників на ринку праці. Сучасні працедавці висувають до молодого фахівця вимогу не лише у професійній підготовці, а й хочуть бачити комплекс особистісних якостей, котрі сприятимуть успішному просуванню на ринку сегменту, де зайнятий випускник вищої школи. За твердженням зарубіжних науковців їх наявність у працівника розглядається працедавцем як імперативна вимога для більшості робочих місць і посад. Якщо використовується складне (дороге) устаткування, то навіть на місця, які традиційно посідали робітники без спеціальної освіти, нині працедавець обирає працівника з вищою освітою. Цей рівень підготовки розглядається як культурна норма, що визначає поведінку особи під час виконання функціональних обов'язків. На думку більшості працедавців, вища освіта має сформувати наступні якості працівника: дисциплінованість, старанність, комунікабельність, відповідальність, мотивованість (спрямованість на отримання результату), уміння і прагнення до засвоєння нових знань. На посади, орієнтовані на роботу з клієнтами, працедавець також уважає за доцільне брати тільки людей з вищою освітою. Тут важливими характеристиками, за які «відповідає» вища освіта, стають: культура мовлення, уміння триматися, ввічливість, знання іноземних мов і навіть зовнішня привабливість фахівця. Вузкий спеціаліст потрібен тільки на виробництвах, де в діяльності переважають конкретні (вузькі) навички (підготовка льотного складу, лікарі, судноводії морських суден і т. п.), а також під час підготовки кваліфікованих робітників. Проблеми професіоналізації студентів-випускників вищих закладів освіти набувають нового звучання через нові тенденції розвитку вищої освіти в Україні, зумовлені прийняттям нового Закону «Про вищу освіту» [7].

Мета статті полягає в описі завдань інституту вищої освіти при формуванні професійної ідентичності випускників вищого закладу освіти.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати функції вищого закладу освіти при формуванні професійної ідентичності студента, розглянути соціокультурні складові студентських стилів життя, виділити компоненти студентського моностилю, котрі впливають на формування професійної ідентичності.

Питання підготовки фахівців у вищих закладах освіти традиційно цікавлять представників різних напрямів. Соціологічне теоретичне осмислення якості освіти та процесу професіоналізації особистості було започатковане у працях класиків, зокрема Г.Беккера,

М. Вебера, Е. Дюркгейма, К. Мангейма, Р. Мертон, Т. Парсонса, Г. Спенсера, П. Сорокіна, Т. Шульца. Професіоналізації як складовій процесу формування особистості присвячені праці А. Ковальової, В. Лісовського, В. Ядова.

Загальнотеоретичні та соціологічні підходи до дослідження проблем освіти презентовано в роботах іноземних та вітчизняних науковців, зокрема І.Бестужева-Лади, В.Оссовського, М.Руткевича, Б.Слющинського, Ф. Шереги, О. Якуби. Формуванню соціологічної моделі випускника ВНЗ присвячені праці Є. Клімова, А. Анісімової, Г. Осипова, А. Савельєва, В. Шадрікова.

Посилаючись на зарубіжних дослідників, зауважимо, що студенти ВНЗ масового типу по-іншому ставляться до періоду навчання і до ВНЗ: вони не розглядають можливості ВНЗ як потенціал для розширення і накопичення свого соціального і культурного капіталу. Тому в цій групі студентства не формується ідентичність з конкретним закладом освіти, не освоюються передбачувані майбутні професійні ролі, тобто не конструюється ідентичність з потенційною референтною соціально-професіональною групою [2]. Це означає, що ВНЗ не реалізує функцію вторинної соціалізації юнацтва, оскільки вона полягає, на думку вчених, в «...придбанні специфічного рольового знання, коли ролі безпосередньо або опосередковано пов'язано з розподілом праці» [1].

Соціокультурна особливість сучасного студентства полягає у значних можливостях біографічного планування, ніж у інших груп молоді. При цьому можливість формування власної життєвої стратегії пов'язано із наявністю інших (окрім символічного) форм капіталу та наявності досвіду його конвертації. У цьому аспекті одним із наріжних завдань ВНЗ є надання навичок конвертації капіталів (у першу чергу символічного) у інші його форми. Студентський період, з одного боку, обмежує, а з іншого збільшує можливості для вибудови «життєвих програм». Такі програми можуть передбачати кар'єрні плани в професійній діяльності, орієнтовані на особистісну реалізацію в найрізноманітніших сферах життя; або впродовж періоду навчання посісти пасивно-вичікувальну позицію чи експериментувати з пошуком референтних груп в інших соціальних сферах життя (не пов'язаних ні з ВНЗ, ні з проєктованою ВНЗ спеціальністю).

Як зазначають російські дослідники Н. Лясников, Ю. Лясникова, експансія системи освіти розвивається разом із скороченням можливостей зайнятості, внаслідок чого відбувається зміщення розподілу соціальних шансів зі сфери освіти в сферу зайнятості. На студентство як соціальну групу ці процеси накладають певний відбиток. У соціокультурному плані студентство стає групою, котра відтворює в суспільстві новий тип нерівності, що виявляється не в традиційних колективних формах: його засновано на аскриптивних ознаках, що використовуються як критерії відбору у сфері зайнятості, котрі освіта повинна була б задовольнити. Зараз освіта не лише виконує свої колишні функції, але і стала засобом освоєння нових стилів. Найчастіше отримання освіти не є показником підйому соціальними сходами, переходу на вищий ступінь, хоча і свідчить про певне індивідуальне досягнення і може бути запорукою подальших досягнень [12]. На тлі того, що в сучасному світі процес визначення власної ідентичності стає досить складним для більшої частини населення, самоідентифікація студентів (як і пенсіонерів) залишається найбільш стійкою — студенти дають собі самооцінку, усвідомлюючи необхідність навчання принаймні для конструктивного соціального самопозиціонування, а також для побудови кар'єри і подолання проміжного характеру свого становища.

Можна сказати, що бум вищої освіти став реакцією на знецінення людського капіталу в період соціально економічної кризи 1990-х рр.: підвищення рівня освіти дозволяло долати невизначеність економічного розвитку і підвищувало адаптивні можливості молоді в новому соціальному і економічному середовищі. При цьому здобуття вищої освіти стає соціальною нормою для населення України, перетворюючись на ритуал та виступаючи свого роду формою ініціації в доросле життя. Експансія системи освіти розвивається разом зі скороченням можливостей зайнятості, внаслідок чого відбувається зміщення розподілу соціальних шансів перенесення соціалізувальних аспектів із сфери освіти в сферу зайнятості. На студентство як групу ці процеси накладають певний відбиток. Як справедливо зазначають автори Н.Лясников і Ю.Лясникова, у соціокультурному відношенні студентство стає групою, що відтворює в суспільстві новий тип нерівності, що виявляється не в традиційних колективних формах, а засновано на аскриптивних ознаках, що використовуються як критерії відбору у сфері зайнятості, які, як здавалося, освіта повинна була б здолати [12, с. 128]. На переконання зарубіжного соціолога Л. Іоніна: «Зараз освіта не лише виконує свої

колишні функції, але і стала засобом освоєння нових стилів. Як правило, отримання освіти не є показником підйому соціальними сходами, переходу на вищий щабель, хоча і свідчить про певне індивідуальне досягнення і може служити запорукою подальших досягнень» [9, с. 307]. На наш погляд, сучасна освіта як раз не виконує всіх покладених на неї раніше функцій, адже втрачає (принаймні в Україні) функцію легітимації суспільної нерівності. Фактично в сучасній освітянській моделі цілком продуктивною є функція освіти, окреслена Л. Гофманом, згідно з якою — освіта не лише виконує свої колишні функції, але і стала засобом освоєння нових стилів [5; 6]. Такі стилі по суті є новими альтернативними формами моделей досягнення успіху, які реалізуються окремими учасниками в межах соціального інституту.

На думку Л. Іоніна, процес ідентифікації індивідів у новій культурній формі (одночасно це процес становлення культурної форми, її розгортання із зародкового стану) не розпочинається формуванням соціального інтересу, а ним завершується, він не завершується предметною і поведінковою презентацією, а починається з неї. Цей процес ніби протилежний до виникнення культурної форми; його можна визначити як процес її інсценування або як культурне інсценування [8; 10].

Ціннісний і нормативний плюралізм сучасного українського суспільства забезпечує різноманіття пропонованих життєвих стилів і створює умови для зростання свободи під час їх вибору. Студентство як складова частина суспільства загалом схильна до дії не лише у спеціалізованих соціальних інститутах (у даному випадку — ВНЗ), але і таких соціальних інститутах, котрі формують і поширюють цінності і поведінкові моделі масової культури, — ЗМІ, реклама, телебачення, масова література. Студентське середовище і соціальний інститут освіти виступають тим активним агентом соціалізації і ідентифікації, у якому опиняється молода людина в сучасному суспільстві. Проте студенти, особливо ті, хто не орієнтований на освоєння інституціоналізованих студентських практик, привносять свій досвід у пошуках референтних груп, які спираються на використання їх репрезентацій у мас-медіа. Як правило, ці пошуки реалізуються спочатку як інсценування самопрезентації, у якій виражено зовнішні форми певних референтних груп і соціальних ролей.

Проведений порівняльний аналіз впливу на формування студентського моностилю життя в межах соціального інституту освіти дозволяє виділити деякі стійкі компоненти. По-перше, в теперішній час вважається загальноновизнаною соціально-диференціальна роль освіти в процесі формування стилю життя; по-друге, стиль життя виступає яскравим маркером, що демонструє відмінні (як правило ціннісні) особливості як в межах соціальних груп, так і між ними. По-третє, стиль життя обирається індивідом з огляду на власні життєві стратегії та презентації способів життя тих або інших соціальних груп, що мають різну міру престижності. По-четверте, суб'єктом вибору стилю життя виступає, як правило, індивід, який прагне до зміни власного способу життя, до переходу в іншу статусну групу, яка виступає для нього референтною. По-п'яте, формування стилю життя проходить декілька етапів, головним змістом яких виступає демонстрація культурної гомогенності індивіда до тієї або іншої соціально-статусної групи, репрезентація стилю і затвердження самоідентичності. Окреслені компоненти дозволяють розглядати появу студентського моностилю життя як процес взаємного впливу соціальної структури суспільства, соціального інституту освіти та індивідуальних соціальних практик. При цьому більшість дослідників у якості інституціонального аспекту формування стилю життя студентства виділяє соціокультурний простір ВНЗ, який, на їх думку, істотно впливає на організацію життя, відповідно і стилізацію життя студентства. Однак ураховуючи масовізацію сучасного інституту вищої освіти в Україні, можна констатувати, що завданням ВНЗ є підготовка до успішних соціальних практик у житті (у тому числі на ринку праці). Досягати зазначених результатів, використовуючи виключно механізми культурного впливу в середовищі ВНЗ, на нашу думку, неможливо, а відтак виникає потреба в забезпеченні паралельного засвоєння культурних норм, пов'язаних із трудовими практиками.

На сьогодні не лише вітчизняна, але і закордонна вища освіта для синхронізації передачі новим поколінням основ накопиченого досвіду «консервує» структури знання, способи мислення в деяку універсальну, одноманітну стійку форму, що отримує своє закріплення і транслюється всіма навчальними закладами у межах єдиного освітнього простору. Така «консервація» втрачає сенс, адже вища освіта у вітчизняних реаліях перестає виконувати усталені функції та перетворюється на соціальний інститут продукування соціальних статусів, утрачаючи свою початкову функціональність.

Функціональний підхід до системи освіти дозволяє виділити основні очікувані наслідки від діяльності соціального інституту освіти і його внеску в інтеграцію соціальної системи. П. Бурдье разом з когнітивною, соціалізувальною, ідеологічною функціями відтворення соціальної ієрархії і соціального порядку виділяв такі функції системи освіти, як функцію легітимації класових відмінностей, створення стійких і витривалих диспозицій (габітусів) і функцію інтелектуальної інтеграції шляхом навчання загальним формам вираження і принципам організації мислення молоді [3–4].

Головна мета інституту вищої освіти — поповнення ресурсів, підтримка і закріплення культурних меж середніх прошарків суспільства. В умовах розвитку класових меж та масовізації вищої освіти в Україні ця функція практично не реалізується. Зазначене частково зумовлює відсутність стійкості соціальної підсистеми українського суспільства. Однак, урахувавши відносно низьку чисельність реального середнього класу в Україні, який власне орієнтовано на базові цінності середнього класу, такі як особистісна свобода, професіоналізм, пізнавальна активність, творчість, соціальна активність, високий рівень якості життя — набуття таких цінностей є недоцільним, адже не призводить до поліпшення соціальної інтеграції в життя.

Традиційно систему вищої освіти спрямовано як на формування соціально адаптованої особи, яка була б здатна адекватно інтегруватися до соціальної структури суспільства, так і на створення соціокультурного простору. Сучасну модель соціального інституту вищої освіти відбудовано відповідно саме до виконання таких завдань. Однак, фактична організація і специфіка студентського стилю життя, наповнюючи його інституціонально закріпленими соціальними практиками, практично не забезпечує вирішення інтеграційних завдань: не відбувається як такого формування габітусу, адже молода людина практично не має можливості закріпити та випробувати його в соціальних інтеракціях. При цьому функція соціокультурної інтеграції через навчання «загальним формам вираження і принципам організації мислення» студентської молоді сприяє формуванню єдиного соціокультурного простору ВНЗ, де створюється уніфікований спосіб життя студентства, важливими ознаками якого виступає орієнтація на професіоналізм, пізнання, творчий підхід до справи, соціальна активність.

Важливо також усвідомлювати, що як носій інтелектуального потенціалу студентство служить резервом поповнення працівників розумової праці і належить до інтелігенції в якості її складової частини, тим самим визначаючи характер майбутнього українського суспільства. Однак у разі, якщо практики та цінності мають принципові розбіжності, стійкість останніх може змінюватися, деформуючи габітус, набутий у процесі навчання.

На сьогодні можна констатувати наявність соціальних передумов, з одного боку, до послаблення студентського моностилю, а з іншого, до необхідності його посилення. Причини послаблення можна вважати: зміну мотивації навчання у ВНЗ; відсутність «вхідних» та «вихідних» бар'єрів доступу до освіти (відтак низький базовий рівень культури не дозволяє забезпечувати ефективний розвиток особистості); зменшення можливостей на успішну інтеграцію до дорослого життя; зниження додаткових (не пов'язаних безпосередньо із навчанням) соціальних практик під час навчання у ВНЗ (відсутність студентських волонтерських об'єднань, покликаних сприяти поглибленню професіоналізації). Також до причин деформації сучасного студентського моностилю можна віднести розширення інформаційного простору, в якому соціальний інститут освіти дещо втрачає роль єдиного ресурсу доступу до знань: свій відбиток накладає масовізація студентського стилю життя за допомогою реклами, моди і телебачення, що виносить формування стильових практик за межі референтної групи.

Слід звернути увагу також на той факт, що фактичне соціокультурне поле вищого навчального закладу також має принципові відмінності в різних навчальних закладах. У сучасних вітчизняних реаліях також відбулась диференціація самої системи вищої освіти на масову (філії, регіональні вищі) і престижну (як правило декілька столичних ВНЗ). При цьому ці типи навчальних закладів не тільки розрізняються характером соціокультурних умов, що впливають на формування індивідуальних диспозицій і вибір стильових переваг сучасної студентської молоді. Вони також ставлять перед собою принципово різні соціокультурні завдання, які назагал зводяться до формування відмінних габітусів. Зазначене дає підстави вважати, що попри державні стандарти, зафіксовані в освітньо-кваліфікаційних характеристиках, вітчизняні вузи мають різні погляди на свою суспільну роль. Якщо столичні тією чи іншою мірою вирішують класичні питання, пов'язані із легітимізацією

влади, то масові (регіональні ВНЗ, філії) пов'язано із легітимацією освіти через максимальне залучення населення до здобуття соціального статусу «освіченого» та відповідно до отримання символічної приналежності до середнього класу. Специфіка соціокультурного простору ВНЗ масового типу характеризується слабо вираженим впливом інституціонального чинника на формування особливого студентського стилю життя. Студент у системі загальної вищої освіти більшою мірою схильний до впливу культурного різноманіття, характерного суспільству постмодерну, і випробовує вплив не лише інституціональних практик, запропонованих ВНЗ, але також таких чинників стилізації життя, як соціальний капітал сім'ї, засоби масової інформації, реклама.

Усі ці причини підтверджують доцільність змін соціокультурної ситуації, розширення в ній умов для вияву індивідуального, особистісного в соціалізаційних й ідентифікаційних траєкторіях студентської молоді. Послаблення інституціональних норм і соціальних регуляторів, характерних для ситуації, що склалася в системі вищої освіти, актуалізує спонтанну стилізацію життя, яке розглядається молоддю в якості інструмента групової ідентифікації (у межах тимчасової соціальної групи). Ідентичність сучасної молоді формується у візуальному полі, що оточує її, за допомогою Інтернету, журналів, телебачення тощо, які виступають в якості найбільш актуальних інституціональних чинників формування стилізації життя молодого покоління в глобалізаційних умовах суспільства постмодерна. Реальні механізми впливу на індивіда, котрі описуються в теоретичних працях більшості попередників, фактично втрачають інституційні можливості.

Сучасна система вищої освіти характеризується декількома типами вищої освіти — масовою, професійною і престижною, що накладає відбиток на особливості соціальних процесів у студентському середовищі та формуванні єдиних студентських стилів життя. Фактично можна говорити про формування не стільки моностилю життя, скільки студентського життєвого мультистилю, варіації в межах якого залежать більшою мірою від особливостей начального закладу та виду освіти, яку набувають конкретні студенти. В окремих стильових (культурних) виявах вони збігаються, однак у деяких — мають принципові відмінності. При цьому вони практично не збігаються в контексті практичної інтеграції до трудових практик (трудова соціалізація), де в міру зростання ієрархічного рівня освіти — розрив цінності ВНЗ — трудові цінності суттєво зростають (у вищій школі аксіологічна відмінність досягає максимального рівня).

Як зазначав Л.Іонін: «Прагнення до стилізації життя і її виявів на громадському рівні в основному є властивістю середніх прошарків сучасного суспільства. Як правило, вищі прошарки не прагнуть до стилізації життя. Їх життєвий стиль демонструє свободу і природну незалежність відносно громадських конвенцій, завдяки чому вони без жодного насильства над собою залишаються в межах власної традиції. Нижчі прошарки залишаються такими, які вони є, зовсім з іншої причини: вони не можуть жити інакше, оскільки постійний тиск матеріальних обставин диктує їм такий спосіб життя, який не залишає можливостей для стилізаційних експериментів» [9, с.315]. Погоджуючись із запропонованою тезою, можна констатувати, що освіта в Україні розглядається представниками нижчого класу як практично єдиний шанс на зміни, а відтак саме масовізація освіти дає реальні можливості для її набуття. При цьому стильові характеристики студентів, представників різних класів, залучених до сучасного українського соціального інституту вищої освіти, в більшості випадків зближуються, набуваючи символічного характеру, а професійна ідентичність залишається на узбіччі процесу здобуття вищої освіти.

Ураховуючи сучасну західну концепцію «безперервної освіти протягом життя» необхідно звернути увагу на вікові особливості стилів студентів, звертаючись зокрема до праць Л.Іоніна: «Прагнення до стилізації на рівні індивідуума також розподіляється нерівно на різних етапах життєвого шляху. Найбільш високі як прагнення, так і шанси стилізації в юності і в дорослий період; натомість у старості багато життєвих стилів стають просто фізично і біологічно недоступними, знижується те, що можна назвати стилізаційним темпераментом, соціальні чинники все більш поступаються місцем біологічним. Так само і в дитинстві можливості і шанси стилізації незначні, бо, з одного боку, це період активного формування в дитини моральних норм, що суперечить самій можливості стилізації, з іншого, — її бачення світу обмежене горизонтом будинку і школи, що надають дуже вузький репертуар можливостям стилізацій» [9, с.212]. Фактично можна констатувати, що професійна ідентичність випускника вищого закладу освіти як певний набір культурних практик буде відносно однорідною,

однак відрізнятимуться окремі елементи, що складають соціальну цілісність, до яких ми у першу чергу відносимо місце розташування вузу та рівень освіти, який він надає. При цьому зазначені відмінності в основному пов'язано не із загальними цінностями студентського життя, а з рівнем трудової та професійної соціалізації (а відповідно готовності до самостійного життя), якого такі випускники набувають. Адже здійснення значущих виборів у житті — вибору професії і освіти — зумовлює й вибір життєвого стилю, пов'язаного з професією, і зростає прагнення реалізувати можливість вільного вибору в інших галузях. Студентство як група найчастіше усувається від вирішення матеріальних проблем, навіть студенти, які працюють, сприймають свою трудову зайнятість лише як додатковий приробіток, що припускає більше альтернатив вибору стилів, але не є підтвердженням сформованої професійної ідентичності. Тому завдання вищої освіти бачаться у зміні вектору розвитку у бік налагодження більш тісних зв'язків з роботодавцями через урізноманітнення форм практичної підготовки майбутніх випускників вищих закладів освіти.

Література:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М.: Академія-Центр «Медиум», 1995. — 323 с.
2. Бинева Н.К. Образовательные практики студентов провинциальных вузов: социологический анализ / Н.К. Бинева // Социология в системе научного управления [Электронный ресурс]: Материалы IV Всероссийского социологического конгресса / ИС РАН, ИСПИ РАН, РГСУ. — М.: ИС РАН, 2012. — 1 CD ROM.
3. Бурдые П. Начала: Лекции и беседы: «Социальное пространство и символическая власть» / Бурдые П. — М.: Socio-Logos, 1993. — 300 с.
4. Бурдые П. Практический смысл; [отв. ред., пер. и послесл. Н. А. Шматко] / [пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.Д. Шматко] / П. Бурдые. — СПб.: Алетея, 2001. — 562 с.
5. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: [Пер. с англ.] / И. Гофман; [Под ред. Г.С. Батыгина и Л.А. Козловой; вступ. статья Г.С. Батыгина]. — М.: Институт социологии РАН, 2003. — 752 с.
6. Гофман И. Укоренение деятельности в окружающем мире / И. Гофман // Социологическое обозрение: [Научный журнал]. — 2002. — Т. 2. — № 2. — С. 14–52.
7. Закон України «Про вищу освіту»: [Електронне видання] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
8. Ионин Л.Г. Социология культуры: [Учебное пособие. 2-е изд.] / Л.Г. Ионин. — М.: Издат. Корпорация «Логос», 1996. — 278 с.
9. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: [Учеб. пособие для студентов вузов] / Л.Г.Ионин. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Логос, 2000. — 431 с.
10. Ионин Л.Г. Культура и социальная структура / Л. Г. Ионин // Социологические чтения: [Альманах]. — Вып. 1. — М.: Ин-т социологии РАН, 1996 г. — 269 с.
11. Клячко Т. Массовое высшее образование: потери и приобретения / Т. Клячко // Демоскоп Wteky № 375 — 376, 1 — 17 мая 2009: [Электронная версия бюллетеня Население и общество]; Институт демографии Государственного университета — Высшей школы экономики. — Режим доступа: http://www.demoscope.ru/weekly/2009/0375/tema05.php#_FNR_12
12. Лясников Н. Социально-экономические условия формирования духовной культуры студенческой молодежи [Электронный ресурс]: учеб. пособие / Н. Лясников, Ю. Лясникова. — М.: Издательство ВНИИФК, 2003, — Электрон. дан. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Ljasnikov/_DuhKult_1_3.php — Загл. с экрана.

Шапошникова И.В., докт. социол. наук, доцент, професор кафедры социальной работы, социальной педагогики и социологии, декан факультета психологии Херсонского государственного университета.

Формирование профессиональной идентичности выпускника высшего учебного заведения: проблемы и перспективы. В статье говорится о задачах института высшего образования при формировании профессиональной идентичности выпускников высшего учебного заведения. Для достижения поставленной цели автор решает следующие задачи: проанализировать функции высшего учебного заведения при формировании профессиональной идентичности студента, рассмотреть социокультурные составляющие студенческих стилей жизни, выделить компоненты студенческого моностиля, которые влияют на формирование профессиональной идентичности. Указано, что социокультурная особенность современного студенчества заключается в значительных возможностях биографического планирования, чем в других групп молодежи. При этом возможность формирования собственной жизненной стратегии связано с наличием других (кроме символического) форм капитала и наличия опыта

его конвертації. В цьому аспекті однією з краєугольних задач вузів є надання навичок конвертації капіталів (в першу чергу символічного) в інші його форми.

Ключевые слова. Профессиональная идентичность, высшее учебное заведение, профессионализация, студенчество, стиль жизни, моно стиль студенческой жизни.

Shaposhnykova I.V., Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social Work, Social Pedagogics and Sociology, Dean of the Faculty of Psychology, History and Sociology of the Kherson State University

Formation of professional identity of the graduate of higher educational establishment: problems and prospects. The article deals with the task of institution of higher education in the formation of professional identity of the graduates of higher educational institution. To achieve this goal the author solves the following tasks: analyzes the functions of higher education institutions in shaping the professional identity of the student, considers sociocultural components of students' lifestyles, highlights student's monostyle components that influence the formation of professional identity. It is proved that socio-cultural feature of modern students lies in biographical planning capabilities comparing to other youth groups. Thus the possibility of forming their own life strategies due to the presence of other (except symbolic) forms of capital stock and its conversion experience exists. In this respect, one of the cornerstones of the tasks is to provide skills of converting capital (mostly symbolic) in its other forms.

Key words: professional identity, institution of higher education, professionalism, student, lifestyle, monostyle of student's life.

УДК 316.42(045)

Юрженко Л.В.,

канд. соціол. наук, доцент кафедри соціології та суспільних наук
Академії праці, соціальних відносин і туризму

Вплив глобалізаційних процесів на еволюцію соціокультурного середовища

У статті розглядається проблема еволюції соціокультурного суспільства з точки зору синергетичного розуміння; аналізуються можливі варіанти його динаміки у майбутньому, оскільки до певних факторів, що впливають на цей процес, додається чинник глобалізації. Соціальна гілка еволюції втрачає свій пріоритет, даючи дорогу новому вектору (біологічне + культурне), впроваджуються норми гуманітарного виміру соціокультури і синергетичне бачення шляхів вирішення загальноцивілізаційних проблем, бо національні держави, сучасні економічні й соціальні системи вичерпують свої функції.

Ключові слова: еволюція, соціокультура, глобалізаційний процес, синергетичне бачення, інформатизація суспільства.

Соціокультурне суспільство є самоорганізуючою системою взаємодіючих процесів, які існують тільки тому, що вона здатна підтримувати своє відтворення (гомеостаз, тобто відтворення сталих режимів функціонування). Суспільство у соціокультурному процесі використовує один з можливих векторів еволюції, яка, за своєю суттю, є послідовною реалізацією потенційних гомеостатичних станів. Еволюційний шлях при цьому може мати поворотні біфуркаційні точки із численними альтернативами подальшого руху і критичні моменти структурного реформування системи.

Кожний альтернативний шлях руху супроводжується прогресуючою диференціацією соціокультурних структур поряд із збільшенням числа ступенів свободи вибору і деградацією і хаосом деяких інших сфер соціокультурної діяльності.

Нинішня еволюційна криза за своєю причиною структурою багато в чому повторює попередні, хоч, звичайно, не дивлячись на подібність принципової схеми, кожна криза є унікальною. Крім того, простежується загальна еволюційна тенденція: чим складніша організована система і чим далі вона від рівноваги із середовищем, тим вона більш уразлива,

тим більша інтелектуальна робота необхідна для її збереження і тим більшою катастрофою стануть її можливі руйнування. Це також визначає специфіку поточної ситуації, примножуючи джерела смертельної небезпеки і скорочуючи строки, відведені на перебудову матеріального і духовного життя суспільства. Уроки еволюційних криз переконують, що обсяг енергетичних і матеріальних затрат на життєзабезпечення суспільства і, відповідно, відходів зростає у періоди екстенсивного розвитку. Лінійна екстраполяція росту індустріальної цивілізації і дає нам тепер тупикові прогнози існування на Землі, а також трагікомічні цифри витрачання ресурсів космосу. Між тим, питома ефективність виробництва у цілому на планеті гнітюче низька — за деякими розрахунками, в сфері енергетики, наприклад, вона складає лише декілька відсотків, а інша частина енергії, що витрачається, розсіюється у вигляді даремної теплоти.

Вийти з кризи можливо (якщо з неї взагалі можна вийти) через створення технологій, що мають більшу питому ефективність. Головним чинником, який забезпечує ріст корисного виробництва на одиницю витрат, є зростання інформаційної складової. Грубо кажучи, виходить так, що предки звичайно відбирають у нащадків енергію, яка витрачається, знецінюють її (особливо коли витрачають невідновлювані джерела — вугілля, нафту, ліс, родючий ґрунт тощо), а залишають їм у спадщину дещо більш цінне — інформацію; користуючись нею, наступні генерації знаходять доступ до нових джерел, оптимальніше будують відношення з природою і один з одним. У самих знаряддях діяльності, цінностях, нормах і навичках фіксується додатковий досвід помилок і знахідок, психічне відображення стає об'ємнішим і динамічнішим, соціальна організація — більш різноманітною і механізми компромісу — більш витонченими (зростання внутрішньої різноманітності забезпечує більшу ефективність антиентропійної роботи — відношення між енергетичними «входом» і «виходом»).

«Інформаційний вибух» викликав зміни в галузі духовного виробництва, культури. Інформація стає продуктом і однією з головних цінностей суспільства.

Інформатизація суспільства неоднозначна як для суспільства, так і для особистості. Вона породжує нові проблеми. По-перше, інформатизація сприяє посиленню розриву між індустріально-розвиненими країнами і тими країнами, які відстають у технологічному плані. По-друге, під впливом нової технології зростають темпи соціальних трансформацій і ті країни, які не встигають за провідними, опиняються у скрутному становищі. По-третє, «зомбуючий» вплив на суспільство засобів масової інформації (особливо реклами). Окрім того, відбувається небажане втручання у приватне життя людей і організації на базі інформаційних технологій. Також має місце складність адаптації до середовища інформаційного суспільства. Тим самим нове глобальне інформаційне середовище, що формується, породжує нові складні проблеми, для розв'язання яких потрібні нові стратегічні цілі, що враховують запити XXI ст. Інформаційні технології визначають рівень розвитку не тільки продуктивних сил суспільства, але й особистості.

Руйнування проводиться методом маніпулюючого впливу інформаційної системи на людську свідомість шляхом підриву культурних засад, на яких тримається здатність людської свідомості до критичного сприйняття інформації. Інформаційна система з цією метою створює віртуальний світ, побудований інформаційними маніпуляторами з гарантованим культурним диктатом потрібних замовникам цінностей.

У межах філософського осмислення буття людини і культури в новому інформаційно-технічному світі сформувалися дві протилежні точки зору. Перша вказує на те, що в сучасній цивілізації спостерігається криза людини і культури, настання якої вони пов'язують з особливим характером сучасного типу цивілізації, з тим, що для її існування та розвитку визначальне значення мають техніка та інформація.

Інша точка зору, навпаки, передбачає існування нових інформаційно-технічних умов, що відкривають перед людиною унікальні можливості для культурного та духовного зростання, що є запорукою подолання культурної кризи [1].

Певно, людство підійшло зараз до порога, за яким або грандіозний колапс, що завершує (в усякому разі такому, що повертає до початкових форм, позбавляє перспективи) чотирьохмільярдорічний цикл розвитку життя на планеті, або настільки ж грандіозна перебудова усвідомлення буття. Земна цивілізація виявиться або серед тих, що самоусунулися, або тих, яким доведеться продовжити універсальний процес еволюції, і, згідно з розрахунками, дилема виживання повинна розв'язатися діяльністю двох найближчих генерацій. Таким чином, шанси на виживання цивілізації пропорційні обсягові внутрішньої

різноманітності, накопиченої і збереженої людством, а значить – «розмірності» соціальної організації і сукупної моделі світу, в якій виношуються стратегії і тактики буття. Іншими словами, тест на зрілість — це тест на різноманітність. «Кожний біологічний вид суб'єктивно прагне до зниження різноманітності в екосистемах і встановлення монополії свого існування. Це прагнення було б для виду погубельним, коли б йому не протистояли подібні прагнення інших видів. Феноменальність людини як виду полягає у даному випадку лише в тому, що вона завдяки своїй високій пластичності зломилася опір видового різноманіття і повернула еволюцію біосфери назад — від різноманітності до одноманітності і спрощення... Ця феноменальність, зрештою, знищила б вид, коли б не інша його феноменальна спроможність: поглинаючи видову різноманітність біосфери, нарощувати свою внутрішню різноманітність, яку... можна звести до підвищення ступеня самосвідомості і, як наслідок цього, — спроможності штучно підтримувати своє біологічне існування» [3, с.137].

Можливо, певні унікальні й незвичайні властивості людського духу результатуються у тісний зв'язок генетичної революції з культурною історією. Людські гени діють таким чином, що формуються певні розумові здібності: які стимули сприймати, а якими нехтувати, як протікати інформації, формуються види пам'яті, що найлегше викликаються, емоції, придатніші для їх уведення в дію тощо. Ці процеси укорінені в специфіці людської біології, і вони впливають таким чином, що формується культура (так, певний колорит словникового запасу є більш імовірним щодо його винайдення, аніж інший, оскільки інші сенсорні процеси тягнуть за собою певний спосіб, яким цей колорит сприймається).

Переміщення від духу до культури є першою половиною генно-культурної коеволюції (Ч. Дж. Ламсен, Є. О. Вілсон, Й. Масуда). Інший бік справи — це той вплив, який культура чинить на відповідні гени. Певні епігенетичні правила (тобто певні напрямки, в бік яких розум розвивається або, що ймовірніше, повинен розвиватися) спонукають індивідів засвоювати культурні альтернативи, які дають їм можливість успішніше виживати і відтворюватися. Протягом багатьох поколінь ці правила й кількість генів популяції, що ними просякнуті, мають тенденцію до зростання. Звідси випливає, що соціокультура спричиняє генетичну еволюцію так саме, як гени впливають на соціокультурну революцію.

Два моменти в теорії генно — культурної коеволюції заслуговують на особливу увагу. Перший — це те, що мозок і розумові здібності є основою породження людиною культури. Цей процес перебуває в тісному зв'язку з лобними частками та складним голосовим органом сучасної людини. Це спонукає передбачити швидкий розвиток нової культури на основі комп'ютерів і нових засобів комунікації, якими людина вже оволоділа [4].

Другий момент полягає в тому, що, коли нова культура в майбутньому розвиватиметься, то це приведе до радикальних змін у генах сучасного людства, створюючи можливість для генезису нової людини як нового вигляду.

Фундаментальною характеристикою інтелектуальної здібності сучасної людини є її кмітливість; іншими словами, її кмітливість ґрунтується на обмеженій, короткозорій інформації, а сама вона еґоїстична та орієнтована на задоволення своїх матеріальних потреб. У цьому розумінні про інтелектуальний рівень сучасної людини не можна сказати, що він високого порядку. Тому людська історія була кривавою історією війн, завоювань і грабунків, історією неминучої простої ринкової боротьби скупих торговців і підприємців. Тепер, завдяки цій кмітливості, сучасна людина як вид перебуває на грані самознищення, зійшовши на вершину матеріальної цивілізації.

Чим складніші умови життя і чим більше суб'єкт розвинутий інтелектуально, тим менше його здатні задовольняти жорсткі розумові схеми. Раз і назавжди задані алгоритми у вигляді заповідей, прислів'їв, поговірок на всі випадки життя — доля патріархального, авторитарно орієнтованого розуму. Складні ж моральні колізії вимагають конкретного творчого мислення з гнучкими зворотними зв'язками, з відпрацьованою рефлексією. У цьому розумінні є актуальним зауваження Сократа: мудрому не потрібний закон — у нього є розум.

Національні держави, економічні й соціальні системи, які так винахідливо були створені сучасною людиною, власне кажучи, вичерпали свої функції, і в результаті людство як єдине ціле опинилося тепер перед загрозою тотального знищення. На зміну їм має прийти глобальна громадська спільнота, яка стане поліцентрованим і складним суспільством, що ґрунтуватиметься на різноманітних глобальних вільних громадських інформаційних мережах, котрі пересікатимуть усі національні кордони, суспільством, подібним до жи-

вого організму з системою прямого зв'язку, здатного швидко і динамічно реагувати на зміни у навколишньому середовищі.

У подальшому ця глобальна громадська спільнота усвідомить себе як синергетичне суспільство, що функціонує головним чином на основі принципу синергізму, який означає комбіновану взаємодію різних функцій з тим, аби сприяти досягненню загального ефекту.

Це соціальний принцип, за яким усі індивіди виконують відповідні функції згідно зі власними точками зору і вільно кооперуються для того, щоб сприяти розвитку суспільства як єдиного цілого. Інформація забезпечує основу інтелектуальної продуктивності, повністю відмінну від матеріальних благ за такими характеристиками:

- інформація не може бути вичерпана, хоч би як багато разів вона використовувалася;
- у процесі передання речових матеріалів від одного носія до іншого вони фізично рухаються, однак інформація залишається у вихідному пункті навіть тоді, коли вона передана;
- з часом інформація набуває нової цінності й зростає у своїй дієвості завдяки акумуляції.

Наявність глибоко закономірних залежностей між інформаційним обсягом, інструментальною міццю і морально-етичними якостями інтелекту (закон еволюційних кореляцій) розкриває у новому світлі еволюційну роль нинішніх криз. Останнє виступає як своєрідне чистилище, що ставить земну цивілізацію перед кардинальною дилемою: або зберігши споконвічно притаманні примітивному інтелектові і лише частково соціокультурному досвіді руйнівні амбіції, що трансформувалися тисячоліттями, самоусунутися з подальшого еволюційного процесу, або, глибоко перетворивши ієрархію ціннісних орієнтацій, вийти на нові рубежі.

Згідно з загальносистемними закономірностями останнє можливе тільки за дуже високого ступеня внутрішньої різноманітності. А витримати і синтезувати необхідний ступінь різноманітності можуть ті цивілізації, які виявляються здатними зробити центром свого ставлення до навколишнього терпимість — вищий критерій інтелектуальної зрілості, — відпрацювати високоефективний механізм компромісних рішень, гармонізації інтересів. Визначна діалектика еволюції: не ставши мудрим, інтелект не може стати універсальним.

Докази, почерпнуті із сучасної науки, переконують у тому, що законами природи людству «дозволена» безліч варіантів майбутнього, допомагають у найзагальніших рисах намітити шлях, на якому людство має шанс обминати найближчі тупики і, зрештою, виявити у комплексі сучасних соціокультурних процесів те, що здатне на перспективний шлях.

Отож, сучасний світ у всьому його різноманітті єдиний, і його частини тісно взаємопов'язані. Вплив глобалізаційних процесів на культурний і духовний клімат епохи величезний. Швидка зміна у всіх сферах життєдіяльності людини призводить до соціокультурних зрушень, а формування планетарного мислення як нового культурного феномена призводить до трансформації світогляду та ідентичності суб'єктів.

Глобалізація сприяє тому, що кожна країна і кожна людина опиняються в новій ситуації. Починаючи з 80-х років ХХ ст., багато країн використовують можливості економічної і технологічної глобалізації. Завдяки тому, що сьогодні простір і час стискаються, а кордони між країнами зникають, люди вступають в більш глибокі, інтенсивні і безпосередні зв'язки, ніж коли-небудь. Проте, світ, у якому люди і предмети втрачають цінність, позбавлений прив'язки до історії, культури і спорідненості. У тріаді «економіка — політика — культура» остання відіграє особливу роль, виконуючи функції ціннісного, змістоутворюючого забезпечення, легітимізує соціальну практику. Культура як всеохоплюючий процес є керуючим процесом по відношенню до матеріально-господарської та суспільної практик.

З точки зору культурології глобалізацію можна визначати по-різному: і як тенденцію до створення єдиної світової культури (цивілізації); і як зростаючу співвідносність різних культур, що не народжує нову культуру, а будується або на пануванні однієї з них, або на їх «співзвучності»; і як більш складні схеми, наприклад, спільність свідомості, що включає в себе проєкції глобального світу, віднайдені локальними цивілізаціями. Подолання такої полярності можливе в постановці проблеми про відродження ідентичності в умовах інформаційної революції (Мануель Кастелс).

Тим часом, у власне соціологічних дисциплінах вихід до ідеї світового соціуму позна-

чений більш скромно. У них глобалізацію трактують радше як багатосторонній процес взаємозв'язування структур, культур і суб'єктів у світовому масштабі (Маргарет Ерчер), або ж як процес, який розмиває географічні межі соціокультурних нормативів і супроводжується зростаючим усвідомленням цього (Малком Уотерс). Нарешті, той же процес визначають як інтенсифікацію суспільних відносин у світовому масштабі, так що події в тих чи інших віддалених один від одного місцях виявляються взаємопов'язаними (Антоні Гідденс). У підсумку глобалізація постає як стиснення світу в одне ціле з одночасним усвідомленням цього цілого локальними частинами (Роланд Робертсон).

Соціокультурні результати змін, що відбуваються, позначаються на всьому спектрі суспільних цінностей, розвитку особистості, торкнуться як вирішення багатьох сучасних питань, так і появи в суспільстві нових проблем.

Гуманістичний глобалізм як ефективна у довгостроковому відношенні парадигма підтримує перехід від соціальної ролі людини до її культурно-орієнтованої і діяльній ролі. У міру того, як соціальна гілка еволюції втрачає свій абсолютний пріоритет, даючи дорогу біологічному (природному) і культурному (діяльній) факторам, будуть впроваджуватися норми гуманітарного виміру соціокультурної практики і синергічне, нелінійне бачення шляхів вирішення загальноцивілізаційних проблем [5]. Нове трактування сучасності вимірюється потенціалом різноманітності світу. А тому слід розробляти сучасні моделі, які будуть враховувати і розуміти напрямки сучасного розвитку глобальної світової системи, що виявляють і екстраполюють реальні тенденції культурних, економічних і соціальних процесів, які дають можливість формувати сучасний світ.

Література:

1. Государство в контексте глобализации. /Мамут Л.С. // Право и политика. — 2004. — №1. — С.4-13.
2. Макбрайд У. Глобализация и межкультурный диалог./ Макбрайд У. // Вопросы философии. — 2003. — №1, С. — 80-87.
3. Сухомлинова В.В. Системы «общество» и «природа»: разнообразие, устойчивость, развитие. / Сухомлинова В.В. // Общественные науки и современность. — 1994.- № 4. — С. 137.
4. Моль А. Художественная футурология. К роли китча и копии в социально-эстетическом развитии. — В кн.: Боров В.Ю., Коваленко А.В. Культура и массовая коммуникация. Приложение. — М.: Наука, 1986. — С. 259 — 297.
5. Левашов В.К. Общество и глобализация. / Левашов В.К. // Социологические исследования. — 2005. — №4.

Юрженко Л.В., канд. социол. наук, доцент кафедры социологии и общественных наук Академии труда, социальных отношений и туризма

Влияние глобализационных процессов на эволюцию социокультурной среды. В статье рассматривается проблема эволюции социокультурного общества с точки зрения синергетического понимания; анализируются возможные варианты его динамики в будущем, поскольку к означенным факторам, которые влияют на этот процесс, добавляется фактор глобализации. Социальная ветвь эволюции утрачивает свой приоритет, открывая дорогу новому вектору (биологическое + культурное), внедряются нормы гуманитарного измерения социокультуры и синергическое видение путей разрешения общецивилизационных проблем, потому что национальные государства, современные экономические и социальные системы исчерпывают свои функции.

Ключевые слова: эволюция, социокультура, глобализационный процесс, синергетическое видение, информатизация общества.

Yurzhenko L.V., Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of Sociology and Social Sciences, Academy of Labour, Social relations and Tourism

Influence of globalization processes on the evolution of sociocultural environment. The article deals with the issues of evolution of sociocultural society from synergetic point of view. Possible ways of its dynamics in future taking into account the influence of globalization process are analysed. It is proved that social branch of evolution is losing its significance, permitting the new vector (biological + cultural) to replace it. New forms of humanitarian dimension of social culture and synergetic approach are introduced by solving general problems of civilization because national states and modern economic and social systems are exhausting their functions.

Key words: evolution, socio-culture, globalization process, synergetic approach, informatization of society.

Економіка. Проблеми економічного становлення

УДК 332.28.012.23:631.11](477)(045)

Богач Л.В.,

канд. екон. наук, старший викладач кафедри глобальної економіки
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Врегулювання та розвиток орендних земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах

Досліджено проблеми розвитку орендних земельних відносин у сільському господарстві. Висвітлено особливості оренди земель в агроформуваннях ринкового типу. Визначено переваги, недоліки, причини та фактори, під впливом яких відбувається її розвиток. Проаналізовано структурні зміни у формах власності на землю. Розглянуто пропозиції щодо удосконалення механізму регулювання орендних земельних відносин сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: земельні орендні відносини, пай, механізм регулювання, договір оренди, орендар, орендодавець.

В Україні в 90-х роках минулого століття було здійснено важливі етапи реформування земельних відносин: проведено роздержавлення земель, приватизовано понад дві третини площі сільськогосподарських угідь. На новій організаційно-правовій основі сформовані аграрні підприємства ринкового спрямування, громадяни розширили особисті селянські господарства за рахунок земельних паїв.

На сьогодні етап соціально-економічного розвитку набув найбільш гострих та суперечливих проблем, які сконцентровані в сфері земельної політики, земельних відносин, що є визначальними у всій системі виробничих відносин аграрної сфери. Так від стану розвитку орендних земельних відносин значною мірою залежать такі питання як ефективність сільськогосподарського виробництва, рівень сільської зайнятості та соціальне і демографічне благополуччя на селі, а також продовольчої проблеми країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення механізму регулювання орендних земельних відносин сільськогосподарських підприємств є предметом досліджень широкого кола вітчизняних науковців: Д.І. Бабміндра, В.М. Будзяк, В.П. Галушко, Ю.Г. Гуцуляк, Д.С. Добряк, О.Ю. Єрмаков, М.В. Калінчик, С.М. Кваша, В.Я. Месель-Веселяк, А.М. Мірошниченко, Л.Я. Новаковський, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, В.М. Трегобчук, М.М. Федоров, М.А. Хвесик, О.В. Шкільов та багатьох інших дослідників. Позитивно оцінюючи надбання цих вчених, акцентуємо увагу на те, що низка питань щодо формування та регулювання орендних земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах внаслідок не-

стабільності ринкового середовища в країні потребує подальшого поглибленого вивчення і вирішення.

Мета дослідження. Проаналізувати розвиток орендних земельних відносин сільськогосподарських підприємств та запропонувати пропозиції щодо удосконалення механізму регулювання орендних земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. Ефективність сільськогосподарського виробництва продукції безпосередньо залежить від організації орендних земельних відносин. Поліпшення аграрного виробництва прямо пропорційно відповідає рівню організаційного механізму регулювання орендних земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах.

Пріоритетним завданням держави має стати захист прав орендодавців та орендарів. З цією метою необхідно в чинному законодавстві України передбачити: механізм подальшого викупу орендарем орендованої земельної ділянки; збільшення рівня орендної плати; заставу права оренди, що сприятиме залученню сільськогосподарськими товаровиробниками додаткових фінансових ресурсів; створення спеціальних консалтингових підприємств, які інформуватимуть потенційних орендодавців та орендарів про попит, пропозицію та поточні ціни на оренду землі, надаватимуть рекомендації стосовно рівня орендної плати, проводитимуть земельні торги за право оренди земельних ділянок тощо; створення об'єднань власників земельних часток (паїв); сувору відповідальність орендарів за порушення умов договору оренди; проведення постійного контролю за дотриманням орендарями умов орендних договорів, чинних стандартів та нормативів раціонального й ефективного землекористування; створення відповідного механізму страхування ризиків, пов'язаних з орендою сільськогосподарських земель; створення Державного Земельного Фонду, який здійснював би викуп земельних часток (паїв) у землевласників, які неефективно працюють з метою їх подальшого перепродажу або передачі у довготермінову оренду на конкурсній основі більш ефективним господарям тощо. Реалізація усіх цих заходів створить сприятливі умови для сталого та ефективного розвитку земельно-орендних відносин, що сприятиме концентрації та інтеграції сільськогосподарського виробництва, раціональному та ефективному землекористуванню, вирішенню соціально-економічних проблем сільського населення.

Основою організаційного механізму регулювання орендних земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах є Закон України «Про оренду землі». Механізм земельно-орендних відносин реалізується через договірні зобов'язання між орендарем та орендодавцем, основою для яких є нормативно-правове забезпечення оренди землі.

Ефективність організаційного механізму регулювання орендних земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах залежить від налагодженої взаємодії всіх його складових, а саме: дотримання Закону України «Про оренду землі»; укладання договору оренди земельної ділянки та ретельного обґрунтування всіх його пунктів; використання орендованої земельної ділянки за цільовим призначенням і підвищення родючості ґрунтів; своєчасна виплата орендної плати у формі, передбаченій договором; контроль орендодавцем використання земельної ділянки; повернення орендодавцю земельної ділянки у належному стані після закінчення строку оренди.

Нині в Україні діє такий механізм оренди земельних ділянок, в якому обов'язковою умовою є існування двох сторін, а саме – орендаря і орендодавця, між якими відносини складаються з приводу одного і того ж об'єкта власності. Для господарського використання засобів виробництва орендар повинен отримати право володіти ними, що надається йому згідно з укладеною орендною угодою.

Отже, при оренді за власником зберігається розпорядження, а орендар набуває права користування, володіння об'єктом оренди [2]. У результаті в орендаря формується заінтересованість в ефективному його використанні. В наслідок приватизації землі, власниками землі в Україні стали переважно фізичні особи – громадяни України.

Потрібно відзначити, що після здійснення земельної реформи в країні збільшилася частка землекористування фермерських господарств та підприємств, які функціонують на основі приватної власності, за рахунок земель, що належали КСП. Якщо на початок 1992 року весь земельний фонд України перебував у державній власності, то на початок 2013 року питома вага земель державної власності складала 49,9%, приватної – 52% і колективної (згідно з державними актами) – 0,1% [3].

Механізм регулювання орендних земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах наведено на рисунку 1. Формами регулювання механізму орендних земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах є: встановлення та зміна меж об'єктів землеустрою; надання, вилучення, відчуження земельних ділянок; встановлення в натурі меж земель, обмежених у використанні; організація нових і впорядкування існуючих об'єктів землеустрою; проведення заходів відновленню порушених земель; впорядкування території сільськогосподарських кооперативів, товариств, фермерських господарств, індивідуальних господарств, приватних сільськогосподарських підприємств.

Рис. 1. Механізм регулювання орендних земельних відносин у сільськогосподарських підприємств.

Регулювання земельних орендних відносин передбачає практичну реалізацію суб'єктами регулювання окремих стадій – визначення цілей та планування, організація, мотивація та контроль.

З одного боку, їх зв'язок полягає у логічній послідовності реалізації, а з іншого – всі стадії регулювання повинні реалізуватися як система, як певна впорядкована і взаємопов'язана між собою сукупність дій. Стратегічна мета регулювання земельних орендних відносин повинна максимально враховувати інтерес всіх учасників земельно-орендних відносин, задавати основні напрями їх діяльності. Цілі регулювання орендних земельних відносин повинні впливати з стратегічної мети і характеризувати окремі аспекти її досягнення: екологічні, соціальні та економічні. При цьому стратегічна мета регулювання земельно-орендних відносин і система цілей мають бути чітко взаємопов'язаними: цілі нижчого рівня повинні виступати засобами досягнення цілей вищого рівня. Досягнення ієрархічної побудови системи цілей дозволить спрямувати суб'єктів всіх рівнів на забезпечення стратегічної мети [4].

Варто відзначити, що до органів регулювання земельно-орендних відносин, яким надано право контролювати дотримання земельного законодавства органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами відносять: Кабінет Міністрів України (встановлення порядку проведення моніторингу орендованих земель), Міністерство екології та природних ресурсів (організація моніторингу орендованих земель), Міністерство аграрної політики та продовольства (здійснення моніторингу родючості ґрунтів), Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів (здійснення науково-методичного та організаційного забезпечення проведення державного моніторингу ґрунтів), Державне агентство земельних ресурсів України (забезпечення проведення моніторингу орендованих земель).

Основним документом, який регулює відносини між орендодавцем земельної ділянки і орендарем, є договір оренди земельної ділянки. З огляду на специфіку орендних відносин та особливості об'єкта цих відносин договори відіграють провідну роль у врегулюванні земельних орендних відносин.

Договір оренди земельної ділянки – це юридично оформлена у встановленому законом порядку двостороння угода, за якою орендодавець передає орендареві земельну ділянку у тимчасове платне використання для задоволення його потреб, які визначаються цільовим призначенням орендованої ділянки і спрямовані на забезпечення відповідного виду діяльності за умови раціональності землекористування і охорони земель як з боку орендаря, так і з боку держави, та на інших погоджених умовах [2].

Орендарі та орендодавці постійно потребують роз'яснень в питаннях оренди землі. В процесі оформлення договорів оренди земельних часток (паю) часто виникають суперечки між орендарем та орендодавцем, тому ми пропонуємо доопрацювати Типовий договір, доповнивши його деякими пунктами. Перш за все, орендар та орендодавець мають домовитися про збереження стану об'єкта оренди, мають бути прописані гарантії по збереженню оренди земельного паю; чітко визначитися строки передачі земельного паю орендарю; має бути визначено, хто несе ризик випадкового пошкодження або знищення об'єкта оренди. В разі погіршення якості ґрунту в договорі зазначати розмір відшкодування. Досить важливим питанням в договорі оренди земельної частки (паю) є орендна плата. В договорі має бути чітко прописано форма орендної плати, тобто грошова, натуральна або відробіткова (у вигляді надання послуг орендодавцю), тому що буває часто, коли приходиться час до розплати з орендодавцем, орендар не може розплатитися в грошовій формі і вибирає натуральну форму оплати. Але якщо така ситуація виникає, то в договорі потрібно зазначати певні строки через які можна змінювати форму орендної плати. В договорі чітко прописувати розмір штрафу, в разі зміни цільового призначення орендованої землі (паю).

На нашу думку, термін оренди земельної частки (паю) має бути більше як 5 років. Більший термін оренди дає можливість провести землевпорядкування, ввести раціональну сівозміну, стимулює до вкладення коштів на підвищення родючості ґрунтів, покращення угідь, сприяє підвищенню інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Держава ж у законодавчому порядку має стимулювати власників і орендарів до подовження терміну оренди. Це сприятиме підвищенню ефективності раціонального використання землі, дозволить орендарю одержувати більший прибуток від господарської діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, Для подальшого розвитку земельних орендних відносин необхідно:

- удосконалити порядок оформлення договорів оренди, їх узгодження між сторонами, що домовляються, під час укладення;

- дотримуватись обома сторонами договірних зобов'язань щодо нарахування та виплати орендної плати;
- вести роз'яснювальну роботу щодо доцільності подовження термінів оренди понад 5 років;
- удосконалювати орендні земельні відносини на основі розвитку конкурентного орендного середовища, тобто ринку права оренди земель;
- вести сільськогосподарське виробництво у режимі збереження та раціонального використання земель;
- розробити механізм залучення орендарями земель середньо- та довгострокових кредитів;
- передбачити економічне стимулювання суб'єктів орендних земельних відносин за збереження і підвищення родючості ґрунтів, зокрема запровадження екологічного моніторингу та контролю, спрямованого на використання орендарями екологобезпечних агротехнологій і належне відтворення родючості ґрунтів.

Література:

1. Бойко Л.М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві / Л.М. Бойко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 316 с.
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оренду землі» від 2 жовтня 2003 р. № 1211-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 208. – С. 1-4.
3. Мартин А.Г. Проблеми орендних відносин у сільськогосподарському землекористуванні / А.Г. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2011. – №9. – С. 18-24.
4. Новаковський Л. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення регулювання земельних відносин / Л. Новаковський // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 4. – С. 20-24.

Богач Л.В., канд. экон. наук, старший преподаватель кафедры глобальной экономики Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Урегулирование и развитие арендных земельных отношений в сельскохозяйственных предприятиях. В статье исследованы проблемы развития арендных земельных отношений в сельском хозяйстве. Освещены особенности аренды земель в агроформированиях рыночного типа. Определены преимущества, недостатки, причины и факторы, под влиянием которых происходит ее развитие. Проанализированы структурные изменения в формах собственности на землю. Рассмотрены предложения по совершенствованию механизма регулирования арендных земельных отношений сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: земельные арендные отношения, пай, механизм регуляции, договор аренды, арендатор, арендодатель.

Bogach L.V., Candidate of Economic Sciences, Lecturer of the Department of Global Economy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Settlement and development of land leasing relations in agricultural enterprises. The problems of land leasing relations in agriculture are investigated in the article. The peculiarities of land leasing in agricultural enterprises of market type are enlightened. Advantages, disadvantages, causes and factors which influence its development are analysed. Analysis of structural changes in the forms of land ownership is given. Proposals for improving the mechanism of regulation of land relations lease farms are suggested.

Key words: land leasing relations, share, adjusting mechanism, contract of tenancy, leaseholder, lessor.

УДК 005.6:631.11](477)(045)

Буряк Р.І.,

докт. екон. наук, професор кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі,
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Інтегрована система менеджменту як основа забезпечення сталого розвитку підприємства аграрного сектору України

У статті визначено зміст поняття «інтегрована система менеджменту підприємства аграрного сектору» та здійснено аналіз її складових елементів. Обґрунтовано доцільність впровадження інтегрованих систем менеджменту на вітчизняних підприємствах аграрного сектору. Розроблено методичні підходи щодо формування єдиної системи менеджменту підприємства аграрного сектору. Встановлено, що розробка і впровадження єдиної системи менеджменту підприємства аграрного сектору передбачає повну інтеграцію цільових систем (системи менеджменту якості, системи екологічного менеджменту, системи управління гігієною та безпекою праці, системи управління безпечністю харчових продуктів, системи управління соціальною відповідальністю) та загальної системи менеджменту. При цьому, запровадження вимог стандартів на цільові системи менеджменту повинно бути спрямовано на поліпшення єдиної системи менеджменту підприємства аграрного сектору економіки, а не на формування окремих локальних цільових систем менеджменту.

Ключові слова: *якість, менеджмент якості, система менеджменту якості згідно ISO 9001, система екологічного менеджменту згідно ISO 14001, система управління охороною здоров'я і безпекою персоналу згідно OHSAS 18001, система управління безпечністю харчових продуктів згідно ISO 22000, система управління соціальною відповідальністю згідно ISO 26000, інтегрована система менеджменту, система менеджменту, підприємство аграрного сектору.*

Постановка проблеми. У країнах СНД діяльність з управління якістю спочатку розвивалась в системі Держстандарту, а не відомств, які спеціалізуються на системах управління. При тому, що у словосполученні «управління якістю», головним на наш погляд є саме слово «управління», а не «якість». В результаті цього у пострадянських країнах та Україні в тому числі, масово розробляються та впроваджуються системи менеджменту правильні за формою, але по суті, як правило, імітовані. З нашої точки зору, досить важливо усунути помилки при проектуванні систем менеджменту вітчизняних підприємств аграрного сектору, які допускаються впродовж тривалого часу.

Системи менеджменту організацій в умовах дефіциту були орієнтовані на вирішення фінансових завдань, планових завдань і т.п. При цьому була відсутня потреба у розвинених системах менеджменту, які зорієнтовані на якість та конче необхідні за умов жорсткої конкурентної боротьби. Виходячи з цього, при запровадженні міжнародних стандартів ISO серії 9000, системи менеджменту вітчизняних підприємств відрізнялися низьким рівнем ефективності. Варто зазначити, що хоча за часів Радянського Союзу КС УЯП (Комплексна система управління якістю продукції) масового впроваджувалась на сільськогосподарських підприємствах, проте, це відбувалось за умов командно-адміністративної економіки та відсутності конкурентної боротьби, а також директивно і, як правило, формально. До того ж, КС УЯП функціонувала паралельно з існуючою системою менеджменту аграрного підприємства, а не як її гармонійна складова частина. Отже, так як системи менеджменту підприємств практично не містили вимог щодо якості продукції, для приведення у відповідність із стандартами ISO серії 9000 їх необхідно було принципово перепроєктувати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У розвиток системного управління якістю діяльності підприємств аграрного сектору свій внесок зробили: І.Г. Венецький, В.П. Галушко, О.Д. Гудзинський, С.І. Дем'яненко, А.М. Должанський, Т.Г. Дудар, Й.С. Завадський, П.Я. Калита,

В.І. Кривощоков, Д.Ф. Крисанов, Д.Г. Легеза, В. О. Мозолюк, О.І. Момот, В.К. Терещенко, С.К. Фомічов, І. І. Чайка, М. І. Шаповал та інші науковці.

Загальні основи концепції та теорії менеджменту якості розкрито у працях відомих іноземних вчених: Е. Демінга, Д. Джурана, К. Ісікави, Й. Кондо, Т. Конті, Ф. Кросбі, Г. Тагучі, А.Фейгенбаума, Д. Харрінгтона, Ю.П. Адлера, О.В. Глічева, В.В. Єфімова, С.Д. Ільєнкової, О.М. Карпенко, М.Г. Крутлова, В.А. Лапідуса, І.І. Мазура, В.Ю. Огвоздіна, В.В. Окрепілова та багатьох інших.

Проте, питання розробки інтегрованих систем менеджменту та гармонійного поєднання цільових підсистем (якості, екології, охорони здоров'я і безпеки персоналу та ін.) у єдиній системі менеджменту підприємства аграрного сектору є ще недостатньо вивченим. А враховуючи те, що практично всі економічно розвинені країни перейшли до нового етапу забезпечення стійкого розвитку підприємств аграрного сектору, який характеризується формуванням інтегрованих систем менеджменту (ІСМ) організацій, дана наукова проблема є надзвичайно актуальною та потребує подальших досліджень.

Цілі і методи дослідження. Метою дослідження є визначення змісту поняття «інтегрована система менеджменту підприємства аграрного сектору» та аналіз її складових елементів, обґрунтування доцільності впровадження інтегрованих систем менеджменту на вітчизняних підприємствах аграрного сектору, а також розробка методичних підходів щодо формування єдиної системи менеджменту підприємства аграрного сектору.

При проведенні дослідження використовувались наступні *методи*: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, екстраполяції, систематизації та ін.

Виклад основного матеріалу. За умов жорсткої конкурентної боротьби на ринках агропродовольчої продукції, потрібно чітко усвідомлювати, що якість продукції – це тільки похідна від іншого поняття – «якість менеджменту», синонімом якого є «досконалість» (організації, підприємства або установи). У свою чергу, досконалість підприємства аграрного сектору – це не тільки якість продукції, але й зниження її собівартості, підвищення продуктивності праці, зростання конкурентоспроможності, створення нових робочих місць та багато іншого. Таким чином, досконалість підприємства аграрного сектору – це базис таких основних понять, як конкурентоспроможність, корпоративна соціальна відповідальність, сталий розвиток.

На нашу думку, *ділова досконалість підприємства* – це стан підприємства аграрного сектору, який визначає його здатність встановлювати і досягати цілі щодо задоволеності зацікавлених сторін (власників, персоналу підприємства, споживачів, партнерів та суспільства). А *рівень ділової досконалості підприємства аграрного сектору* – це вимірювана величина, яка характеризує ступінь довгострокового задоволення зацікавлених сторін у динаміці (визначається відповідно до методики за 1000-бальною шкалою, де 1000 балів відповідає ідеалу).

Вважаємо, що такий показник, як Валовий національний дохід (ВНД) на душу населення в значній мірі залежить від рівня ділової досконалості підприємств, у тому числі їх продуктивності, якості і собівартості виробленої продукції. На жаль, в Україні, як і в багатьох країнах СНД цей показник знаходиться на досить низькому рівні. За даними Світового банку Валовий національний дохід (ВНД) на душу населення у 2013 р. в Україні склав 3960 доларів США, у той час як у Німеччині він становив 47270 доларів США, у Польщі – 13240 доларів США, у Латвії – 15280 доларів США, Казахстані – 11550 доларів США, а у Російській Федерації – 13850 доларів США [5]. У якості основних причин такої ситуації можна виділити наступні: неналежний рівень ділової досконалості основної маси підприємств, у тому числі й підприємств аграрного сектору, а також низька ефективність систем менеджменту вітчизняних компаній.

Рівень ділової досконалості основної маси вітчизняних підприємств, у тому числі й підприємств аграрного сектору, складає 150-250 балів, а аналогічний показник більшості компаній, які функціонують у розвинутих країнах ЄС становить 300-450 балів [1, с. 114]. Це, на наш погляд, є однією з ключових причин відставання України за рівнем якості життя від провідних європейських країн.

А так, як агропродовольча продукція є важливою статтею вітчизняного експорту, то підвищення рівня ділової досконалості основної маси вітчизняних підприємств АПК дозволило б вирішити проблему наповнення бюджету, а також позитивно позначилось на поліпшенні якості життя українців.

Відсутність чіткого розуміння і належного ставлення до систем менеджменту, зокрема менеджменту якості, як ключових інструментів забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку, призвело до того, що українські підприємства значно відстають в цьому питанні від розвинених країн.

Сертифіковані системи менеджменту якості мають лише 2500 українських підприємств, у тому числі близько 300 підприємств АПК (в основному: молокозаводи, хлібокомбінати, м'ясопереробні заводи), і лише 3 сільськогосподарських підприємства [2, с. 6-7]. При цьому, на думку експертів Української асоціації якості (УАЯ), лише незначна частина систем менеджменту якості (біля 30%), які базуються на міжнародних стандартах ISO серії 9000, в Україні є реально працюючими [6]. Ми повністю поділяємо думку фахівців УАЯ, тим більше, що у вітчизняному АПК лише на трьохсот підприємствах впроваджені сертифіковані системи менеджменту якості.

Для того, щоб зрозуміти глибинні причини неналежного ставлення до систем менеджменту, потрібно згадати історію розвитку країн СНД. Функціонування підприємств впродовж більше ніж сімдесяти років за часів бувшого Радянського Союзу – в умовах тотального дефіциту, обумовило формування підприємств у різних сферах економіки, у тому числі й в АПК, для яких основним пріоритетом була кількість виробленої продукції. Отже, підвищена увага приділялася системам менеджменту, які забезпечували досягнення запланованих кількісних показників. При цьому поняття «якість» мало абстрактний характер, так як не було належної мотивації до виробництва якісної продукції. У результаті цього, перехід до систем менеджменту які орієнтовані на «якість», виявився для України та інших країн СНД досить непростим.

В умовах глобалізованої ринкової економіки формування стратегії розвитку підприємства аграрного сектору повинно бути зорієнтоване на підвищення рівня якості продукції і конкурентоспроможності, та базуватися на сучасних концепціях, методах і підходах, які поєднують передовий світовий досвід. Сучасні підприємства АПК зобов'язані відповідати жорстким вимогам щодо якості продукції, конкурентоспроможності, екології, соціальної політики, охорони здоров'я, виробничої безпеки і безпечності харчових продуктів.

1. У вирішенні цих питань, практично всі економічно розвинені країни світу перейшли до нового етапу забезпечення стійкого розвитку підприємств аграрного сектору, який характеризується формуванням інтегрованих систем менеджменту (ИСМ) організацій. Вони базуються на системах менеджменту якості (СМЯ) розроблених згідно вимог міжнародного стандарту ISO 9001, системах екологічного менеджменту згідно ISO 14001, системах управління охороною здоров'я і безпекою персоналу згідно OHSAS 18001, системах управління безпечністю харчових продуктів у відповідності до міжнародного стандарту ISO 22000, системах управління соціальною відповідальністю згідно ISO 26000 і т.п.

Інтегровані системи менеджменту формуються на основі системного підходу до управління підприємством, що дозволяє поєднати у єдине ціле різні аспекти діяльності, які у підсумку справляють значний вплив на успішну діяльність усієї організації. Діяльність будь-якого підприємства пов'язана з ризиками, які визначають розмір основних втрат. Метою розробки інтегрованої системи менеджменту є спільне та оптимальне управління ризиками, яке дозволяє скоротити обсяг необхідних підприємству матеріальних та організаційних ресурсів.

Так як усі вищезазначені підсистеми мають функціонувати як єдине ціле, то і загальна система менеджменту конкурентоспроможного підприємства аграрного сектору має ґрунтуватися на інтеграції усіх діючих на цьому підприємстві цільових систем менеджменту.

Для вітчизняних підприємств, які орієнтовані на міжнародні ринки агропродовольчої продукції та прагнуть на рівних конкурувати з іноземними виробниками, надзвичайно важливе значення має сертифікація на відповідність міжнародним стандартам. Інтеграцію систем менеджменту (якості, екології, охорони здоров'я і безпеки персоналу, безпечності харчових продуктів) які задовольняють вимоги відповідних міжнародних стандартів, слід розглядати як передумову для сталого розвитку підприємства аграрного сектору. За умови отримання сертифікату на відповідність інтегрованої системи менеджменту вимогам міжнародних стандартів, організація поліпшує перспективи свого розвитку. Проблеми спільного застосування систем менеджменту згідно стандартів ISO серії 9000, ISO серії 14000, OHSAS серії 18000, ISO серії 22000 та ISO 26000 виникли більше п'яти років тому,

проте, відчувається нестача теоретичних і методичних розробок у даній сфері, а також рекомендацій стосовно їх використання у діяльності підприємств АПК України.

Інтегрована система менеджменту підприємства аграрного сектору (ІСМ) – це частина загальної системи менеджменту організації, яка відповідає вимогам двох або більшої кількості міжнародних стандартів на системи менеджменту і функціонує як єдине ціле.

На наш погляд, саме інтеграцію систем менеджменту (якості, екології, охорони здоров'я і безпеки персоналу, безпечності харчових продуктів, соціальної відповідальності та ін.), що відповідають вимогам міжнародних стандартів, слід розглядати як передумову для сталого розвитку підприємства аграрного сектору.

Можливі різні шляхи, рівні та способи інтеграції систем менеджменту. Вченими університету Санта Галлен (Швейцарія) запропоновано три способи об'єднання автономних систем менеджменту в інтегровану систему: додавання, злиття та інтеграція. При додаванні до загальної системи управління, автономні системи менеджменту (якості, безпеки, охорони навколишнього середовища, безпечності харчових продуктів, управління соціальною відповідальністю та ін.) функціонують окремо. Вони описуються у окремих документах, суперечливі компоненти автономних систем коригуються. Цей спосіб об'єднання є першим кроком до інтегрованої системи менеджменту. При злитті за основу (ядро) інтегрованої системи менеджменту вибирають одну з автономних систем. Як було зазначено раніше, за основу такого об'єднання доцільно прийняти систему менеджменту якості, побудовану на базі міжнародних стандартів ISO серії 9000. При інтеграції розробляється єдина універсальна система менеджменту для підприємства, в якій спочатку закладається виконання вимог міжнародних стандартів, наприклад, з менеджменту якості (ISO 9001), екологічного менеджменту (ISO 14001), безпеки праці (OHSAS 18001), управління безпечністю харчових продуктів (ISO 22000), управління соціальною відповідальністю (ISO 26000). При цьому інтеграція автономних систем здійснюється на рівні процесів – це найбільш ефективний шлях об'єднання систем [3].

Ми погоджуємося з російськими вченими В. В. Мірошниковим та Т. В. Школіною у тім, що саме інтеграція автономних цільових систем менеджменту на рівні процесів у єдину систему менеджменту підприємства є найбільш ефективним шляхом об'єднання цих систем.

Інтегровану систему менеджменту не варто ототожнювати з загальною системою менеджменту організації, яка об'єднує всі аспекти діяльності підприємства. Поняття «інтегрована система менеджменту» має обмежений характер, незважаючи на те, що воно є більш комплексним, ніж поняття про кожну з цільових систем менеджменту (систему менеджменту якості, систему екологічного менеджменту, систему управління гігієною та безпекою праці, систему управління безпечністю харчових продуктів, систему управління соціальною відповідальністю та ін.), які об'єднані у інтегровану систему менеджменту підприємства аграрного сектору. Навіть за умови впровадження в організації всіх діючих на даний час міжнародних стандартів менеджменту, інтегрована система не буде тотожною загальній системі менеджменту підприємства, з тієї причини, що область її поширення не включає фінансовий менеджмент, менеджмент персоналу, інноваційний менеджмент, менеджмент ризиків та ін.

Безумовно, діяльність сучасного підприємства аграрного сектору має бути регламентована відповідними міжнародними стандартами. З цієї причини, на нашу думку, виникає нагальна проблема формування на підприємствах АПК України інтегрованих систем менеджменту за вимогами наступних міжнародних стандартів:

1. Вирішення завдань управління якістю повинне забезпечуватися системою менеджменту якості згідно вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2008.

2. Підприємство у процесі виробництва продукції має керувати впливом на довкілля, використовуючи систему екологічного менеджменту згідно ISO 14001.

3. Підприємство аграрного сектору повинно створити персоналу умови для продуктивної і безпечної праці, що забезпечується системою управління гігієною та безпекою праці згідно OHSAS 18001.

4. Соціальне середовище, у якому функціонує організація, висуває до неї вимоги стосовно забезпеченості персоналу у системі соціальної відповідальності згідно міжнародного стандарту SA 8000 (комфортність умов праці, соціальна захищеність, реалізація соціальних гарантій, благодійність та етика ведення агробізнесу). Також підприємство агропромислового комплексу має дотримуватись корпоративної соціальної відповідальності стосовно

всіх зацікавлених сторін (споживачів, персоналу, суспільства, державних органів влади та ін.) відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 26000.

5. Переробні підприємства АПК (молокопереробні заводи, м'ясокомбінати, заводи хлібобулочних виробів) мають гарантувати безпеку продукції, чистоту та гігієну виробництва, впроваджуючи систему управління безпечністю харчових продуктів у відповідності до міжнародного стандарту ISO 22000.

З урахуванням вимог вищезазначених стандартів і стратегії розвитку бізнесу можна побудувати сучасну інтегровану систему менеджменту підприємства аграрного сектору, яка орієнтована на концепцію сталого розвитку.

На наш погляд, доцільність створення максимально інтегрованих систем менеджменту підприємств АПК України не викликає сумнівів. До того ж, впровадження таких систем має цілий ряд переваг для організації: забезпечення узгодженості дій всередині підприємства, при цьому загальний результат від скоординованих заходів вищий, ніж проста сума окремих результатів; мінімізація функціональної роз'єднаності в компанії, що виникає при формуванні окремих цільових систем менеджменту; забезпечення вищого ступеня залучення персоналу до процесу поліпшення діяльності підприємства; зменшення кількості документів інтегрованої системи менеджменту, у порівнянні з загальним обсягом документів у кількох паралельних системах; оптимізація витрат на розробку, функціонування і сертифікацію інтегрованої системи менеджменту, у порівнянні з загальними витратами при одночасному функціонуванні декількох окремих цільових систем менеджменту.

Більшість вітчизняних підприємств аграрного сектору акцентують увагу на відповідності продукції нормам стандартів та лише починаючи впроваджувати системи менеджменту якості. Ми вважаємо, що для досягнення високого рівня ділової досконалості вітчизняним підприємствам аграрного сектору економіки України необхідно впроваджувати інтегровані системи менеджменту на базі міжнародних стандартів, а також зосередити увагу на соціальній спрямованості агробізнесу і безперервному удосконаленні діяльності.

У нашій країні через неналежне ставлення до систем менеджменту, розвиток більшості підприємств аграрного сектору здійснюється епізодично і безсистемно, що не дозволяє їм досягти швидкого зростання продуктивності праці, прибутку та забезпечити конкурентоспроможність. Поряд з цим, безперервне вдосконалення підприємства з застосуванням комплексу сучасних інструментів, таких як концепції досконалості та Модель досконалості EFQM, стандарти на цільові системи менеджменту (ISO 9001, ISO 14001, OHAS 18001, ISO 22000, ISO 26000 та ін.) та інші методи, дають змогу значно швидше, ефективніше і надійніше досягти скорочення відставання від кращих аграрних компаній провідних країн світу.

На жаль, типовим підходом при створенні цільових систем менеджменту на основі міжнародних стандартів стала їх розробка не всередині чинної системи менеджменту, а автономно, поза системою (рис. 1).

Рис. 1. Типовий підхід до розробки цільових систем менеджменту підприємств аграрного сектору (автономне функціонування цільових систем поза межами загальної системи менеджменту)

Джерело: сформовано автором

Причинами цього була відсутність зворотного зв'язку з питань ефективності систем менеджменту та їх впливу на економічну ефективність діяльності підприємств і економіку країни в цілому, а також наявність досвіду роботи з КС УЯП, яка функціонувала паралельно з існуючою системою менеджменту підприємства, а не як її гармонійна складова частина.

Такий підхід є, наразі, досить поширеним на підприємствах АПК та інших галузей економіки України і у наш час, навіть не дивлячись на те, що за останні двадцять три роки у нашій країні іноземними компаніями та українськими підприємцями було створено значну кількість нових підприємств, які не мали радянського досвіду у галузі управління і менеджменту якості.

Іноді підприємствам аграрного сектору (як правило переробним) вдається частково інтегрувати нові цільові системи у спільні системи менеджменту і забезпечити більш ефективне управління (рис. 2).

Рис. 2. Інтеграційний підхід до розробки цільових систем менеджменту підприємств аграрного сектору (часткова інтеграція цільових систем та загальної системи менеджменту)

Джерело: сформовано автором

Але це скоріше виключення з правил. Системи менеджменту, побудовані згідно вимог міжнародних стандартів ISO серії 9000, ISO серії 14000, ISO серії 22000, ISO серії 26000 та OHSAS серії 18000 мають багато спільного і, природно, назріло питання стосовно їх інтегрування. Проте, це інтегрування найчастіше проводиться між вищезазначеними цільовими системами менеджменту, а не з загальною системою менеджменту підприємства аграрного сектору.

Виходячи з цих позицій, ми вважаємо, що з метою досягнення максимальної ефективності, відповідні цільові системи менеджменту потрібно розробляти як органічні складові загальної системи менеджменту підприємства аграрного сектору (рис. 3). Тим більше, що у провідних світових компаніях функціонує одна цілісна, збалансована система менеджменту яка забезпечує вирішення всього комплексу завдань і досягнення всієї сукупності цілей.

У підприємствах аграрного сектору, які є світовими лідерами, не існують окремо системи менеджменту якості, системи екологічного менеджменту і т.п. За допомогою єдиної системи менеджменту вирішується весь комплекс завдань для досягнення всіх цілей підприємства. Так у японських компаніях не створювали нові документи для демонстрації впровадження системи менеджменту якості згідно ISO 9001. Необхідні вимоги вже містилися всередині їх загальних систем менеджменту. Досить було знайти у яких документах відображувалися вимоги стандарту і продемонструвати це аудиторам.

Отже, для забезпечення максимальної ефективності нові цільові системи менеджменту повинні спочатку проектуватися як частини загальної системи менеджменту, яка функціонує на підприємстві аграрного сектору (рис. 3).

Виходячи з вищевикладеного доцільно зробити наступний висновок – для того щоб поліпшити стан АПК України, потрібно суттєво підвищити ефективність систем менеджменту підприємств, зокрема, шляхом забезпечення цілісності цих систем.

Впровадження вимог стандартів на цільові системи менеджменту (систему менеджменту якості, систему управління безпечністю харчових продуктів, систему управління соціальною відповідальністю, систему екологічного менеджменту, систему управління

гігієною та безпекою праці та ін.) повинно зводитися до вдосконалення загальної системи менеджменту, яка функціонує на підприємстві аграрного сектору. Підвищенню ефективності системи менеджменту підприємства аграрного сектору економіки може також сприяти використання концепцій і моделей досконалості.

*Рис. 3. Єдина система менеджменту підприємства аграрного сектору (повна інтеграція цільових систем та загальної системи менеджменту)
Джерело: розроблено автором*

Ми глибоко переконані у тім, що підприємство аграрного сектору повинно мати єдину систему менеджменту, яка дасть змогу забезпечити належну якість продукції, високий рівень якості діяльності та ділової досконалості за умови ефективного використання ресурсів і турботливого ставлення до довкілля. Безумовно, така система менеджменту має бути зорієнтована на задоволення потреб усіх зацікавлених сторін організації: власників, персоналу, споживачів, партнерів і суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Термін «інтегровані системи менеджменту» є в деякій мірі надуманим. Ми вважаємо, що замість поняття «інтегрована система менеджменту» доцільніше вживати словосполучення «єдина система менеджменту підприємства аграрного сектору», яка безперервно поліпшується та розвивається. Досить важливим є також застосування творчих, а не механістичних підходів до розробки та поліпшення системи менеджменту.

Єдина система менеджменту підприємства аграрного сектору викликає інтерес в силу цілого ряду переваг. Проте, найважливішою перевагою цієї системи є можливість її безперервного удосконалення. Формування єдиної системи менеджменту підприємства дає змогу краще зрозуміти як функціонують виробничі процеси, як саме створюється додана вартість, а також дозволяє визначити причини втрат. Впровадження такої системи забезпечить оптимізацію і структурування підходів щодо управління всіма видами ресурсів підприємства (матеріальними, фінансовими, людськими та ін.), до того ж це дозволить поліпшити співпрацю зі споживачами та постачальниками. Безумовно, вищезазначена система має враховувати всі процеси діяльності підприємства аграрного сектору та процедури їх взаємодії, а також спростити впровадження нових цільових систем менеджменту у перспективі.

До того ж, єдина система менеджменту повинна охоплювати комплекс елементів, які забезпечують всеохоплююче управління діяльністю підприємства аграрного сектору економіки, яка включає розробку організаційної структури, розподіл повноважень і відповідальності, управління ресурсами та всіма процесами. Основною метою означеної системи має бути задоволення потреб усіх зацікавлених сторін організації: персоналу, власників, партнерів, споживачів, суспільства, державних органів влади та ін.

Важливою передумовою впровадження єдиної системи менеджменту на підприємстві аграрного сектору є детальне узгодження взаємодії всіх процесів системи, встановлення стратегічних цілей щодо підвищення ефективності виробничих процесів за рахунок поліпшення діяльності у сфері якості, охорони здоров'я та безпеки персоналу, екології, безпечності харчових продуктів, а також соціальної відповідальності.

Розробка і впровадження єдиної системи менеджменту підприємства аграрного сектору передбачає повну інтеграцію цільових систем (системи менеджменту якості, системи екологічного менеджменту, системи управління гігієною та безпекою праці, системи управління безпечністю харчових продуктів, системи управління соціальною відповідальністю) та загальної системи менеджменту (рис. 3). При цьому, запровадження вимог стандартів на цільові системи менеджменту повинно бути спрямовано на поліпшення єдиної системи менеджменту підприємства аграрного сектору економіки, а не на формування окремих локальних цільових систем менеджменту. Отже, ця проблема є досить актуальною, а питання розробки методичних підходів щодо формування інтегрованих систем менеджменту та гармонійного поєднання цільових підсистем (якості, екології, охорони здоров'я і безпеки персоналу, безпечності харчових продуктів, соціальної відповідальності) у єдиній системі менеджменту підприємства аграрного сектору потребує подальшого опрацювання.

Література:

1. Калита П. Я. Главное звено. Деловая лирика и публицистика / П. Я. Калита. Издание пятое, дополненное. – К.: Украинская ассоциация качества. – 2011. – 220 с.
2. Крисанов Д. Ф. Системи технічного регулювання Європейського Союзу, України та Митного Союзу для агропродовольчої сфери: напрями їх зближення, можливості звуження невідповідності та зменшення асиметричності / Д. Ф. Крисанов // Економіст. – 2014. – № 2. – С. 4–11.
3. Мирошников В. В. Теоретические основы построения интегрированных систем менеджмента качества / В. В. Мирошников, Т. В. Школина // Качество, инновации, образование. – № 1. – 2005. – С. 45–52.
4. Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dssu.gov.ua>.
5. Світовий банк [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD>.
6. Українська асоціація якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaq.org.ua>.

Буряк Р.И., докт. экон. наук, профессор кафедры маркетинга и международной торговли, Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Інтегрована система менеджмента как основа обеспечения устойчивого развития предприятия аграрного сектора Украины. В статье определено содержание понятия «интегрированная система менеджмента предприятия аграрного сектора» и осуществлен анализ ее составляющих элементов. Обоснована целесообразность внедрения интегрированных систем менеджмента на отечественных предприятиях аграрного сектора. Разработаны методические подходы по формированию единой системы менеджмента предприятия аграрного сектора. Установлено, что разработка и внедрение единой системы менеджмента предприятия аграрного сектора предусматривает полную интеграцию целевых систем (системы менеджмента качества, системы экологического менеджмента, системы управления гигиеной и безопасностью труда, системы управления безопасностью пищевых продуктов, системы управления социальной ответственностью) и общей системы менеджмента. При этом, введение требований стандартов на целевые системы менеджмента должно быть направлено на улучшение единой системы менеджмента предприятия аграрного сектора экономики, а не на формирование отдельных локальных целевых систем менеджмента.

Ключевые слова: качество, менеджмент качества, система менеджмента качества согласно ISO 9001, система экологического менеджмента согласно ISO 14001, система управления охраной здоровья и безопасностью персонала согласно OHSAS 18001, система управления безопасностью пищевых продуктов согласно ISO 22000, система управления социальной ответственностью согласно ISO 26000, интегрированная система менеджмента, система менеджмента, предприятие аграрного сектора.

Buriak R.I., Doctor of Sociological Sciences, Professor of the Department of Marketing and International Trade, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Integrated management system as basement of sustainable development of enterprise of the agricultural sector of Ukraine. The definition of the term «integrated quality management system of

enterprise of the agricultural sector» is substantiated and its elements are analyzed. A necessity of integrated management system implementation in national enterprises of the agricultural sector is substantiated. Methodical approaches on forming of single management system of enterprise of the agricultural sector are developed. It is found that the development and implementation of a unified system of enterprise management of the agricultural sector implies the full integration of target systems (quality management systems, environmental management systems, management systems of occupational health and safety management systems of food safety, management system of social responsibility), and the overall management system. At the same time, the implementation of the standard requirements for the target management system should be aimed at improving the unified enterprise management system of the agricultural sector, not at the formation of separate local target management systems.

Key words: quality, quality management, quality management system according to ISO 9001, system of environmental management according to ISO 14001, system of occupational health and safety management according to OHSAS 18001, food safety management system according to ISO 22000, corporate social responsibility management system according to ISO 26000, integrated management system, management system, enterprise of the agricultural sector.

УДК 334.012.6-022.51-022.55:339.137](477)(045)

Варналій З.С.,

докт. екон. наук, професор кафедри фінансів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Васильців Т.Г.,

докт. екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту
Львівської комерційної академії

Білик Р.Р.,

канд. екон. наук, доцент, докторант
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки малого і середнього підприємництва України

У статті досліджено роль і значення малого та середнього підприємництва у ринковій економіці. Проаналізовано стан і проблеми розвитку малого та середнього підприємництва в Україні, визначено актуальні питання забезпечення його конкурентоспроможності та економічної безпеки. Зроблено висновок про те, що в Україні ще не забезпечені основні компоненти сприятливого економічного середовища для успішного розвитку малого і середнього підприємництва. Запропоновано основні шляхи забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки малого і середнього підприємництва в Україні.

Ключові слова: підприємництво, мале і середнє підприємництво, економічна безпека, конкурентоспроможність, державна політика, державна підтримка.

Без створення правових, економічних, організаційних та соціальних умов стимулювання розвитку підприємництва України не вийти із стагнації. Тому необхідні фундаментальні методологічні, теоретичні й методичні засади для формування цивілізованого підприємництва, забезпечення його конкурентоспроможності та економічної безпеки [1,2].

Суб'єкти підприємницької діяльності можна класифікувати за окремими критеріями залежно від конкретних завдань дослідження, аналізу, мети тощо. Відповідно до масштабів діяльності підприємництво поділяють на мале, середнє та велике. Класифікація за масштабом діяльності має винятково важливе значення, тому що дає можливість виявити й проаналізувати сильні та слабкі сторони кожного з перелічених суб'єктів, визначити оптимальні варіанти їхнього співвідношення та взаємодії і на цій підставі дати відповідні рекомендації. Світовий досвід господарювання свідчить, що мале, середнє та велике підприємництво не

взаємовиключають, а доповнюють одне одного. Найважливішою складовою ринкової економіки має бути існування та взаємодія багатьох великих, середніх і малих підприємств, оптимальне їх співвідношення [3, с.112-152].

Світовий досвід підтверджує, що існує достатньо тісна залежність між конкурентоспроможністю підприємств сектора малого і середнього підприємництва (далі – МСП) та рівнем соціально-економічного розвитку країни, якістю життя населення. Загальновідомою є економічна роль сектора МСП (значна частка у ВВП, інноваційній активності реального сектору економіки, зайнятості населення, формуванні конкурентного середовища тощо). Водночас сектор МСП утворює ядро середнього прошарку населення, який відіграє економічно стабілізуючу роль. В цьому контексті одне з ключових завдань економічної політики органів державного управління повинно проявлятися у створенні належних умов для ефективної діяльності суб'єктів сектора МСП та сприянні його розвитку не лише у кількісному вираженні, але й забезпеченні високого рівня конкурентоспроможності та економічної безпеки.

Конкурентоспроможність та економічна безпека є передумовою розвитку МСП як сектора національної економіки, що функціонує на засадах організаційно-господарського новаторства для створення продукції (послуг) новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту, є джерелом інноваційного розвитку економіки та за рахунок ефективного поєднання факторів виробництва дозволяє підвищити економічний потенціал і конкурентоспроможність держави, покращити її участь в міжнародному поділі праці. Таким чином конкурентоспроможність та економічна безпека МСП є важливим завданням державної політики.

Проблеми становлення і розвитку сектора МСП, в тому числі на різних рівнях ієрархії управління економікою, досліджуються у наукових працях таких вітчизняних науковців, як Л.Воротіна, С.Дрига, В.Зянько, Ю.Єхануров, Т.Ковальчук, М.Козоріз, О.Кузьмін, Д.Ляпін, В.Ляшенко, В.Міклова, А.Мокий, С.Реверчук, В.Рябошлик та ін. Серед авторів, які вивчають проблеми забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємницького сектора, варто виділити праці таких науковців, як Д. Буркальцева, О. Власюк, Я. Жаліло, П. Друкер, Б. Йонсон, А. Кучерова, В. Геєць, Ю. Полунеев, А. Поручник, Е. Райнерт, А. Садеков, Дж. Сакс, П. Самуельсон, М. Чумаченко, А. Юданов та ін. Втім, до сьогодні етимологічний зміст як поняття малого та середнього підприємницького сектора, так і його конкурентоспроможності та економічної безпеки продовжують уточнюватися і не завжди мають однозначне трактування.

На основі використання методу синтезу та системного аналізу до вивчення еволюції наукових поглядів на економічну сутність малого і середнього підприємництва є підстави до висновку, що спочатку воно розглядалося на засадах процесно-діяльнісного підходу, що був характерний для ранніх класичних наукових поглядів, а надалі – відбувся перехід до об'єктно-суб'єктного підходу, за якого сектор суб'єктів малого і середнього підприємництва визначається законодавчо встановленими кількісними критеріями.

Проте, заради відновлення ролі МСП в економіці, врахування характеристик інноваційності, новаторства, організованості та поєднання факторів виробництва доцільним є поєднання цих підходів і трактування МСП як сектору національного господарства, утвореного сукупністю фізичних осіб – підприємців, самозайнятих осіб, домашніх господарств, а також мікро та малих і середніх підприємств, які ефективно на інноваційних засадах організують діяльність з поєднання ресурсів землі, капіталу і праці в єдиний процес виробництва товарів і послуг, реалізуючи новаторську функцію з високим рівнем економічної відособленості та господарської самостійності, проте залежності від ринкової кон'юнктури, інформації, зовнішнього середовища. При цьому економічна роль сектору МСП проявляється в ефективному використанні місцевих сировинних ресурсів, позитивному впливі на інтелектуалізацію та інноваційний розвиток економіки, вирівнянні просторово-структурних деформацій, забезпеченні зайнятості та самозайнятості, формуванні конкурентного середовища та міжгалузевих, міжсекторальних, міжрегіональних та міждержавних економічних відносин, зниженні рівня інертності та підвищенні незалежності економічної системи.

Конкурентоспроможність та економічна безпека сектору МСП є однею із головних умов забезпечення сталого збалансованого соціально-економічного розвитку держави і активізації ринкових перетворень. До прикладу, інтеграція України у глобальний та європейський економічний простір може завдати істотних негативних соціально-економічних

наслідків при відсутності власної стратегії конкурентоспроможності та економічної безпеки МСП і не надання цим процесам відповідної суспільної ідеології і громадської підтримки. Особливої актуальності ці завдання набувають в умовах глобальної конкуренції, впливу наддержавних систем багатостороннього регулювання, застосування єдиних для всіх суб'єктів конкурентної боротьби принципів, правил і норм. Важливість вказаних проблем обумовлюється й подальшою втратою позицій національної економіки у міжнародних рейтингах конкурентоспроможності.

Сьогодні актуалізується потреба в системному дослідженні і розв'язанні проблем посилення конкурентоспроможності та економічної безпеки сектору МСП насамперед за рахунок зміцнення факторних конкурентних переваг малих і середніх підприємств базових видів економічної діяльності, стимулювання міжрегіональної інтеграції та збалансованого просторово-територіального розвитку, формування раціональної просторово-секторальної структури МСП, спроможної адекватно реагувати на зовнішні виклики процесів глобальної та мегарегіональної економічної інтеграції.

В сучасних умовах назріла реальна потреба у визначенні стратегічних пріоритетів та запровадженні дієвих засобів забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки МСП, що повинні передбачати такі базові компоненти, як розвиток та удосконалення інституційного базису конкурентної політики, створення передумов розвитку територіальних виробничо-господарських комплексів, формування інституційного забезпечення структурних змін, дотримання формальних і неформальних правил економічного життя та взаємовідносин між елементами соціально-економічної системи, ефективної протидії корупції та ілєгалізації господарської діяльності, унеможливлення домінування «старих галузей».

Звернімо увагу на те, що суб'єкти сектору МСП конкурують як між собою, так і з великими підприємствами, із аналогічними за видом діяльності суб'єктами з інших регіонів, видів економічної діяльності, з іноземними економічними агентами.

Очевидно, що від поточного стану ефективності функціонування і міцності конкурентних позицій суб'єктів сектору МСП, поточного стану розвитку національного господарства, дієвості структурних зрушень та інституціональних реформ, здатності протидіяти представникам інших секторів економіки, резидентам і нерезидентам залежать особливості державної політики забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки сектору МСП.

У більшості випадків малі і середні суб'єкти господарювання в Україні поступаються великим як за обсягами та можливостями щодо залучення фінансових ресурсів, рівнем ефективності використання ресурсів, так і можливостями щодо доступу до мереж закупівлі сировини та збуту продукції. Хоча до основних переваг вітчизняних суб'єктів сектора МСП все ще відносяться гнучкість, швидкість пристосування до складних зовнішніх умов, творчий підхід до задоволення потреб споживача тощо.

Попри зменшення упродовж 2010-2013 рр. кількості середніх підприємств з 20,9 тис. од. до 18,8 тис. од. (на 10,1 %), кількість малих підприємств збільшилася з 357,2 тис. од. до 373,8 тис. од. (на 4,6 %) (табл. 1), що в певній мірі могло б слугувати свідченням посилення конкурентних позицій та розширення можливостей до життєздатності суб'єктів малого бізнесу, але таких показників досягнуто у більшій мірі через приріст новостворюваних суб'єктів господарювання та не виключення із статистичних даних підприємств, які не діють, чи припинили діяльність.

Підтвердженням подальшої втрати конкурентних позицій та погіршення ресурсних можливостей суб'єктів МСП України є зниження чисельності зайнятих у цьому секторі економіки, невисокі обсяги оплати праці та здійснення соціальних відрахувань. Так, чисельність зайнятих працівників у 2013 р. до 2010 р. зменшилася на 6,6 %. При цьому у секторі середнього підприємництва погіршення показника було ще більш відчутним – на 11,2 % за аналогічний період часу.

За 2010-2013 рр. збільшилися обсяги реалізованої продукції у секторі МСП України – з 3462,1 млрд грн до 4153,1 млрд грн (на 20,0 %). Проте ці тенденції значною мірою нівелюються вищим темпами зростання інфляції, а також спадом реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у 2014 р. до 2013 р. – на 6,0 % у секторі середнього підприємництва та на 0,4 % – малого підприємництва).

Схожі тенденції характерні й для капітальних інвестицій. Крім того, їх обсяги недостатні для належної модернізації техніко-технологічної бази виробництва, забезпечення інвестицій у забезпечення розширеного відтворення і подальшого розвитку суб'єктів сектору МСП.

Таблиця 1

Показники стану діяльності малих та середніх підприємств в Україні у 2010–2013 рр.

Показники	Роки				Темпи зростання, %	
	2010	2011	2012	2013	2013/2010	2013/2012
Кількість підприємств, од.						
- всього, у т. ч.	378987	375872	365112	393508	103,8	107,8
— середні	20983	20753	20189	18859	89,9	93,4
— малі	357241	354283	344048	373809	104,6	108,7
Чисельність зайнятих працівників, тис. осіб						
- всього, у т. ч.	8186,0	8022,1	7920,9	7642,5	93,4	96,5
— середні	3393,3	3252,6	3144,2	3012,1	88,8	95,8
— малі	2164,6	2091,5	2051,3	2010,7	92,9	98,0
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн						
- всього, у т. ч.	3462,1	4091,4	4307,2	4153,1	120,0	96,4
— середні	1396,4	1607,6	1769,4	1662,6	119,1	94,0
— малі	568,3	607,8	672,7	670,3	117,9	99,6
Капітальні інвестиції, млрд грн						
- всього, у т. ч.	130,8	193,0	229,5	217,0	165,9	94,6
— середні	50,4	80,8	77,9	74,1	147,0	95,1
— малі	21,2	34,3	36,8	38,8	183,0	105,4
Витрати на оплату праці, млрд грн						
- всього, у т. ч.	193,8	232,3	274,9	278,1	143,5	101,2
— середні	79,4	90,5	108,1	105,5	132,9	97,6
— малі	27,8	37,1	43,1	44,5	160,1	103,2
Відрахування на соціальні заходи, млрд грн						
- всього, у т. ч.	70,0	83,1	99,2	100,1	143,0	100,9
— середні	27,8	31,4	37,4	36,8	132,4	98,4
— малі	9,3	12,4	15,6	15,7	168,8	100,6

Складено авторами за [4, с. 31-34, 57-58]

Недостатньо високими залишаються й показники ефективності функціонування суб'єктів сектору МСП України, що, очевидно, не сприяє посиленню їх конкурентних позицій не лише на зовнішньому, але й на внутрішньому ринку (табл. 2). Так, упродовж 2010–2013 рр. фінансовий результат малих підприємств до оподаткування та чистий прибуток були стабільно від'ємними, а в секторі середнього підприємництва – скорочувалися.

Таблиця 2

Показники ефективності діяльності малих та середніх підприємств в Україні у 2010–2013 рр.

Показники	Роки				Абсолютне відхилення, ±	
	2010	2011	2012	2013	2013/2010	2013/2012
1	2	3	4	5	6	7
Фінансовий результат до оподаткування, млрд грн						
- всього, у т. ч.	58,3	122,2	101,9	29,3	-29,0	-72,6
— середніх	41,6	31,1	47,7	8,4	-33,2	-39,3
— малих	-15,6	-5,1	-9,3	-25,1	-9,4	-15,8
Чистий прибуток (збиток), млрд грн						
- всього, у т. ч.	13,9	67,8	35,1	-22,8	-36,7	-57,9
— середніх	30,7	19,2	34,6	-1,6	-32,3	-36,2
— малих	-19,7	-10,6	-14,7	-29,4	-9,7	-14,7
Рентабельність операційної діяльності, %						
- всього, у т. ч.	4,0	5,9	5,0	3,9	-0,1	-1,1
— середніх	5,0	6,0	5,0	3,2	-1,8	-1,8
— малих	1,8	4,2	4,1	2,2	0,4	-1,9

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7
Рентабельність усієї діяльності, %						
– всього, у т. ч.	0,5	1,8	1,0	-0,7	-1,2	-1,7
– середніх	2,3	1,2	2,2	-0,1	-2,4	-2,3
– малих	-5,7	-2,5	-3,3	-6,2	-0,5	-2,9
Коефіцієнт оборотності оборотних активів, рази						
– всього, у т. ч.	1,60	1,58	1,36	1,35	-0,15	-0,01
– середніх	-	-	1,72	1,48	-	-0,24
– малих	1,60	1,58	1,36	1,35	-0,15	-0,01
Продуктивність праці одного зайнятого працівника, млн грн / особу						
– всього, у т. ч.	422,9	510,0	543,8	543,4	120,5	-0,4
– середніх	411,5	494,3	562,8	552,0	140,5	-10,8
– малих	262,5	290,6	327,9	333,3	70,8	5,4
Фондовіддача, грн						
– всього, у т. ч.	3,01	3,22	2,61	2,37	-0,64	-0,24
– середніх	-	-	3,15	2,82	-	-0,33
– малих	2,89	2,68	2,45	2,22	-0,67	-0,23
Дохід на 1 грн власного капіталу, грн						
– всього, у т. ч.	2,51	2,65	2,18	2,21	-0,30	0,03
– середніх	-	-	2,82	2,59	-	-0,23
– малих	1,62	1,57	1,38	1,40	-0,12	0,02

Складено авторами за [4, с. 111-119; 5, с. 68-746, с. 71-74; 7, с. 86-96;]

Від'ємною була у 2013 р. рентабельність усієї діяльності малих і середніх підприємств України, а рентабельність операційної діяльності (3,2 % для середніх підприємств та 2,2 % – для малих підприємств) явно не відповідала прийнятному щодо розвитку та посилення конкурентних позицій рівню.

Впродовж аналізованого періоду низькими були й показники ефективності використання ресурсного забезпечення суб'єктів малого і середнього бізнесу. Все це призвело до нижчих за мінімально обґрунтовані значення показників ефективності використання власного капіталу – доходу на одну гривню власного капіталу. Зазначений показник для вітчизняних малих і середніх підприємств у 2013 р. становив 2,21 грн (для малих підприємств – ще менше – 1,4 грн), тобто з однієї гривні вкладеної у власний капітал підприємства отримували лише дещо більше 2 грн доходу.

Є підстави стверджувати й про низьку конкурентоспроможність суб'єктів вітчизняного сектору МСП й відносно представників великого бізнесу, про що свідчать малі частки та роль малих і середніх підприємств у економіці (табл. 3).

Таблиця 3

Частки малих та середніх підприємств в економіці України за показниками стану діяльності у 2010-2013 рр. (%)

Показники	Роки				Абсолютне відхилення, ±	
	2010	2011	2012	2013	2013/2010	2013/2012
1	2	3	4	5	6	7
Кількість підприємств						
– середні	5,5	5,5	5,5	4,8	-0,7	-0,7
– малі	94,3	94,3	94,2	95,0	0,7	0,8
Чисельність зайнятих працівників						
– середні	41,5	40,5	39,7	39,4	-1,1	-0,3
– малі	26,4	26,1	25,9	26,3	-0,1	0,4
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)						
– середні	40,3	39,3	41,1	40,0	-0,3	-1,1
– малі	16,4	14,9	15,6	16,1	-0,3	0,5
Капітальні інвестиції						
– середні	38,6	41,8	33,9	34,1	-3,5	0,2
– малі	16,2	17,8	16,1	17,9	1,7	1,8
Фінансові результати до оподаткування						

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7
прибуток						
— середні	46,2	34,3	44,9	38,8	-7,4	-6,1
— малі	14,6	14,5	16,0	18,9	4,2	2,9
збиток						
— середні	34,0	41,2	36,9	36,8	2,8	-4,4
— малі	32,1	30,7	28,5	32,6	0,5	4,1
Витрати на оплату праці						
— середні	41,0	38,9	39,3	37,9	-3,1	-1,4
— малі	14,3	16,0	15,7	16,0	1,7	0,3
Відрахування на соціальні заходи						
— середні	39,8	37,8	37,7	36,8	-2,0	-0,9
— малі	13,2	15,0	15,7	15,7	2,5	-

Складено авторами за [4, с. 57-58]

Так, попри велику частку суб'єктів МСП, спостерігається скорочення чисельності зайнятих у цьому секторі національного господарства, витрат на оплату праці та фінансових результатів; недостатньо високою (у порівнянні з економічно розвиненими державами) залишаються частки представників МСП у обсягах реалізованої продукції та валових капітальних інвестиціях.

Конкурентні позиції представників сектору МСП України за видами економічної діяльності, то вони також не однорідні. Так, за параметрами кількості суб'єктів господарювання, чисельності зайнятих та обсягів діяльності, можна констатувати про дещо кращі позиції аналізованого сектору національного господарства у операціях з нерухомим майном, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, будівництві, сільському, лісовому та рибному господарстві.

Гіршими є конкурентні позиції суб'єктів МСП у таких видах економічної діяльності як промисловість, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, професійна, наукова та технічна діяльність. До середнього рівня конкурентоспроможності відноситься сектор МСП в оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів. Як можемо спостерігати, більшість із зазначених видів економічної діяльності традиційно мали вищі конкурентні переваги саме у секторі МСП. Відтак, органам влади слід звернути на це увагу та працювати над покращенням середовища зміцнення конкурентоспроможності суб'єктів малого і середнього бізнесу, до прикладу у торгівлі, готельному та ресторанному бізнесі, туризмі [4, с. 36-42; 6, с. 43]).

Отже, можемо констатувати, що конкурентоспроможність сектору МСП нашої держави, у т. ч. у галузевому аспекті, порівняно з великими підприємствами та більш економічно розвиненими регіонами держави, підприємствами зовнішнього ринку, залишається низькою. Це потребує обґрунтування та реалізації пріоритетів і засобів адекватної державної політики підтримки та формування середовища зміцнення конкурентних позицій та економічної безпеки аналізованого сектору економіки.

Водночас, слід звернути увагу на те, що наявність і посилення негативного впливу чинників, які не сприяють зміцненню конкурентоспроможності та економічної безпеки сектору МСП, в коротко – чи довгостроковій перспективі призведе до негативних соціально-економічних наслідків (зниження обсягів виробництва продукції (послуг); зниження рівня конкуренції та підвищення цін; збільшення рівня безробіття та послаблення соціальної захищеності громадян; зменшення податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів; зниження рівня демократизації суспільства, підприємницької активності та погіршення ставлення до органів державного управління) тощо.

На сьогоднішній день в Україні ще не забезпечені основні компоненти сприятливого економічного середовища для успішного розвитку малого і середнього підприємництва.

Необхідна нова методологія програмування розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва. Тут важливо проводити заходи з контролю витрат бюджетних коштів, у тому числі і навіть самими підприємцями і проводити більш глибокий аналіз безпосередньо самих програм. За своєю суттю, посилення контролю і прозорості бюджетних фінансових потоків є елементом побудови нормально діючого системного зворотного зв'язку.

Основним напрямками державної підтримки малого підприємництва повинні бути фінансово-кредитна підтримка, яка реалізується за допомогою прямих і непрямих форм; встановлення системи гарантованого доступу підприємців до кредитних ресурсів, створення різноманітних державних програм підтримки банківських установ, які кредитують мале та середнє підприємництво.

Програми розвитку підприємництва, відповідно до визначених суспільних цілей, потребують для своєї реалізації особливого механізму забезпечення. Основне призначення цього механізму полягає у створенні концепції, лінії діяльності органів влади, при якій цілі розвитку малого і середнього підприємництва узгоджуються з можливостями держави України і обмеженнями, що створює зовнішнє середовище.

Реалізація зазначених та інших заходів в значній мірі сприятиме підтримці конкурентоспроможності малого і середнього підприємництва, зміцненню його економічній безпеці, що в кінцевому підсумку позитивно позначиться на рівень соціально-економічного розвитку країни та якість життя населення України.

Література:

1. Буркальцева Д. Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія / Д.Д. Буркальцева. – К.: Знання України, 2012. – 347 с.
2. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія / З.С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К.: Знання України, 2012. – 299 с.
3. Варналій З. С. Конкуренція і підприємництво: монографія / З. С. Варналій.– К.: Знання України, 2015. – 463 с.
4. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва – 2013 рік: статистичний збірник. – К.: ДКСТУ, 2014. – 498 с.
5. Діяльність суб'єктів господарювання – 2011 рік: статистичний збірник. – К.: ДКСТУ, 2012. – 445 с.
6. Діяльність суб'єктів господарювання – 2013 рік: статистичний збірник. – К.: ДКСТУ, 2014. – 475 с.
7. Діяльність суб'єктів малого підприємництва – 2011 рік: статистичний збірник. – К.: ДКСТУ, 2012. – 190 с.

Варналій З.С., докт. экон. наук, профессор кафедры финансов Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, **Васильцив Т.Г.**, докт. экон. наук, профессор, заведующий кафедрой финансов и кредита Львовской коммерческой академии, **Билук Р.Р.**, кандидат экономических наук, доцент, докторант Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича

Обеспечение конкурентоспособности и экономической безопасности малого и среднего предпринимательства Украины. В статье исследована роль и значение малого и среднего предпринимательства в рыночной экономике. Проанализировано состояние и проблемы развития малого и среднего предпринимательства в Украине, определены актуальные вопросы обеспечения его конкурентоспособности и экономической безопасности. Сделан вывод о том, что в Украине еще не обеспечены основные компоненты благоприятной экономической среды для успешного развития малого и среднего предпринимательства. Предложены основные пути обеспечения конкурентоспособности и экономической безопасности малого и среднего предпринимательства в Украине.

Ключевые слова: предпринимательство, малое и среднее предпринимательство, экономическая безопасность, конкурентоспособность, государственная политика, государственная поддержка.

Varnaliy Z.S., Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Taras Shevchenko National University of Kyiv, **Vasylytsiv T.G.**, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Department of Finance and Credit, Lviv Academy of Commerce, **Biluk R.R.**, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Ph.D student of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Providing economic security and competitiveness of small and medium business in Ukraine. The role and importance of small and medium enterprises in the market economy is substantiated In the article. The state and problems of small and medium business in Ukraine are analysed as well as relevant issues of competitiveness and economic security are defined. The authors conclude that Ukraine has not yet provided the main components of favourable economic environment for the successful development of small and medium businesses. The basic ways of ensuring economic security and competitiveness of small and medium business in Ukraine are outlined.

Key words: enterprise, small and medium business, economic security, competitiveness, public policy, government support.

УДК 330.111.66:316.42]"175/190"(045)

Васьковська Н.О.,

аспірантка кафедри історії та теорії господарства
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Дослідження інститутів соціально-економічної сфери в історико-економічному контексті

У статті розглядається проблема історико-економічного аналізу інститутів соціально-економічної сфери господарства. Досліджено особливості становлення даних інститутів в період з середини XVIII – до початку XX ст. Також, показаний ряд загальних тенденцій у розвитку інститутів соціально-економічної сфери під час формування капіталістичної ринкової системи. Розглянуто особливості сучасного функціонування інститутів соціально-економічної сфери, такі як системність, цілісність, динамізм, всеосяжність та спрямованість на вирішення найбільш важливих суспільних проблем.

Ключові слова: інститути, соціально-економічна сфера, господарська система, соціальний розвиток

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку інститутів соціально-економічної сфери господарської системи є відображенням їх довготривалого еволюційного шляху. Саме тому, використання історико-економічного аналізу надає ключ до розуміння функціонування соціально-економічної сфери та господарської системи. Необхідність проведення такого дослідження зумовлена також і пошуком вчених нових методологічних підходів до розуміння та опису різноманітних соціально-економічних проблем, визначення природи їх появи та впливу на господарську систему чи економічних суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження, що лежать в площині історико-економічного аналізу представлені у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців минулого та сучасності. Значний внесок у формування даної проблематики здійснила ціла плеяда вдатних науковців зі світовим ім'ям, до яких, в першу чергу, належать А. Сміт, К. Маркс, Ф. Енгельс, Б. Уебб, Г. Шмоллер, М. Вебер, В. Зомбарт, Р. Зідер, К. Бюхер, Ю. Кучинський, Ф. фон Гаек, Л. фон Мізес, а також Р. Дарендроф, Е. Хобсбаум, Ю. Хабермас, К. Флекснер. Вивченням інститутів та їх історичного поступу займаються І. Валлерстайн, С. Лейбфрід, П. Спікер. Сьогодні, серед наукових доробків вітчизняних вчених варто відмітити праці М. Мальованого, О. Сімкіної, А. Більцан, Г. Майбороди та багатьох інших.

Мета статті полягає в дослідженні інститутів соціально-економічної сфери господарської системи в контексті історико-економічного аналізу для визначення особливостей їх сучасного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Формування та утвердження інститутів соціально-економічної сфери в процесі свого історичного розвитку пройшло складний шлях від зародження одиничних спроб впровадження в господарську систему соціальних елементів до створення потужних механізмів соціально-економічного розвитку. Тому, на перших етапах становлення соціально-економічна сфера являла собою утворення, у якого були відсутні характеристики системності та цілісності, а її інститути лише розпочали процес закріплення в господарській системі. Відомі науковці Е. Фуруботн та Р. Ріхтер виникнення інститутів пояснюють з двох точок зору: 1) поява інститутів відбувається спонтанно; 2) утворення інститутів відбувається в наслідок свідомого задуму [1, с. 9]. Враховуючи історичний поступ інститутів соціально-економічної сфери, їх виникнення відбувається як необхідність в організації дій економічних суб'єктів, забезпечення їх розвитку тощо.

Становлення інститутів соціально-економічної сфери відбувалось за участі різних економічних процесів та під впливом різноманітних чинників, а саме політичних, соціальних, духовних. Так, важливими рушійними важелями у становленні інститутів соціально-економічної сфери відіграли бурхливий розвиток капіталізму в середині XVIII ст. та промисловий переворот, що спровокував необхідність формування та регулювання ринку найманої праці. Важливе місце, слід також відвести результатам Французької буржуазної революції (1789 р.), котрі були направлені на боротьбу за підвищення соціальної справедливості та солідарності серед громадян країн Європи. Зокрема, спроби законодавчого регулювання соціальних явищ, спричиненими економічними чинниками, відбувались набагато раніше. Держава намагалась послабити соціальний конфлікт між багатими та бідними, забезпечити мінімальний рівень доходу чи надати фінансову допомогу.

Англійський вчений У. Ешлі в одній зі своїх робіт підкреслив, що втручання держави в регулювання проблеми бідності скоріше за все була викликана як релігійним баченням в підтримці нужденних та економічними чинниками, що посилювали свій вплив на людей разом з процесом утвердження капіталістичної системи та притаманним їй типом відносин [2, с. 591].

Значну роль при аналізі історичного розвитку інститутів соціально-економічної сфери варто відводити фабричному законодавству, що отримало значного поширення у другій половині XIX ст. Його прийняття було зумовлено потребою не лише, як ми вже зазначали, високим рівнем бідності та зменшенням соціальних протиріч, але й потребою в створенні регульованого ринку праці найманих працівників, котрі б могли забезпечити потреби капіталістичного виробництва. К. Поланьї зазначав, що однією з невдалих законодавчих реформ, котра передувала формуванню ринку праці в Англії, став закон «Спінхемленда» (1795 р.), головна мета його прийняття полягала у наданні соціальних виплат особам, що мають низький рівень доходів, котрий не відповідає мінімально встановленій шкалі, розмір якої визначався відповідно до існуючих цін на хліб. Цей закон, на думку науковця, діючи протягом сорока років практично відкинув Англію на 200 років назад у своєму розвитку [3, с. 93]. В подальшому, результат дії цього закону спровокував небачену хвилю «пауперизму», це явище було характерним в основному для Англії, так, як для прикладу в Німеччині рівень бідності серед робітників був набагато нижчим, через помірні темпи розвитку виробництва та значно більшою кількістю робочих місць.

В працях Ф. Енгельса «Положення робітничого класу» (1844 р.) та «Капітал» К. Маркса (1867 р.) було відображено загальний образ функціонування господарської системи середини XVIII ст. З точки зору зародження інститутів соціально-економічної сфери, вчені здійснили опис всіх характерних особливостей, що були притаманні даному процесу. Так, збільшення обсягів виробництва продукції через введення нових видів технічних засобів призвели до потреби використання праці висококваліфікованого робітника, котрий би володів певним знанням про виробничі операції. Велика смертність та тривалість робочого дня до 12 годин на виробництві, де більшість задіяних працівників були неповнолітні діти вплинуло на прийняття ряду фабричних законів, що регулювали працю дітей, до того ж вони створили платформу для формування масової освіти, оскільки визнавали навчання загальнообов'язковим для дітей. Хоча, слід зазначити, що не виконання законів з боку підприємців було сильно розповсюджено майже у всіх великих промислових центрах різних країн.

Значну прихильність до проблеми складних умов існування найманих робітників була глибоко висвітлена не тільки у роботах К. Маркса та Ф. Енгельс, для прикладу, в Англії популярними в цей період стали дослідження Г. Мейхью та інших дослідників роботи яких практично не висвітлюються у вітчизняній літературі [4]. Адже, саме Г. Мейхью глибоко описав проблему бідності та безробіття на вулицях Лондона, особливого значення мав аналіз оплати праці робітників, збільшення тривалості робочого дня та жахливі умови життя і т. п. Згодом, дослідження такого характеру опубліковувалися в роботах представників фабіанського руху, що був дуже розповсюдженим серед робітників. На думку деяких зарубіжних науковців саме розробки представників фабіанства лягли в основу формування беверіджської моделі соціальної політики, котру вважають одним з найбільших кроків у розвитку державного регулювання в першій половині XX ст., де особливу роль відіграли наукові доробки С. та Б. Уеббів [5].

Значний поштовх у формування всезагальної системи соціального захисту та інституту загального страхування було здійснено в Німеччині. Одним з рушійних чинників, що цьому сприяв, було підвищення популярності соціал-демократичного руху серед простих найманих робітників за нормований робочий день, умови та оплату праці. Завдяки введення елементів соціального страхування робітників, формування фондів страхових внесків направлених на виплату пенсій по старості чи у разі безробіття або нещасного випадку на виробництві в подальшому отримало всезагальний характер особливо серед промислово розвинених країн Західної Європи в кінці XIX ст. — на початку XX ст.

До середини XIX ст. в більшості країн з швидкими темпами розвитку капіталістичного виробництва було притаманно ряд загальних тенденцій, а саме:

- низька оплата праці поряд з поступовим самовільним (з боку підприємця) підвищенням тривалості робочого часу;
- високий рівень експлуатації жіночої та дитячої праці та низький рівень оплати такої праці;
- відсутність елементарних санітарних норм на шкідливих виробництвах;
- низький рівень освіченості працівників;
- залучення машин у виробництво та опір робітників;
- формування боротьби за права робітників загальнонаціонального масштабу (скорочення тривалості робочого дня, підвищення оплати праці тощо);
- розробка та введення в дію перших актів фабричного законодавства з метою регулювання ринку праці, охорона здоров'я робітників і т. п.;
- розвиток ідей соціалізму.

На початку XX ст. більшість розвинених країн світу впровадили в господарське життя різні законодавчі акти, які сприяли частковому поліпшенню умов праці. В другій половині XX ст. спостерігається посилення впливу держави, за рахунок заходів соціальної політики, на функціонування значної кількості інститутів, що входять до складу соціально-економічної сфери, таких як професійна підготовка, оплата праці, соціальний захист, охорона здоров'я тощо. На думку російської дослідниці В. Ярської, сьогодні ми можемо спостерігати, перехід від держави субсидій до справжньої соціальної держави, громадяни якої не тільки користуються, але і виконують зобов'язання один перед одним та перед суспільством..... реалізація принципу «індивідуального реформізму», що адаптується до різних ситуацій та націлена на надання адекватних можливостей і засобів для нормальної життєдіяльності і забезпечення безпеки людини [6, с. 23].

До головних особливостей сучасного розвитку інститутів соціально-економічної сфери варто віднести такі:

- системний та цілісний характер функціонування більшості інститутів;
- динамічний характер розвитку та постійна трансформація відповідно до вимог суспільного розвитку;
- висока направленість на забезпечення найбільш значущих суспільних потреб (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, підвищення рівня та якості життя);
- наявність можливості охопити велику кількість людей;

Висновки дослідження та перспективи подальших розробок. Дослідження інститутів соціально-економічної сфери вказує нам на специфіку їх формування та утвердження в господарській системі, та доводить, що соціальний та економічний розвиток є тісно взаємопов'язаними між собою. В процесі тривалих історичних змін наймані працівники шляхом тяжкої боротьби за гідні умови праці, нормований робочий день, високу оплату праці, а також соціальну захищеність намагались зменшити рівень експлуатації їх праці. Сьогодні результат такої боротьби відображається рівнем добробуту, що притаманний тій чи іншій країні, рівнем освіченості та станом медичної сфери.

Література:

1. Фуруботн Э.Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: достижения новой институциональной экономической теории. (пер. с англ. под ред. В.С. Катякало, Н.П. Дроздовой). СПб.: Изд-во Дом С.-Петербур. гос. ун-та. – 2005. – 736 с.
2. Эшли УДж. Экономическая история Англии в связи с экономической теорией / Эшли УДж.; пер. Н. Муравьева; под ред. Д.М. Петрушевского. – М.: 1897. – 815 с.

3. Поланьи К. Великая трансформация. Политические и экономические истоки нашего времени. Пер. с англ. А.А. Васильева, С.Е. Федорова и А.П. Шурбелева. Под об. ред. С.Е. Федорова. – СПб.: Алетейя, 2002. – 320 с. – (Рух Britannica).
4. Mayhew H. London Labour and the London Poor. 1861 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.org/stream/londonlabourand01mayhgoog#page/n4/mode/2up>
5. Webb S., Webb B. Industrial democracy. London; New York: Longmans, Green and Co. 1897 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.org/details/industrialdemocr01webb>
6. Ярская В.Н. Социальная политика, социальное государство и социальный менеджмент: проблемы анализа // В.Н. Ярская // Журнал исследований социальной политики. – Т. 1. – № 1 – С. 11-28

Васьковская Н.О., аспирантка кафедры истории и теории хозяйства Киевского национального экономического университета им. В. Гетьмана, Факультет экономики и управления

Исследование институтов социально-экономической сферы в историко-экономическом контексте. В работе рассмотрена проблема историко-экономического анализа институтов социально-экономической сферы хозяйства. Исследованы особенности становления данных институтов в период с середины XVIII – в начале XX вв. Также, показан ряд общих тенденций в развитии институтов социально-экономической сферы во время формирования капиталистической рыночной системы. Рассмотрены особенности современного функционирования институтов социально-экономической сферы, такие как системность, целостность, динамизм, всеохватность и направленность на решение наиболее важных общественных проблем

Ключевые слова: институты, социально-экономическая сфера, хозяйственная система, социальное развитие

Vas'kovska N.O., Post-graduate Student, Department of History and Theory of Business, Kiev National Economic University named after V. Hetman, Economics and Management Faculty

Investigation of the institutions of socio-economic sphere within historical and economic context. The article reveals the problem of historical and economic analysis of socio-economic sphere of economy. It reveals the features of the formation of these institutions during the mid-eighteenth —the early of the twentieth century. Also, it shows a number of general trends in the development of institutions of social and economic spheres during the formation of the capitalist market system. The features of the modern functioning of institutions of socio-economic areas such as consistency, integrity, dynamism, comprehensiveness are considered as well as the ways of solving the most important social problems are given

Key words: institutions, social-economic sphere, economic system, social development

УДК 330.32.012.23:631.11](477)(045)

Галушко В.П.,*доктор екон. наук, професор, член-кореспондент НААН України,
завідувач кафедри адміністративного менеджменту та зовнішньоекономічної діяльності***Ковтун О.А.,***канд. екон. наук, доцент кафедри адміністративного менеджменту та зовнішньоекономічної
діяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Ефективність залучення інвестицій в агроформуваннях в умовах розвитку ринкових відносин

Досліджуються методологічні підходи до визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях з врахуванням розрахунків порівнювальних та конкуруючих культур.

Запропонована та науково обґрунтована методологія визначення пріоритетності вирощування конкуруючих культур дає можливість визначення кількісних параметрів конкурентоспроможності культур з урахуванням прибутковості та витрат на їх вирощування. Такі параметри дають можливість науково обґрунтувати стратегію ведення підприємницької діяльності залежно від фінансово-кредитного забезпечення агроформувань. Запропонована методологія адаптована для визначення науково-обґрунтованої стратегії ведення підприємницької діяльності залежно від фінансово-кредитного забезпечення агроформувань, враховуючи високий та обмежений рівень ресурсного забезпечення технологічних процесів у галузі рослинництва.

Зведені розрахунки (на основі фінансової звітності агроформувань зони Лісостепу) вказують на те, що найбільш вигідною культурою при залученні інвестицій в порівнянні із витратами та прибутковістю пшениці, по ситуації на ринку в 2010 р. є вирощування сої. В той же час, по ситуації 2013 р. вигідніше вирощувати кукурудзу.

Ключові слова: *інвестиції, ефективність інвестицій, агроформування, конкуруючі сільськогосподарські культури*

Постановка проблеми. Перехід економіки України до ринкових відносин корінним чином змінив погляди, як науковців, так і практиків на розвиток економічних процесів та їх оцінку з погляду ефективності виробництва. Зокрема, без глибокого аналітичного обґрунтування були перенесені зарубіжні методики визначення економічної ефективності, прийняття рішень в умовах ризику та невизначеності, системи менеджменту тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення ефективності залучення інвестицій в агропромисловому виробництві розглядаються в роботах В.Андрійчука [1], І.Бланка [2], Л.Гітмана [6], М.Дем'яненка [7], М.Кісіля [8], П.Саблука [10], М.Ях'яєва [12] та ін.

Неоднозначність поглядів на методологію розрахунків було обґрунтовано в статтях [3]-[5]. Але без глибокого аналізу запозичених методологій під висловом «загальновідомо» або «загальноприйнята» формула, ці методики ввійшли в підручники та посібники для підготовки фахівців в університетах та коледжах України.

Метою даної статті є продовження розгляду методології оцінки ефективності економічних процесів в аграрному виробництві, оскільки ринкові відносини корінним чином переорієнтували практиків сільськогосподарського напрямку в сторону прибутковості та швидкої віддачі вкладених коштів.

Викладення основного матеріалу. Практика сільськогосподарського виробництва поставила перед науковцями перегляд показників економічної ефективності виробництва, оскільки до грошових вкладень додається земля, як об'єкт її використання та надходження прибутків. Тому такі показники, як рівень рентабельності виробництва, валовий внутрішній продукт, валовий доход в умовах ринкової економіки не є важливими і об'єктивними. Адже оцінена валова продукція в порівняльних або діючих цінах ще не є показником

ефективного господарювання. В умовах ринкової економіки вироблена продукція повинна бути конкурентоспроможною та ліквідною. Те ж саме стосується валового доходу. Рівень рентабельності, як об'єктивний показник, може бути порівняльний лише за умов однакових витрат, наприклад, на 1 га або на 1 голову тварин.

Таким чином, практика господарювання в умовах ринкових відносин вимагає перегляду методології оцінки економічних процесів, зокрема в аграрній сфері, де на відміну від інших галузей економіки, земля є одним із основних факторів вкладення коштів з метою отримання прибутку. Це, насамперед, стосується вибору стратегії ведення сільськогосподарського виробництва, визначенні пріоритетності напрямів господарювання. В рослинництві такими напрямками є – вибір культур, вирощування яких дає можливість отримати максимальну віддачу від вкладених коштів. Емпірична оцінка таких показників показує, що найбільш вагомими з них є такі, як розмір витрат на 1 га або на 1 голову тварин, ціна реалізації та прибуток на 1 га або на 1 голову тварин (табл.1).

Таблиця 1

Система показників для визначення пріоритетності сільськогосподарського виробництва в умовах ринкових відносин

№ з/п	Показники	Пріоритетність		
		висока	середня	задовільна
1.	Рівноважна урожайність		+	
2.	Розмір витрат на 1 га, на 1 голову худоби	+		
3.	Виробництво валової продукції на 1 га, на 1 голову худоби			+
4.	Розмір поточних витрат на 1 грн валової продукції		+	
5.	Розмір валового доходу на 1 га, на 1 голову худоби		+	
6.	Розмір валового доходу на 1 люд-год, на 1 середньорічного працівника		+	
7.	Рівень рентабельності			+
8.	Ціна реалізації	+		
9.	Прибуток на 1 га, на 1 голову худоби	+		
10.	Ліквідність	+		

Враховуючи показник прибутковості 1 га ріллі та визначені пріоритетності вирощування окремо взятої культури в порівнянні з іншою, важливим є розрахунок ефективності вирощування конкуруючих культур. Тоді формула для розрахунків рівноважної урожайності конкуруючої культури (competing crop-CTC) може мати вигляд:

$$Y_{\text{ВЕР_CTC}} = Y_{\text{CTC}} + \frac{I_{\text{CRTC}} - I_{\text{CTC}}}{P_{\text{CTC}}}, \quad (1)$$

де $Y_{\text{ВЕР_CTC}}$ - рівноважна врожайність конкуруючої культури (CompeTing Crop-CTC), ц/га

Y_{CTC} - фактична (планова) урожайність конкуруючої культури, ц/га;

I_{CRTC} - прибуток з 1 га порівнюваної стратегічної культури (CompaRaTive Crop-CRTC), грн./га;

I_{CTC} - прибуток з 1 га конкуруючої культури, грн./га;

P_{CTC} - ціна реалізації конкуруючої культури, грн./ц.

Таким чином, показниками можуть бути [3, 4]:

- рівноважна урожайність;
- ціна реалізації;
- витрати (інвестиції) на виробництво продукції.

Розрахунки по формулі (1) дають можливість дати відповідь на запитання «якого врожаю повинна досягти конкуруюча культура, щоб її прибуток за 1 га відповідав прибутку порівнювальної культури?». При цьому відмітимо, що розрахункові показники можуть бути, як фактичні, так і планові.

Таблиця 2

Розрахунок рівноважної врожайності конкуруючих культур в порівнянні з пшеницею, ц/га

Культура	Рівень ресурсного забезпечення*				Ціна, грн/ц	
	Високий		Задовільний			
	Урожайність				2010р.	2013р.
	Базова	Рівноважна	Базова	Рівноважна		
Озима пшениця	75	75	50	50	115	242
Ячмінь	70	93	45	61	85	176
Кукурудза	80	91	50	59	92	201
Соняшник	35	30	25	20	260	440
Ріпак	40	28	25	20	275	439

*власні розрахунки на основі [9, 11]

Науково обґрунтована методика розрахунку рівноважної врожайності детально представлена в [4].

Але розглянута методика не враховує витрати на вирощування сільськогосподарських культур, тому застосування її на практиці може бути доцільною при повному фінансово-кредитному забезпеченні агроформувань. При обмеженому фінансово-кредитному забезпеченні розглянуту методику [4, 5] варто доповнити фактором витрат на виробництво продукції, а економічні показники скорегувати відповідно кон'юнктури факторів, що впливають на витрати при вирощуванні окремих культур.

З цією метою нами була обґрунтована методика розрахунку вкладення інвестицій (витрат) на вирощування окремих культур, яка дає можливість порівняти ефективність залучення інвестицій у виробництво продукції рослинництва [3].

Методологія розрахунків передбачає наступні припущення:

$$COST_{CRTC} - COST_{CTC} + I_{CTC} = I_{CRTC}, \quad (2)$$

де $COST_{CRTC}$ - витрати на вирощування 1 га порівнюваної культури, грн.;

$COST_{CTC}$ - витрати на вирощування 1 га конкуруючої культури, грн.;

I_{CRTC} - прибуток з 1 га порівнюваної культури, грн.;

I_{CTC} - прибуток з 1 га конкуруючої культури, грн.

Достовірність формули (2) підтверджується тим, що при $COST_{CRTC} = COST_{CTC}$ прибутки будуть рівні: $I_{CTC} = I_{CRTC}$.

При $COST_{CRTC} > COST_{CTC}$ рівняння матиме вигляд

$$COST_{CRTC} = COST_{CTC} + \alpha_{CRTC}, \quad (3)$$

де α_{CRTC} - перевищення витрат порівнювальної культури над конкуруючою.

Тоді $\alpha_{CRTC} + I_{CTC} = I_{CRTC}$, звідки $I_{CTC} = I_{CRTC} - \alpha_{CRTC}$.

Таким чином,

$$\alpha_{CTC} = I_{CRTC} - I_{CTC} \quad (4)$$

Проводячи розрахунки прибутковості конкуруючих культур, маємо:

$$I_{CTC} = Y_{CTC} \cdot P_{CTC} - COST_{CTC}, \quad (5)$$

де Y_{CTC} - урожайність конкуруючої культури, т/га;

P_{CTC} - ціна реалізації (закупівельна) конкуруючої культури, грн/т (або євро/т, дол/т).

Підставляючи значення формули (3) в рівняння (1) маємо:

$$COST_{CRTC} - COST_{CTC} + (Y_{CTC} \cdot P_{CTC} - COST_{CTC}) = I_{CRTC} \quad (6)$$

Звідси розрахуємо $COST_{CTC}$ – рівноважні витрати конкуруючої культури по відношенню до прибутковості порівнювальної культури:

$$COST_{CTC} = \frac{Y_{CTC} \cdot P_{CTC} + COST_{CRTC} - I_{CRTC}}{2} \quad (7)$$

Поглиблюючи розрахунки формули (7) аналогічно формулі (5), маємо:

$$COST_{CRTC} = Y_{CRTC} \cdot P_{CRTC} - I_{CRTC}, \quad (8)$$

де Y_{CRTC} - урожайність порівнювальної культури, т/га;

P_{CRTC} - ціна реалізації (закупівельна) порівнювальної культури, грн/т (або євро/т, дол/т).

Підставляючи значення формули (8) у формулу (7), одержимо удосконалену формулу розрахунку порівняльних витрат конкуруючої культури:

$$COST_{CTC} = \frac{Y_{CTC} \cdot P_{CTC} + Y_{CRTC} \cdot P_{CRTC} - 2 \cdot I_{CRTC}}{2} \quad (9)$$

Як видно з формули (9), для розрахунку витрат конкуруючої культури $COST_{CTC}$ по відношенню до прибутковості порівнювальної культури I_{CRTC} задіяні такі показники:

- урожайність;
- ціна реалізації (закупівельна);
- витрати на виробництво продукції порівнювальних культур.

Запропонована методика перевірена на матеріалах розрахунку ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях зони Лісостепу для вирощування культур: кукурудза, соя, в порівнянні з пшеницею.

$$COST_{CTC_CORN} = \frac{7,5 \cdot 200 + 5,2 \cdot 210 - 2 \cdot 344}{2} = 952 \text{ USD/га} - \text{кукурудза};$$

$$COST_{CTC_SOYA} = \frac{2,3 \cdot 440 + 5,2 \cdot 210 - 2 \cdot 344}{2} = 708 \text{ USD/га} - \text{соя};$$

Зведені розрахунки представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

**Визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях
Лісостепу, 2010 р.**

Культура	Фактичні показники (2010 р.)				Розрахункові показники за формулою (9)		
	Урожайність, т/га	Ціна реалізації, USD/т	Витрати, USD/га	Прибуток, USD/га	Витрати, USD/га	Прибуток, USD/га	Відхилення (6)-(4)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Порівнювальна культура							
Пшениця	5,2	210	748	344			
Конкуруюча культура							
Кукурудза	7,5	200	1129	371	952	548	-177
Соя	2,3	440	706	306	708	304	+2

Як видно з таблиці 3, найбільш вигідною культурою при залученні інвестицій в порівнянні із витратами та прибутковістю пшениці, є вирощування сої. Вирощування кукурудзи при існуючих технологіях та цінній ситуації є менш вигідним.

Таблиця 4

**Визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях
Лісостепу, 2013 р.**

Культура	Фактичні показники (2013 р.)				Розрахункові показники за формулою (9)		
	Урожайність, т/га	Ціна реалізації, USD/т	Витрати, USD/га	Прибуток, USD/га	Витрати, USD/га	Прибуток, USD/га	Відхилення (6)-(4)
Порівнювальна культура							
Пшениця	4,27	200	1010	-156			
Конкуруюча культура							
Кукурудза	7,8	152	1397	-211,4	863,8	321,8	-533,2
Соя	1,64	500	911	-91	681	139	-772

Як видно з таблиці 4, найбільш вигідною культурою у 2013 році в агроформуванні зони Лісостепу при залученні інвестицій в порівнянні із витратами та прибутковістю пшениці, є вирощування кукурудзи. Вирощування сої при існуючих технологіях та цінній ситуації є менш вигідним.

Запропонована методика перевірена на матеріалах розрахунку планових економічних показників вирощування зернових в Ірландії – країні із порівняно стійким розвитком сільського виробництва. При цьому задіяні нормативні матеріали планування менеджменту на фермах Ірландії [13].

Приклади розрахунку рівноважної ціни за формулою рівноважної ціни реалізації конкуруючої культури по відношенню до прибутковості порівнювальної культури

$$P = \frac{2 \cdot COST_{CTC} - COST_{CRTC} + I_{CRTC}}{Y_{CTC}} \quad \text{для ярого ячменю та вівса в порівнянні з ярою}$$

пшеницею на фермах Ірландії:

- урожайність пшениці – 8,6 /га, ціна з дотаціями – 144,5 євро/т (фактична)
- для ярого ячменю (урожайність – 9,6 т/га, ціна з дотаціями – 161,6 євро/т (фактична))

$$P_{CTC} = \frac{2 \cdot 497 - 573 + 670}{6.9} = 158.1 \text{ євро/т (розрахункова)}$$

- для ярого вівса (урожайність – 7,4 т/га, ціна з дотаціями – 141,8 євро/т (фактична))

$$P_{CTC} = \frac{2 \cdot 468 - 573 + 670}{7.4} = 139.6 \text{ євро/т (розрахункова)}$$

Таким чином, в Ірландії дотаціями та закупівельними цінами держава вирівнює ефективність вирощування всіх сільськогосподарських культур.

Висновки. Запропонована та науково обґрунтована методологія визначення пріоритетності вирощування конкуруючих культур дає можливість визначення кількісних параметрів конкурентоспроможності культур з урахуванням прибутковості вирощування та витрат на їх виробництво. Такі параметри дають можливість науково обґрунтувати стратегію ведення підприємницької діяльності залежно від фінансово-кредитного забезпечення агроформувань, враховуючи високий та обмежений рівень ресурсного забезпечення технологічних процесів у галузі рослинництва.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. – 2-ге вид., доп. І переробл./В.Г.Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками /И.А.Бланк. – К.: Ника-Центр, 2005. – 600с.
3. Галушко В. П. Методологічні підходи до визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях / Галушко В. П., Ковтун О. А., Остапчук А. Д. // Економіка АПК. - 2013. - № 4 - С. 56-59.
4. Галушко В.П. Методологічні підходи до визначення пріоритетності вирощування конкуруючих культур /Галушко В.П., Марцишевська Ю.Л., Науменко В.М. //Економіка АПК. – 2010. - №2. – с.21-25.
5. Галушко В.П. Точка безбитковості: теоретичні погляди на методологію розрахунків/ В.П.Галушко//Економіка АПК. – 2006. - №10. – с.144.
6. Гитман Л.Дж. Основы инвестирования.Fundamentals of Investing. Учебник / Л.Дж.Гитман, М.Д.Джонк. – М.: Дело, 1997. – 1008 с.
7. Дем'яненко М.Я. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств України: теорія і практика: монографія/ М.Я. Дем'яненко, О.І.Зуєва. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 190 с.
8. Кісіль М.І. Стан і перспективи інвестиційного забезпечення розвитку аграрної сфери Київської області / М.І.Кісіль – К.:ННЦ ІАЕ, 2012. – 94 с.
9. Мазнев Г.Є. Інноваційні ресурсозберігаючі технології: ефективність в умовах різного фінансового стану агроформувань: монографія; за ред. проф. Г.Є. Мазнева. – Харків: Вид-во «Майдан», 2015. – 592 с.
10. Саблук П.Т. Концептуальні засади розробки і реалізації інвестиційних програм в аграрно-промисловому виробництві / п.Т. Саблук, М.Ю.Коденська. – ННЦ ІАЕ, 2012. – 46 с.
11. Технологічні карти та витрати на вирощування сільськогосподарських культур з різним ресурсним забезпеченням /За ред. Д.І.Мазоренка, Г.Є.Мазнева. – Харків: ХНТУСГ. – 2006. – 725 с.
12. Яхьяев М.А. Финансы АПК: механизмы оздоровления: учеб.пособие / М.А.Яхьяев. – М.: Экономика, 1998. – 200 с.
13. MANAGEMENT DATA for FARM PLANNING, Dublin 4, 2003”.

Галушко В.П., доктор экон. наук, профессор, член-корреспондент НААН Украины, заведующий кафедры административного менеджмента и внешнеэкономической деятельности, **Ковтун Е.А.**, канд. экон. наук, доцент административного менеджмента и внешнеэкономической деятельности Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Эффективность привлечения инвестиций в агроформированиях в условиях развития рыночных отношений. Исследуются методологические подходы к определению эффективности привлечения инвестиций в агроформированиях с учетом расчётов сравнительных и конкурирующих культур.

Предложенная и научно обоснованная методология определения приоритетности выращивания конкурирующих культур дает возможность определения количественных параметров конкурентоспособности культур с учетом прибыльности и расходов на их выращивание. Такие параметры дают возможность научно обосновать стратегию ведения предпринимательской деятельности в зависимости от уровня финансово-кредитного обеспечения агроформирований. Предложенная методология адаптированная в определении научно-обоснованной стратегии ведения предпринимательской деятельности в зависимости от финансово-кредитного обеспечения агроформирований, учитывая высокий и ограниченный уровень ресурсного обеспечения технологических процессов в растениеводстве. Сведенные расчеты (исходя из финансовой отчетности агроформирований зоны Лесостепи) указывают, что наиболее выгодной культурой при привлечении инвестиций по сравнению с расходами и прибыльностью пшеницы, по ситуации на рынке в 2010 г. есть выращивание сои. В то же время по ситуации 2013 г. выгоднее выращивать кукурузу.

Ключевые слова: инвестиции, эффективность инвестиций, агроформирования, конкурирующие сельскохозяйственные культуры

Galushko V.P., Doctor of Economic Sciences, Professor, Member of NAAS of Ukraine, Head of the Department of Administrative Management and Foreign Economic Activity,

Kovtun O.A., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Administrative Management and Foreign Economic Activity, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Efficiency of investments attraction in agricultural formations in the conditions of the market development. This article is focused on the methodological approaches to the determination of investment promotion efficiency to the agricultural enterprises within calculations of comparative and competing crops. This methodology is offered for defining the scientific and reasonable strategy of doing business in agriculture depending on level of financial and credit ensuring for agricultural formations.

This article represents scientifically reasonable methodology for production priority of competing crops which gives the chance of quantitative parameters determination of competitiveness crops taking into account profitability and expenses on their production. Such parameters give the chance to prove scientifically based strategy of conducting business activity depending on level of agricultural formations of financial and credit ensuring. The results (proceeding from the financial statements of agricultural formations of the Forest-Steppe zone) specify that the most favorable crop at investments attraction in comparison with expenses and profitability of wheat, is soybean production (on the market situation in 2010). At the same time on the situation of 2013 it is more favorable to grow up corn.

Key words: investments, investments efficiency, agricultural formations, competing agricultural products

УДК 658.8:005.336.1](477)(045)

Жук О.І.,

ст. викладач кафедри маркетингу та менеджменту АПСВТ

Напрями оцінки ефективності маркетингової діяльності

У статті проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід щодо розкриття змісту поняття «ефективність». Представлено результати проведеного аналізу існуючих теоретичних підходів до оцінки ефективності маркетингової діяльності. Визначено, що вітчизняні вчені пропонують здійснювати оцінку ефективності маркетингу з прив'язкою до аудиту маркетингу, а зарубіжні – розглядають оцінку ефективності маркетингової діяльності з позицій підвищення вартості бізнесу чи бренда, що дало змогу запропонувати напрями оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства.

Ключові слова: ефективність, маркетингова діяльність, напрями оцінки ефективності маркетингової діяльності, аудит маркетингу, конкурентна боротьба, бренд, брендинг.

Сьогодні у світі все більше підприємств визнає необхідність орієнтації своїх стратегічних планів на сучасний ринок, тому ефективне здійснення маркетингової діяльності стає важливим чинником успіху підприємства на ринку. Сучасне українське підприємство – це складна виробнича система, яка класично включає такі елементи, як засоби виробництва, фінанси, персонал та маркетинг (інформацію) [1]. Одним із важливих завдань управління є використання перерахованих елементів таким чином, щоб забезпечити ефективне функціонування всієї виробничої системи, виживання та розвиток в умовах жорсткої конкурентної боротьби.

В Україні підприємствам доводиться вирішувати складні протиріччя, що обумовлені недосконалістю структурних відносин. Факт дорожнечі та недоступності кредитів з причини їхньої високої вартості негативно впливає на фінансові ресурси підприємства та може викликати їхню нестачу. Водночас низька купівельна спроможність [3] стримує попит на продукцію, що випускається. У ситуації, яка зараз склалася, підприємства шукають внутрішні можливості та оптимізують їхнє використання. Одну з лідируючих позицій посідає проблема ефективного використання потенціалу маркетингу та маркетингових заходів.

Використовуючи накопичений зарубіжний досвід [4-7], сучасне підприємство має змогу підвищити ефективність своєї діяльності, зокрема її маркетингову складову. Результат

досягається шляхом активізації внутрішніх можливостей маркетингового потенціалу, істотних змін стратегії розвитку, реорганізації та створення ефективної системи управління маркетингом, активного застосування маркетинг-менеджменту на підприємстві.

На нашу думку, одним з актуальних завдань маркетингу сьогодні для сучасних підприємств в інформаційному плані є забезпечення управління всім обсягом різномірних даних, які створюються, зберігаються та використовуються в різних інформаційних системах, що існують на підприємстві та пов'язані з інформаційною підтримкою продукції протягом її життєвого циклу. З метою удосконалення маркетингової діяльності підприємству необхідно постійно відстежувати результат, який забезпечує маркетингова діяльність, що вимагає постійного контролю та оцінки ефективності маркетингу.

Сьогодні в науковій літературі, яка присвячена проблемам управління маркетингом, питання оцінки та забезпечення ефективності маркетингової діяльності недостатньо вивчені. Крім того, проведений аналіз цієї проблематики дозволив встановити, що не існує єдиного теоретико-методологічного підходу до оцінки та забезпечення ефективності маркетингової діяльності. Тим часом дослідженню цих проблем присвячені роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких великий інтерес становлять праці Т. Амблера, П. Дойля, Г. Асселя, Ф. Котлера, К.Л. Келлера, Р.С. Каплана, Д.П. Нортона, Є.П. Голубкова, Л.В. Балабанової, С.С. Гаркавенко. Однак у цих працях викладено різні точки зору, які протирічають одна одній. Саме тому проблема ефективності маркетингової діяльності потребує подальшого вивчення та дослідження.

Метою даної статті є аналіз змісту поняття «ефективність» та розвиток напрямків оцінки ефективності маркетингової діяльності.

Вітчизняна література характеризує «ефективність» як відносний ефект, результативність процесу, операції, проекту, які розраховуються як відношення ефекту, результату до витрат, що обумовили, забезпечили його отримання [8]. Автор [9, с. 199] розуміє ефективність, як ступінь досягнення організації своїх цілей за умови використання обмежених ресурсів. Деякі автори [10-12] трактують ефективність з позиції того, що вона є відносною величиною: співвідношення між результатом (ефектом) і витратами [10]; це відносна величина, яка характеризує результативність будь-яких витрат [11]; співвідношення між результатами діяльності та використаними для отримання цих результатів матеріалами, трудовими і фінансовими ресурсами [12]. З погляду філософії [13], ефективність – це одне з визначень людської діяльності, взятої з точки зору здатності забезпечити її кінцевий результат.

Практика реалізації маркетингової діяльності показує, що діяльність усього підприємства, з урахуванням маркетингового аспекту, має дві особливості: конкретний матеріальний результат й нематеріальний ефект, який пов'язаний з питаннями соціального маркетингу, соціального менеджменту, брендингу, іміджу.

Можна побачити, що поняття ефективності у вітчизняній літературі є однобоким, тому що упускається момент нематеріальної складової маркетингу. Лише в англійських публікаціях, присвячених проблемам маркетингу, автори свідомо розмежовують два аспекти ефективності.

В англійських джерелах автори виділяють два поняття: *efficiency* і *effectiveness*, тоді як в українській, російській, французькій і німецькій мовах вони не мають подібного аналога і є синонімами.

У словнику [14] ефективність (*efficiency*) визначається як виконання або можливість виконати роботу з мінімальними витратами часу і зусиль; в словнику [15] – це коли хто-небудь чи що-небудь використовує час і енергію розумно, без даремних витрат. У *Longman Dictionary* [16] ефективність (*efficiency*) трактується як кількість грошей, ресурсів тощо, заощаджених завдяки кращому або більш дешевому способу виконання чого-небудь. Поняття «ефективність» (*efficiency*) походить від латинського *efficientia* і з'явилося в 1590 році, ототожнювалось з «можливістю виконати що-небудь» [17].

Тепер розглянемо трактування поняття «ефективність» (*effectiveness*). У роботі [18] ефективність (*effectiveness*) трактується як вимір (міра) можливості проекту, завдання, програми надавати очікуваний ефект або результат, який може бути якісно вимірний. Словник *Merriam-Webster* [19] визначає поняття ефективності (*effectiveness*) як отримання запланованого, очікуваного, бажаного ефекту. Поняття ефективність (*effectiveness*) походить від латинського і англо-французького *effectus*, *efficere* і з'явилося в XIV столітті.

Можна зробити такі невеликі узагальнення, ефективність (efficiency) – це добре організована робота чого-небудь або кого-небудь без даремних витрат часу та енергії, у той час, як ефективність (effectiveness) – це отримання правильного ефекту: вирішення проблеми або отримання результату [20].

На думку автора, ефективність маркетингової діяльності в подальшому слід розглядати з позицій результативності, дієвості (effectiveness). Бо ефективність (effectiveness) характеризує саме вибір правильних цілей, напрямків дій, дотримання стратегії в цілому. Більшість оцінок у маркетингу здійснюються саме з таких позицій й започатковані на якісних оцінках, насамперед. Показники застосування якісних методів оцінки не характеризують співвідношення ефекту і витрат (efficiency), а вказують саме на результативність маркетингової діяльності (наприклад, оцінку комунікативної ефективності реклами, кількість відвідувачів сайту, що стали покупцями, тощо).

Як вже відзначалося, не існує єдиного теоретико-методологічного підходу до оцінки та забезпечення ефективності маркетингової діяльності. Тому можна запропонувати провести аналіз елементів оцінки ефективності маркетингової діяльності, яких існує велика кількість, але все ж таки відсутня єдина класифікація, за якою можна було б оцінити окремі елементи та ефективність маркетингової діяльності в цілому. Так, виділяють такі елементи ефективності маркетингової діяльності як: відносини з покупцями, партнерами, персоналом; маркетингові інтеграції; стратегічна та оперативна орієнтація; аудит маркетингу; організаційна структура маркетингу, система управління маркетингом; логістична діяльність підприємства; маркетингові інформаційні системи; вартість бізнесу чи брэнда тощо.

Існує одна суттєва різниця між підходами вітчизняних та зарубіжних учених. Вітчизняні вчені [21-23] пропонують здійснювати аналіз та оцінку ефективності маркетингу з прив'язкою до аудиту маркетингу, який може охоплювати різні напрями маркетингової діяльності. У той же час зарубіжні вчені [2, 24-26] розглядають оцінку ефективності маркетингової діяльності з позицій підвищення вартості бізнесу чи брэнда. Але, наприклад, в українських умовах оцінювати вартість брэнда та відстежувати підвищення його вартості складно, бо для цього підприємство мусить бути володарем брэнда та займатися брендингом.

Аналіз літератури зарубіжних та вітчизняних авторів показав, що не існує єдності в поглядах щодо вибору елементів оцінки ефективності маркетингової діяльності. Однак аналіз останніх публікацій із цієї проблематики дозволив системно підійти до вибору загальних напрямів оцінки та класифікувати напрями оцінки ефективності маркетингової діяльності. (табл.1.)

Таблиця 1

Напрями оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства

<i>Загальний напрям оцінки</i>	<i>Елементи оцінки</i>
Функції маркетингу	Аналітична, виробничо-збутова, контроль, управління
Комплекс маркетингу	Товар, ціна, просування, доведення товару до споживача, персонал, громадська думка
Маркетингові заходи	Ефективність реклами, участь у виставках, ярмарках та інших заходах
Маркетингова інформаційна система	Обробка, аналіз та розподіл інформації, системи підтримки прийняття рішень, персонал, обладнання
Організаційна структура маркетингу	Внутрішні зв'язки, кваліфікація маркетологів тощо
Логістична діяльність	Матеріальний потоковий процес, фінансовий та інформаційний потоковий процеси
Партнерські відносини	Контакти між виробниками, посередниками та споживачами
Маркетингові стратегії	Глобальні та локальні, базові, стратегії зростання, конкурентні, функціональні та ін.

Спираючись на аналіз публікацій, присвячених проблемі ефективності маркетингової діяльності, пропонується виділяти такі напрями оцінки ефективності маркетингової діяльності: функції маркетингу; комплекс маркетингу; маркетингові заходи, що здійснюються на підприємстві; маркетингову інформаційну систему; організаційну

структуру маркетингу; логістичну діяльність всього підприємства; партнерські відносини між усіма учасниками та маркетингові стратегії, що застосовуються. Виокремлення таких напрямків оцінки ефективності маркетингу можливе за рахунок об'єднання окремих елементів оцінки в напрями.

Висновки. В результаті написання статті був проведений аналіз поняття ефективності не тільки з точки зору співвідношення між ефектом і витратами, а й з точки зору результативності. На думку Пітера Друкера, ефективність (efficiency) означає «правильно робити речі», у той час як ефективність (effectiveness) означає «робити правильні речі». У роботі пропонується розглядати ефективність маркетингової діяльності з позицій результативності, бо оцінка ефективності маркетингової діяльності започаткована на якісних методах, які не характеризують співвідношення ефекту і витрат, а розглядають та оцінюють саме результативність.

Запропоновані елементи оцінки ефективності маркетингової діяльності та напрями дозволяють оцінити ефективність маркетингової діяльності підприємств як у цілому, так і за окремими аспектами, що може допомогти вчасно виявляти проблеми управління маркетингом та забезпечувати його ефективність. Кожне підприємство під час проведення оцінки ефективності маркетингу, незалежно від сфери діяльності, мети проведення оцінки тощо може обирати окремі напрями чи елементи, за якими воно потребує оцінки. Але, у будь-якому випадку, оцінка ефективності маркетингової діяльності підприємства повинна проводитись систематично, бути всеохоплюючою та дотримуватись певної періодичності.

Література:

1. Экономика предприятия (фирмы): учебник / под ред. О.И. Волкова, О.В. Девяткина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 604 с.
2. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость / П. Дойль. – СПб.: Питер, 2001. – 480 с.
3. Український бізнес ресурс UBR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://ubr.ua/personal-property/personal-finance/v-ukraine> – -samaia-nizkaiapokupatelnaia-sposobnost-v-evrope-68295>
4. McDonald Malcolm. Marketing accountability: how to measure marketing effectiveness / Malcolm McDonald, Peter Mouncey. – London and Philadelphia: Kogan Page, 2009. – 294 p.
5. Shaw Robert. Improving marketing effectiveness: The Economist Books / Robert Shaw. – Great Britain: The Bath Press, 1998. – 246 p.
6. Lenskold James D. Marketing ROI: the path to campaign, customer, and corporate profitability / James D. Lenskold. – McGraw-Hill, 2003. – 272 p.
7. Callender Guy. Efficiency and management / Guy Callender. – Bodmin, Great Britain: MPG Books Ltd, 2009. – 304 p.
8. Экономический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/16954>.
9. Мильнер Б.З. Теория организации: учебник / Б. З. Мильнер. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 480 с.
10. Осовська Г.В. Основи менеджменту: навч. посіб. / Г.В. Осовська, О.А. Осовський. – К.: Кондор, 2006. – 664 с.
11. Бойчик І.М. Економіка підприємства: навч. посіб. / І.М. Бойчик, П.С. Харів, М.І. Хопчан. – К.: Каравела, 2001.
12. Оцінка ефективності змін і нововведень в системі менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.pib.odessa.ua/?p=869>>.
13. Философский словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mirslivare.com/content_fil/JEFFEKTIVNOST-415.html>.
14. Режим доступу: <<http://dictionary.reference.com/browse/efficiency>>.
15. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Electronic resource]. – Available from: <<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/efficiency>>.
16. Longman Dictionary of Contemporary English [Electronic resource]. – Available from: <<http://www.ldoceonline.com/dictionary/efficiency>>.
17. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Available from: <<http://www.etymonline.com/index.php?term=efficiency>>.
18. Project management training and resources [Electronic resource]. – Available from: <<http://www.visitask.com/effectiveness-g.asp>>.
19. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource]. – Available from: <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/effective>>.

20. Swan Michael. Practical English Usage. Third Edition / Michael Swan. – Oxford University Press, 2005 – 688 p.
21. Маркетинг менеджмент: науч. изд. / под ред. Л.В. Балабановой. – Донецк: ДонГУЭТ, 2001. – 594 с.
22. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика / Е.П. Голубков. – М.: Финпресс, 1998. – 416 с.
23. Гаркавенко С.С. Маркетинг: підручник / С.С. Гаркавенко. – К.: Лібра, 2004. – 712 с.
24. Мак-Дональд М. Стратегическое планирование маркетинга / М. Мак-Дональд. – СПб.: Питер, 2000. – 320 с.
25. Ассель Г. Маркетинг: принципы и стратегия: учебник для вузов / Г. Ассель. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 804 с.
26. Амблер Т. Маркетинг и финансовый результат. Новые показатели и богатство корпорации / Т. Амблер. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 246 с.

Жук О.И., старший преподаватель кафедры маркетинга и менеджмента АТСОТ

Направления оценки эффективности маркетинговой деятельности. В статье проанализирован отечественный и зарубежный опыт раскрытия содержания понятия «эффективность». Представлены результаты проведенного анализа существующих теоретических подходов к оценке эффективности маркетинговой деятельности. Определенно, что отечественные ученые предлагают осуществлять оценку эффективности маркетинга с привязкой к аудиту маркетинга, а зарубежные – рассматривают оценку эффективности маркетинговой деятельности с позиции повышения стоимости бизнеса или бренда, и это дало возможность предложить направления оценки эффективности маркетинговой деятельности предприятия.

Ключевые слова: эффективность, маркетинговая деятельность, направления оценки эффективности маркетинговой деятельности, аудит маркетинга, конкурентная борьба, бренд, брендинг.

Zhuk O.I., Lecturer of the Department of Marketing and Management of the Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Experience of efficiency estimation of marketing activity. The article analyses national and foreign experience of defining the term «efficiency». The results of the conducted research of the existing theoretical approaches to the efficiency estimation of marketing activity. It is found out that national scientists define efficiency estimation of marketing activity in connection with marketing audit, on the contrary, foreign scientists deal efficiency estimation of marketing activity with the increase of business or brand value. This investigation allows to offer the main ways of the efficiency estimation of marketing activity of the enterprise.

Key words: efficiency, marketing activity, approaches to efficiency estimation of marketing activity, audit of marketing, competition, brand, brand strategy.

УДК 338.48:631.1.017.3](477)(045)

Кудінова І.П.,

канд. екон. наук, доцент кафедри аграрного консалтингу та сервісу
Національного університету біоресурсів та природокористування України

Підприємницькі засади розвитку сільського зеленого туризму

У статті узагальнено теоретичні аспекти сільського зеленого туризму на засадах підприємництва. Уточнено економічну сутність сільського зеленого туризму та розширено класифікацію його форм. Розглянуто особливості розвитку сільського зеленого туризму як форми підприємництва. Проаналізовано мотиви започаткування підприємницької діяльності власниками господарств у сфері сільського зеленого туризму. Обґрунтовано системний вплив сільського зеленого туризму на диверсифікований розвиток аграрного сектора. Визначено стратегічну мету розвитку сільського зеленого туризму. Розкрито передумови і перешкоди його становлення в сучасних умовах.

Ключові слова: підприємництво, сільський зелений туризм, сільський розвиток, туристичний бізнес.

Сучасний етап функціонування економіки України супроводжується появою нових ринкових сегментів та видів підприємницької діяльності. Це стосується і аграрного сектора. Однак процеси розвитку підприємництва на селі потребують активізації як сільськогосподарської, так й інших видів діяльності. Одним із напрямів розвитку агропромислового комплексу стає сільський зелений туризм. Його специфіка як виду економічної діяльності полягає не тільки у задоволенні потреб споживачів у відпочинку, а й у здійсненні вагомого впливу на інші сектори сільської економіки через диверсифіковані зв'язки.

З огляду на це, актуальності набуває вивчення теоретичних і практичних аспектів сільського зеленого туризму як форми підприємництва на місцевому, регіональному та державному рівнях в контексті посилення економічної компоненти його впливу на стан сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку сільського зеленого туризму та його роль у розвитку сільської місцевості розглянуто в працях Ю.В. Зінька [2], В.П. Васильєва [6], С.С. Махлинець, М.Й. Рутинського [2], В.К. Терещенка, М.М. Костриці [1] та інших. Незважаючи на це, більш глибокого вивчення потребують питання розвитку та особливостей функціонування сільського зеленого туризму як форми підприємництва в аграрному секторі економіки.

Мета статті – обґрунтувати доцільність розвитку сільського зеленого туризму як форми підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сільського зеленого туризму в Україні зумовлюється нагальною необхідністю невідкладного розв'язання соціально-економічних проблем сільських територій. За роки незалежності України в сільській місцевості спостерігається зменшення населення, зростання безробіття, масова заробітчанська міграція. Тому для держави є важливим розвиток сільського зеленого туризму, у якому людські, матеріальні, земельні ресурси особистих селянських господарств, вироблена в них продукція використовуються для надання послуг із розміщення, харчування й інших форм обслуговування туристів.

Ефективний розвиток підприємництва у сільському секторі економіки передбачає створення сприятливого середовища для багатофункціонального (диверсифікованого) ведення господарської діяльності на основі використання наявного людського, природного, ресурсного потенціалів. Одним із напрямів урізноманітнення аграрної економіки є туристичне підприємництво, або сільський зелений туризм. У процесі задоволення потреб споживачів у відпочинку на селі цей вид діяльності збільшує додану вартість продукції

агропромислового комплексу, виступає джерелом додаткових доходів та забезпечує економічну активність місцевого населення.

У вітчизняній теорії і практиці використовуються різні дефініції – «сільський», «сільський зелений туризм», «агротуризм», «екотуризм» та ін. Нами сформульовано визначення сільського зеленого туризму як об'єднуючого поняття у відношенні до названих одиничних випадків, яке передбачає здійснення всіх видів туристичної діяльності у сільській місцевості, тісно пов'язано з сільськогосподарською діяльністю та побутом і використовує спадщину села.

З підприємницької точки зору, сільський зелений туризм слід розглядати як самостійну, систематичну, ризикову господарську діяльність щодо надання у сільській місцевості комплексу основних (послуги розміщення, харчування) та супутніх (сільськогосподарські роботи, риболовля, прогулянки на конях, участь у святах, продаж народних промислів тощо) послуг туристам з метою отримання економічного, соціального або іншого ефекту.

Підприємництво у сільському зеленому туризмі набуває різних форм (рис. 1). На сучасному етапі переважають (близько 90 %) некорпоративні підприємства, які належать домогосподарствам, тобто індивідуальна незареєстрована форма сільського туристичного бізнесу, в той час як більш ефективним є функціонування формальних інститутів партнерства. Така невідповідність між реальним та бажаним станом пояснюється значною кількістю перешкод формування підприємницького середовища у сільському зеленому туризмі.

Рис. 1. Організаційні форми сільського зеленого туризму

Як вид економічної діяльності сільський зелений туризм включає в себе інші форми підприємництва (агротуризм, фермерський та екологічний туризм) та є сукупністю відносин з приводу туристсько-рекреаційної діяльності різного цільового спрямування у сільській місцевості під впливом факторів локалізації (сільської місцевості, або середовища), вибірковості (потенційних споживачів) та реалізації (індустрії та інфраструктури сільського туризму)[3.4].

Український селянин (фермер чи працівник колективного господарства) в межах сільського зеленого туризму як виду підсобної діяльності може займатися:

- активним туризмом (збудувати на своїй території спортивний майданчик, кінний манеж, гірський витяг, ставок для спортивного рибальства, розробити і пропонувати своїм гостям як гід-екскурсовод пішохідні, санны, вело- та кінні (бричкою чи верхи) маршрути і прогулянки);
- екотуризмом (організувати своїм гостям відпочинок в екологічно чистій місцевості, надати їм можливість споживати екологічно чисту продукцію, сприяти у заготівлі лікарських трав, лісових ягід і грибів);
- мисливським туризмом;
- — культурно-етнічною діяльністю (кустарне вироблення й продаж відвідувачам сувенірної продукції ужиткових народних промислів, залучення туристів до

організації й участі у національних обрядах, традиційних ремеслах українського селянина та господарсько-польових роботах (сінокіс, бджільництво, випас худоби тощо).

Чинний організаційно-управлінський механізм у сфері сільського зеленого туризму в Україні не має цілісності. Суб'єкти та об'єкти управління не пов'язані між собою системою зв'язків (або має місце їх фрагментарний характер). Відсутня система нормативно-правового, організаційного, фінансового та інформаційного забезпечення. Розвиток сільського туристичного руху в Україні іде «знизу» – на рівні приватної ініціативи й іноді місцевої або регіональної влади – при відсутності координації «зверху» – відповідної державної політики і підтримки [5].

Хоча у цілому в Україні існують сприятливі умови для розвитку сільського зеленого туризму практично в усіх регіонах. Зокрема встановлено, що Україна володіє такими важливими передумовами розвитку даного виду підприємництва, як: зосередженість 50 % житлового фонду у сільській місцевості, на якій проживає 43,2 % населення; високий рівень безробіття та низький рівень доходів у сільській місцевості; розгалужена мережа транспортних, у т.ч. міжнародних, коридорів; наявність унікальних природних, суспільно-історичних та інших туристсько-рекреаційних ресурсів; збереженість традиційних народних промислів тощо.

З метою всебічного вивчення розвитку сільського зеленого туризму в господарствах населення у 2014 р. проведено соціологічне дослідження, за результатами якого виявлено мотиви започаткування підприємницької діяльності власниками господарств у сфері СЗТ (рис. 2).

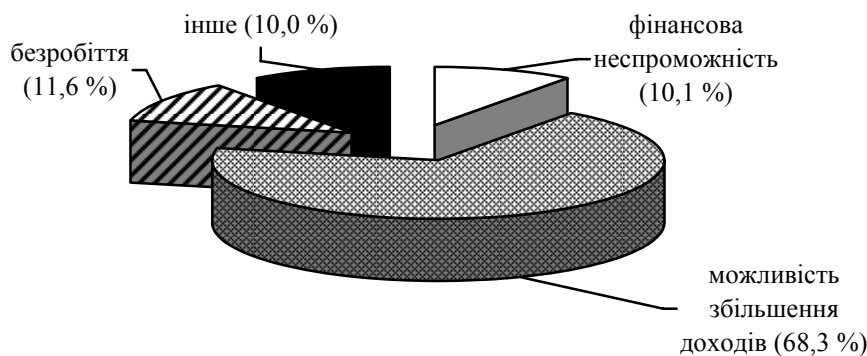

Рис. 2. Мотиви започаткування підприємницької діяльності господарствами населення у сфері СЗТ

Встановлено, що 68,3 % опитаних основним мотивом своєї підприємницької ініціативи у сфері сільського зеленого туризму вважають збільшення власних доходів; 11,6 % – відсутність інших джерел фінансування, внаслідок безробіття; 10,1 % анкетованих господарств вказали на фінансову неспроможність, відзначивши, що доходи від їх основної діяльності (сільське господарство) не забезпечують стабільного прожиткового мінімуму. Серед інших мотивів, що спонукали власників господарств до підприємницької діяльності у сфері сільського зеленого туризму визначено: брак спілкування, можливість реалізації підприємницьких здібностей, наявність відповідного ресурсного потенціалу тощо (10 % опитаних).

Відповідно до досліджень, підприємці у сільському зеленому туризмі у своїй діяльності спираються на власні сили, відгуки клієнтів, громадські організації та міжнародні фондові структури. Органи влади всіх рівнів практично не сприяють розвитку цього важливого сектору сільської економіки.

Реалізація підприємницьких ініціатив у сфері сільського зеленого туризму можлива через існування індивідуальної та асоціативної форми. Дослідженням виявлено переважання (90 %) індивідуальної незареєстрованої форми ведення сільського туристичного бізнесу некорпоративними підприємствами, що належать домогосподарствам, в той час як партнерська – має більші переваги, але потребує відповідних економічних механізмів.

Щодо вартості сільського туристичного продукту встановлено, що у середньому вартість одного туру-дня (основні та додаткові послуги) складала у 2014 р. близько 150 грн. [8] (рис. 3).

Рис. 3. Структура вартості сільського туристичного продукту

Необхідно зазначити, що сільський зелений туризм може зробити значний внесок у розвиток сільських територій: урізноманітнити місцеву економіку, відкрити нові ринки для місцевих товарів та послуг, забезпечити нові джерела доходу для працівників сільського господарства та безробітних. Туризм може бути «додатковим урожаєм» в сільській місцевості, змінюючи баланс між первинним (сільське господарство) і третинним сектором (сфера послуг), а також принести соціальну та культурну користь сільським регіонам.

Основні проблеми, що стоять на шляху розвитку сільського зеленого туризму в Україні є:

- відсутність дієвого правового забезпечення розвитку сільського зеленого туризму;
- відсутність механізму раціонального та екологічно-збалансованого використання природного та історико-культурного потенціалу для потреб туризму;
- відсутність маркетингової політики в сфері сільського туризму;
- низький рівень кадрового забезпечення щодо діяльності в сільському туризмі.

На нашу думку, стратегічною ж метою розвитку сільського зеленого туризму в Україні повинно стати:

- створення конкурентоспроможного національного продукту не тільки для внутрішнього ринку, а і світового, який здатний задовольнити вибагливого споживача;
- розширення ринку послуг внутрішнього ринку;
- забезпечення комплексного розвитку рекреаційних територій та туристичних центрів з врахуванням соціально-економічних інтересів їх населення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сільський зелений туризм є багатофункціональним та системним явищем, яке активно поширюється у господарському житті аграрних територій України та сприяє їх економічному (через зростання доходів сільських мешканців, створення робочих місць, залучення інвестицій, міжгалузеві зв'язки тощо) та соціальному розвитку (збереження історико-культурної спадщини, підвищення самооцінки у мешканців села та ін.). Реалізації підприємницьких ініціатив у сільському туризмі є вагомим інструментом диверсифікованого сільського розвитку, але потребує при цьому формування сприятливого середовища та ефективних економічних і управлінських механізмів.

Література:

1. Костриця М. М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика (етноісторичний туристичний кластер «Древлянська земля»): монографія / М. М. Костриця / За наук. керівництвом і заг. ред. проф. Є. І. Ходаківського, проф. Ю. С. Цал-Цалка. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 196 с.
2. Рутинський М., Зінько Ю. Сільський туризм. Навчальний посібник. – К. Знання, 2008. – 271 с.
3. Кудинова І.П. Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні // Науковий вісник НУБіП України. Вип. 163. – Частина 1. – К., 2011 – С. 51-57.
4. Кудинова І.П. Роль інформаційно-консультаційного забезпечення в розвитку сільського туризму в Україні // Вестник АПК Верхневолж'я. – 2011. – № 3 (15). – С. 20-23.
5. Сільський аграрний туризм як чинник розвитку сільських територій / М. Й. Малік. Л. В. Забуранна // Економіка АПК: міжнародний науково-виробничий журнал. – 2012. – N 5. – С. 110-115.

6. Основи знань щодо надання послуг з організованого відпочинку в агрооселях (сільський зелений туризм) / В.П. Васильєв, П.А. Горішевський, Т.П. Кальна-Дубінюк. – К.: 2013. – 60 с.
7. Організація та планування діяльності сільського туризму. Методичний посібник. Випуск 3./ За ред. М. Осипової. – Одеса.: Видавничий центр «Розвитку та правової підтримки села», 2009. – 56 с.
8. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. [Електронний ресурс].- Режим доступу www.greentour.com.ua.

Кудинова І.П., канд. екон. наук, доцент кафедри аграрного консалтинга і сервіса, Національний університет біоресурсів і природопользовання України

Предпринимательские принципы развития сельского зеленого туризма. В статье обобщены теоретические аспекты сельского зеленого туризма на принципах предпринимательства. Уточнено экономическую сущность сельского зеленого туризма и расширена классификация его форм. Рассмотрены особенности развития сельского зеленого туризма как формы предпринимательства. Проанализированы мотивы начала предпринимательской деятельности владельцами хозяйств в сфере сельского зеленого туризма. Обоснованно системное влияние сельского зеленого туризма на диверсифицированное развитие аграрного сектора. Определена стратегическая цель развития сельского зеленого туризма. Раскрыты предпосылки и препятствия его становления в современных условиях.

Ключевые слова: предпринимательство, сельский зеленый туризм, сельское развитие, туристический бизнес.

Kudinova I.P., PhD in Economics, Department of Extension Service, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Enterprise principles of development of rural green tourism. The article considers the theoretical aspects of rural green tourism based on the entrepreneurship principles. The economic essence of rural green tourism is refrained and the classification of its forms is expanded. The rural green tourism development is considered as a form of entrepreneurship. The conditions and obstacles of its formation in modern conditions are exposed. The motives of business start-up owners of farms in rural tourism are analyzed. The systemic impact of rural green tourism in the diversified development of the agricultural sector is substantiated. The strategic purpose of rural green tourism is defined. Opened The preconditions and obstacles of its formation in modern conditions is disclosed.

Keywords: entrepreneurship, rural green tourism, rural development, tourism bussines.

УДК 330.82(477-25)"185/192"(045)

Курбет О.П.,

аспірантка кафедри історії та теорії господарства Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Теорія цінності в працях представників Київської політекономічної школи

У статті автором здійснено аналіз теоретико-методологічних підходів Київської політекономічної школи до розробки теорії цінності. Розкрито еволюцію методології даної школи у контексті розвитку основних напрямів економічної думки другої половини XIX – початку XX ст., зокрема: відмова від суто економічного аналізу та залучення соціальних факторів до інтерпретації природи цінності, спроби здійснення органічного синтезу різних теорій цінності. Показано значення теоретичних напрацювань київських вчених – М. Х. Бунге, А. Я. Антоновича, Д. І. Піхна, Р. М. Орженцького, О. Д. Білімовича та Є. Є. Слуцького – для світової та вітчизняної економічної думки.

Ключові слова: історія української економічної думки, Київська політекономічна школа, методологія економічного дослідження, цінність, теорія цінності.

Постановка проблеми. Категорія цінності червоною ниткою проходить крізь праці економістів, вона є лакмусовим папірцем, який визначає їх приналежність до того чи

іншого наукового напрямку або школи економічної думки. Дослідження теорії цінності відіграло провідну роль в еволюції методології та інструментарію економічного аналізу, у формуванні наукових шкіл і теоретичних систем. Зокрема проблема цінності посідала важливе місце в розробках представників різних шкіл маржиналізму. Вони підійшли до інтерпретації природи цінності з нових суб'єктивно-психологічних методологічних позицій, що отримало відгомін і в українській економічній думці, а саме в розробках представників Київської політекономічної школи.

Проблема формування цінності залишається актуальною і сьогодні. В даному контексті здобутки Київської політекономічної школи не втратили своєї значущості і дають плідний ґрунт для сучасних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних напрацювань представників Київської політекономічної школи актуалізувалося у 90-х роках ХХ ст. Але значного поширення набули наукові пошуки, направлені на аналіз теоретичних напрацювань окремих вчених: М. Х. Бунге, А. Я. Антоновича, Р. М. Орженцького та ін. Проте розвиваються і дослідження стосовно наукових шкіл та напрямів в українській економічній думці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Так, здобутки Київської політекономічної школи входять в підручники та навчальні посібники з історії економічної думки де автори в першу чергу здійснюють аналіз розробок, які стосувалися теорії цінності [6; 7]. Теорія цінності у науковому доробку даної школи знайшла своє відображення у таких дослідників як Л. П. Горкіна, Л. Я. Корнійчук, П. М. Леоненко, Ю. В. Ущиповський, Й. Цвайнерт, С. Н. Антонюк та інші. Сучасні вчені, такі як А. І. Ігнатюк та І. В. Мордас, обирають предметом свого дослідження аналіз теорії цінності окремих представників Київської політекономічної школи. Проте, не дивлячись на суттєві дослідження з питань методології Київської політекономічної школи, висвітлення її представниками проблеми цінності не втратило своєї актуальності. Сучасні методологічні підходи дозволяють нам розглядати Київську політекономічну школу як цілісну систему, що дає нам можливість по-новому поглянути на розробку теорії цінності її представниками.

Постановка завдання. У даному дослідженні автор поставив за мету здійснити аналіз теорії цінності, як важливої складової наукового доробку представників Київської політекономічної школи, та відобразити значення напрацювань з даної проблематики для розвитку економічної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження теоретико-методологічного інструментарію Київської політекономічної школи передбачає розгляд теорії цінності як ключового елемента в обґрунтуванні основних засад економічної концепції її представників.

Засновник Київської політекономічної школи, М. Х. Бунге, у своїх працях поряд з визначенням предмета політичної економії великого значення надавав і визначенню категорії цінності. Вчений писав, що «Теорія цінності є одним з найскладніших розділів політичної економії, остаточний висновок зі складних явищ потреб, виробництва, обміну і споживання» [5, с. 395]. Теорію цінності М. Х. Бунге аналізував у працях «Гармонія господарських відносин» (1860) та «Джон Стюарт Мілль як економіст» (1868), та, зрештою, найбільш повно категорію цінності він висвітлює у праці «Основи політичної економії» (1870), присвятивши їй шостий розділ «Про обмін, цінність і ціну». На думку вченого, цінність пов'язана з трьома продуктивними силами – природою, працею і капіталом – і властива переважно продуктам праці. Теорію цінності вчений пов'язував із суперництвом, яке є відношенням між попитом і пропозицією, а виникнення цінності – з потребою, що в ній відчувається, перешкодами, що зустрічаються на шляху до задоволення потреби та із сумою жертв, необхідних для задоволення даної потреби, але аж ніяк не з працею, адже «Результат, один лише результат, має цінність» [4, с. 50]. Так, виріб може не мати цінності, навіть, зважаючи на великі затрати праці здійснені для його виробництва, якщо у ньому (виробі) не має потреби. І, навпаки, цінність виробу може бути високою, хоч на нього було здійснено мало витрат, наприклад, склянка води у безводному степу.

М. Х. Бунге поділяє думку класиків про здатність праці служити мірилом цінності, однак він заперечує можливість практичного застосування цієї концепції. Не будучи прихильником трудової теорії вартості, він все ж вважав її важливою цеглиною у будові політичної економії.

Еволюція поглядів вченого свідчить про те, що у питанні теорії цінності він наближався до її розуміння представниками маржинального напрямку в економічній думці,

представленого К. Менгером, Л. Вальрасом, У. Джевансом.

Найбільш віддано проблемами формування цінності у Київській політекономічній школі займався учень М. Х. Бунге А. Я. Антонович, вона була головним предметом його наукових інтересів. Вчений вважав, що «Питання про цінність – основне питання в політичній економії, від того чи іншого його розв'язання залежить розв'язання майже всієї решти питань цієї науки» [2, с. 1]. У праці «Курс політичної економії» (1886) А. Я. Антонович здійснив критику існуючих теорій та запропонував власну. Недолік існуючих теорій він вбачав у тому, що в них «витрати виробництва зводяться виключно до праці людини і таким чином ігноруються інші фактори виробництва» [1, с. 359], в той час, коли мають враховуватись також сили природи та капітал. Це можна кваліфікувати як прихильність вченого до теорії «трьох факторів» Ж.-Б. Сея.

Вчений поділяв цінність на природну і ринкову, поклавши в основу такого поділу критерій відповідності суспільно-необхідним витратам виробництва. На думку А. Я. Антоновича, природною є така цінність, величина якої співпадає із суспільно-необхідними витратами виробництва, а ринковою – коли цінність яка знаходиться під впливом великої кількості різноманітних випадкових обставин, в яких діють виробники і споживачі продукції – це обумовлює її відхилення від природної цінності, до якої вона постійно тяжіє, адже конкурентна боротьба вирівнює умови виробництва [1, с. 377].

Послідовником поглядів М. Х. Бунге був його учень Д. І. Піхно. Його зацікавлення теорією цінності почалося з роботи над докторською дисертацією, де він досліджував питання ціноутворення у галузі залізничного транспорту [12]. Проте найбільшого значення у питанні теорії цінності має його праця «Основи політичної економії» (1890), де вчений ключового значення надає потребам людини. Він вказує на складність вчення про цінність, пояснюючи це його тісним зв'язком з усіма господарськими процесами.

Вчений розглядав три форми ціноутворення. Так, ціна може встановлюватися у відповідності до: індивідуальної оцінки, закону чи звичаю, а також може бути ринковою. Остання, що формується під впливом конкуренції чи монополії, на його думку, є найбільш стійкою у порівнянні з іншими.

Д. І. Піхно вважав, що витрати виробництва є центром, навколо якого коливаються ринкові ціни, проте «необхідно завжди пам'ятати, що ця ціна виробництва зовсім не точна, гранична лінія. Скоріше витрати виробництва і відповідну до них ціну виробництва можна прирівняти до широкої смужки, по якій може рухатись справжня ціна, що не є збитковою для підприємця» [13, с. 151].

Варто зауважити, що вчений значну увагу приділяв морально-культурним засадам господарювання та психологічним аспектам визначення цінності. І, не дивлячись на те, що він оцінював математичний метод як безсилий для пояснення законів складних явищ, що розвиваються під впливом багатьох взаємодіючих факторів, однак прозора і чітка взаємозалежність між економічними категоріями відображена у його працях заклала основи впровадження математичних методів і моделювання як в економічній теорії загалом, так і в дослідженні теорії цінності.

Пізній етап розвитку Київської політекономічної школи пов'язаний з науковою діяльністю українського вченого Р. М. Орженцького, який відіграв значну роль у поширенні ідей граничної корисності в українській економічній думці. У магістерській дисертації «Вчення про цінність у класиків і каноністів: Політико-економічний нарис» (1887; надрукована у 1896) вчений розкриває загальні методологічні принципи суб'єктивно-психологічного напрямку в економічній науці. Вчений наголошує на тому, що «завдання правильної і всебічної теорії цінності» має полягати в тому, щоб «виходячи з цілком правильних і в сучасний період менш визнаних положень теорії граничної корисності, дати внутрішнє пояснення, показати основу всіх тих зовнішніх емпіричних співвідношень та законів обміну, які розроблені й відкриті іншими теоріями» [10, с. 121]. Одне з досягнень вченого полягає у виокремленні основних законів загальної теорії цінності: 1) закону пониження; 2) закону підвищення; 3) закону співвідношення цінностей [11, с. 383-387]. В основі дії усіх трьох законів є суб'єктивна оцінка блага індивідом, що дає нам підстави розглядати сформовану вченим теорію як теорію суб'єктивної цінності блага.

У процесі еволюції наукових поглядів Р. М. Орженцький намагався розширити і поглибити соціальне обґрунтування цінності. Так у праці «До питання про природу психологічних явищ і методів їх вивчення» (1914) він виділяв такі об'єктивні чинники від яких

залежить оцінка благ та економічна поведінка людей як: історичний характер формування потреб, їх залежність від обмеженості ресурсів та стан розвитку технологій і рівень життя у суспільстві [9]. З цього приводу сучасний американський економіст-історик українського походження І.-С. Коропецький зауважував на повний перехід Р. М. Орженцького «від психологічного суб'єктивізму до суспільно детермінованого підходу у вивченні суспільних явищ» [8, с. 65].

Учень Д. І. Піхна О. Д. Білімович розвивав ідеї австрійської школи граничної корисності. Вчений виокремив об'єктивну та суб'єктивну цінність, вказавши, при цьому, на психологічну природу останньої. Суб'єктивну цінність вчений поділив на основну (якщо ми розглядаємо предмет як мету) та похідну (якщо – як засіб для отримання інших цінностей). На думку вченого, суб'єктивна цінність кожної взятої окремо одиниці блага дорівнює його граничній корисності.

О. Д. Білімович наголошував на неможливості вимірювання суб'єктивної цінності та інтенсивності потреб, тому створив теорію розцінки господарських благ, спираючись на відносну шкалу інтенсивності потреб. Теорія цінності і ціни, викладена О. Д. Білімовичем, стала підґрунтям для аналізу проблеми розподілу, де він намагався поєднати власний варіант теорії граничної корисності з теорією продуктивності факторів виробництва.

Завершувач Київської політекономічної школи Є. Є. Слуцький свої наукові пошуки стосовно теорії цінності розпочав ще у студентській роботі «Теорія граничної корисності» (1910), яка була відзначена університетською золотою медаллю. Основну увагу вчений зосередив на синтезі різних підходів до теорії граничної корисності, тут він намагається надати цілісності теорії граничної корисності. У даній праці вчений поєднав психологічний і математичний напрямки, використовуючи праці І. Фішера та В. Парето. Вчений ставив перед собою завдання доведення необхідності застосування математичних методів в економічних дослідженнях. Так, вчений вдало застосував математичний метод при дослідженні зміни попиту в залежності від зміни величини бюджету і цін.

В одній з відомих праць Є. Є. Слуцького «До теорії збалансованого бюджету споживача» (1915), базуючись на методології концепції граничної корисності, економіці було запропоновано аналітично-математичний інструмент дослідження. Вчений, наголошуючи на необхідності взаємозв'язку економічного і психологічного пояснення корисності, збагатив теорію корисності новими принциповими доповненнями. Є. Є. Слуцький одним з перших спробував розробити цілісну теорію граничної корисності, поєднуючи в своїх розробках сучасні йому досягнення психології, теорії діяльності, активно застосовуючи математичний апарат. Він був першим українським вченим, який досягнув найбільших успіхів у застосуванні математики в економіці і у дослідженні теорії граничної корисності.

Як бачимо, представники Київської політекономічної школи особливу увагу приділяли проблемі цінності, присвятивши їй окремі ґрунтовні праці. А. Я. Антонович звертав увагу на необхідність «встановлення правильної теорії цінності» в період формування ринкового господарства «коли під впливом великих реформ ... починає зароджуватися у нас самостійна політико-економічна література» [2, с. 5]. Д. І. Піхно ж зауважив факт існування багатьох теорій цінності, які віддають перевагу тій чи іншій стороні предмету, проте зазначив, що ще немає теорії, яка б об'єднала ці погляди і примирила їх. О. Д. Білімович у свою чергу писав: «Думка про зв'язок цінності речей з їх корисністю, що знову відродилася в теорії граничної корисності, – з одного боку; помічений факт залежності цінності від умов виробництва – з іншого; нарешті, стара теорія попиту і пропозиції, що намагається поєднати різні фактори цінності, – з третього боку. Все це долі істини, які взаємно доповнюють одна одну і знайдені окремими напрямками, що борються» [3, с. V]. Далі вчений говорить про намагання новітніх теорій цінності об'єднати елементи висунуті окремими вченими та побудувати із розрізнених частин цілісний органічно пов'язаний механізм розцінки.

Представники Київської політекономічної школи простежували спадкоємність економічної думки, і, говорячи про необхідність органічного синтезу різних теорій цінності, визначили потребу у тісному співробітництві різних шкіл та напрямів. Цим вони, по суті, задали вектор розвитку власної школи у напрямку вироблення примирювальної теорії цінності, яка полягає у поєднанні елементів трудової теорії вартості та теорії граничної корисності.

І, дійсно, у 1890 році таке «примирення» було здійснено незалежно один від одного англійським економістом А. Маршаллом і вітчизняним вченим М. І. Туган-Барановським, якого Й. А. Шумпетер назвав «найбільш видатним російським економістом того періоду» [14,

с. 1481]. Однак О. Д. Білімович, даючи оцінку сучасному для нього стану розробки проблеми теорії цінності, зазначав, що: «Робота примирювальних теорій, однак, ще далеко не закінчена. Багато що залишається спірним і недостатньо вивченим, інше поки зовсім не привернуло до себе уваги дослідників» [3, с. V].

Висновки з даного дослідження. У період останньої третини XIX – початку XX ст. українська економічна думка, головню за участі Київської політекономічної школи, змінила характер із наздоганяючої провідні течії економічної думки Заходу на синхронізовану з ними. Київська політекономічна школа відповіла на виклики часу, що пов'язано з методологічними пошуками її представників, які не стояли на місці, адже у їхніх поглядах стосовно теорії цінності простежується еволюція, що відображає правильність їхнього шляху. Так, від суб'єктивно-психологічних поглядів на теорію цінності вони перейшли до усвідомлення необхідності залучення також і соціальних факторів. Відмітною рисою школи, яку дослідники виокремлюють як її головну об'єднуючу ознаку, стало заперечення трудової теорії вартості. Київська політекономічна школа почала займатися розробкою концепції, яку завершив М. І. Туган-Барановський. Дана концепція, що увійшла в історію економічної науки під назвою «синтетична теорія цінності», започаткувала неокласичний напрям економічної думки.

Варто зауважити, що Київська політекономічна школа відома не тільки розробками в галузі теорії цінності. Її представники активно займалися питаннями методології економічної науки, досліджували проблеми державного регулювання економіки, приділяючи значну увагу питанням доцільності такого регулювання та пошукам його оптимальних меж та ін. Проте, саме напрацювання, що стосувалися теорії цінності, вивели Київську політекономічну школу, а разом і українську економічну думку, на рівень світових здобутків у галузі економічного аналізу.

Література:

1. Антонович А. Я. Курс политической экономии: Лекции читанные в Ун-те Св. Владимира проф. А. Я. Антоновичем / А. Я. Антонович. — Киев, 1886. — VI + 654 с.
2. Антонович А. Я. Теория ценности. Критико-экономическое исследование / А. Я. Антонович. — Варшава, 1877. — 198 + 2 с.
3. Билимович А. Д. К вопросу о расценке хозяйственных благ / А. Д. Билимович. — К., 1914. — X + 4 + 344 с.
4. Бунге Н. Х. Основания политической экономии / Н. Х. Бунге. — К., 1870. — 136 с.
5. Бунге Н. Х. Очерки политико-экономической литературы / Н. Х. Бунге. — СПб., 1895. — 465 с.
6. Злупко С. М. Київська школа в політичній економії / С. М. Злупко // Історія економічної теорії: Підручник. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2005. — С. 373-391.
7. Корнійчук Л. Я. Київська психологічна школа в політичній економії / Л. Я. Корнійчук // Історія економічної думки України: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2004. — С. 180-221.
8. Коропецький І.-С. Українські економісти XIX століття та західна наука / І.-С. Коропецький — К.: Либідь, 1993. — 192 с.
9. Орженцький Р. М. К вопросу о природе хозяйственных явлений и методе их изучения / Р. М. Орженцький // Юридический вестник. Издание Московского Юридического Общества. — М.: Тип. Г. Лисснера и Д. Собко, 1914. — Кн. V(I) — С. 196-209.
10. Орженцький Р. М. Учение о ценности у классиков и канонистов: Политико-экономический очерк / Р. М. Орженцький. — Одесса, 1896. — 256 с.
11. Орженцький Р. М. Основні закони цінності і їх практичне значення / Р. М. Орженцький // Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд. С. М. Злупко. — К.: Знання, 2007. — С. 379-389.
12. Пихно Д. И. Железнодорожные тарифы: Опыт исследования цены железнодорожной перевозки / Д. И. Пихно. — Киев, 1888. — 222 с.
13. Пихно Д. И. Основания политической экономии. Вып. первый / Д. И. Пихно — К., 1890. — IV + 168 с.
14. Шумпетер Й. А. История экономического анализа. В 3 т. — Т. 3 / Пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. — С.-Петербург: Экон. шк., 2001. — X + 676 с. [С. 991-1666].

Курбет А.П., аспірантка кафедри історії і теорії господарства «Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»

Теорія цінності в трудах представителів Київської політекономічної школи. В статтю автором здійснено аналіз теоретико-методологічних підходів Київської політекономічної школи к розробці теорії цінності. Раскрыта еволюция методологии данной школы в контексте развития основных направлений экономической мысли второй половины XIX – начала

XX в., в частности: отказ от чисто экономического анализа и привлечения социальных факторов к интерпретации природы ценности, попытки осуществления органического синтеза различных теорий ценности. Показано значение теоретических наработок киевских ученых – Н. Х. Бунге, А. Я. Антоновича, Д. И. Пихна, Р. М. Орженцого, А. Д. Билимовича и Е. Е. Слуцкого – для мировой и украинской экономической мысли.

Ключевые слова: история украинской экономической мысли, Киевская политэкономическая школа, методология экономического исследования, ценность, теория ценности.

Kurbet O.P., Post-graduate student, Department of History and Theory of the Economy of the SHEE “Kiev National Economic University named after Vadim Hetman”

The theory of value in works of representatives of Kyiv school of political economy. In the article the author analyzes theoretical and methodological approaches of Kiev school of political economy to the theory of value. It is disclosed the evolution of the methodology of this school in the context of the main directions of economic thought in the second half of the XIX – early XX century, including the rejection of a purely economic analysis and involvement of social factors to the interpretation of nature of value. The attempt to organic synthesis of different theories of value is made. It is shown the importance of theoretical achievements of Kyiv scientists – N. Bunge, A. Antonovych, D. Pihno, R. Orzhentskij, A. Bilimovych and E. Slutsky – for global and Ukrainian economic thought.

Key words: Ukrainian history of economic thought, Kyiv school of political economy, economic research methodology, value, theory of value.

УДК 378-048.35(477)(045)

Куценко В.І.,

докт. екон. наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України
Головний науковий співробітник, Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Траєкторія модернізації вищої освіти в контексті формування людського капіталу

У статті розкривається сутність модернізації вищої освіти в Україні, її роль у формуванні людського капіталу, у створенні умов для підвищення освітнього рівня населення. Висвітлюються проблеми розвитку вищої освіти, невідповідність освіти та кваліфікації працівників їх фактичному заняттю. Обґрунтовується траєкторія подальшого розвитку освітньої сфери в умовах її комп'ютеризації, активного використання інформаційно-комунікаційних технологій, формування педагогічної рефлексії, а також урахування потреб економіки, науки, культури.

Ключові слова: вища освіта, людський капітал, сталий розвиток, траєкторія, інформаційні технології, модернізація.

«Все зло – в невігластві»

Сократ

«Якщо ви вважаєте, що освіта
занадто дорога, то спробуйте
підрахувати, скільки коштує
невігластво»

Дерек Бок, президент Гарвардського університету

Актуальність дослідження. В нинішніх умовах науково-технічного прогресу, переходу до суспільства та економіки знань зростає роль людського капіталу. Зазначене зумовлено також й іншими чинниками, серед яких: усвідомлення важливості глобальних проблем сучасності; зростання різноманіття суспільних устроїв, зокрема активний розвиток постіндустріального суспільства; визнання об'єктивної необхідності багатогранності та гнучкості мислення й сприйняття світу; посилення ролі освіти як джерела ідей для розв'язання державних проблем тощо. Успішна реалізація останнього залежить від наявності

фахівців, перш за все з вищою освітою, які є конкурентоспроможними і затребуваними як на вітчизняному, так і на міжнародному ринках праці.

Дослідженню проблем щодо розвитку освіти, формування людського капіталу, підготовки висококваліфікованих кадрів присвятило свої роботи багато науковців. У їх числі Бородовський Г., Валіцька А., Віленський М., Вінарик А., Габій Т., Глушков В., Єршов А., Жолдак М., Каспаржак А., Малярчук С., Нестеров А., Новіков А., Писаренко В., Прапіцин С., Сластенін В., Тихомиров О. та багато інших.

Проте науковцями ще недостатньо розкрита роль модернізації вищої освіти у зростанні людського капіталу та поліпшенні його якості. Тому метою нашого дослідження є обґрунтування шляхів розвитку вищої освіти, її модернізації в контексті формування людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Україна володіє широкою мережею вищих навчальних закладів. Так, у 2013/14 навчальному році їх кількість складала 803. Щоправда, останнім часом спостерігається зменшення останніх (рис. 1).

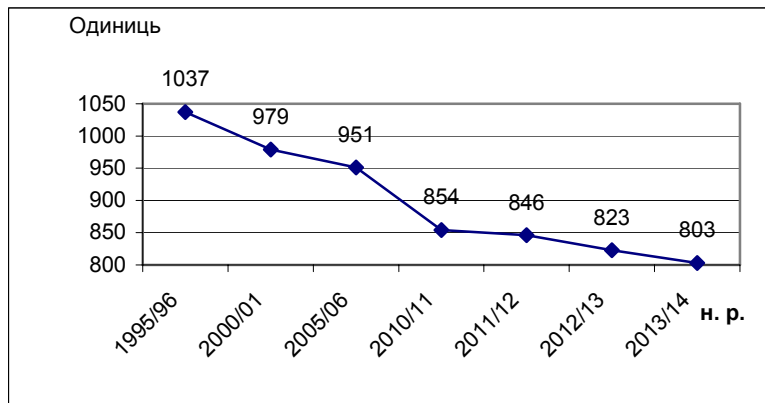

Рис. 1. Динаміка мережі вищих навчальних закладів (I-IV р. а.) в Україні

Подібна тенденція характерна й для чисельності студентів, які навчаються в названих закладах (рис. 2).

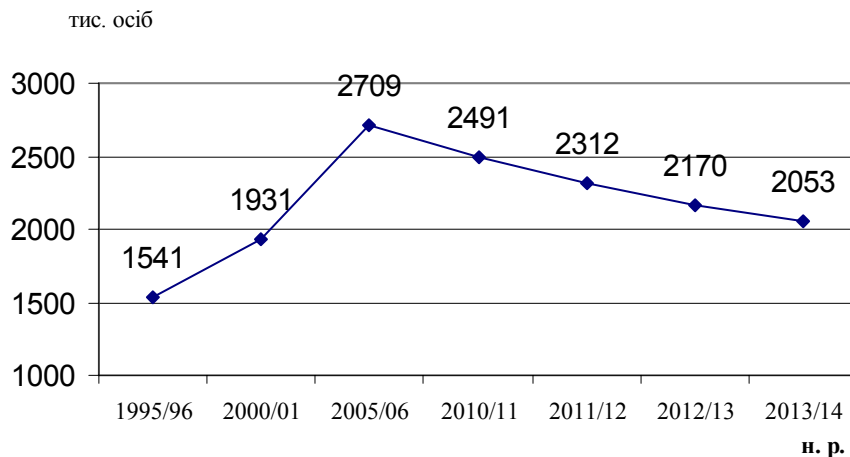

Рис. 2. Динаміка чисельності студентів вищих навчальних закладів в Україні, тис. осіб.

В цілому розвитку вищої освіти в Україні притаманними є: формування здатності у випускника до освоєння на базі отриманих у вищих навчальних закладах (ВНЗ) фахових знань нових спеціальностей; забезпечення вишів сучасними інформаційними технологіями; широке підключення вищих навчальних закладів до мережі Інтернет та інтенсивний розвиток дистанційних форм навчання; інтеграція діяльності вітчизняних вишів із відповідними зарубіжними навчальними закладами; формування дослідницьких вищих навчальних закладів, тобто перехід останніх у режим дослідницько-експериментальної діяльності; активне впровадження в освітній процес галузевих стандартів, нових освітніх технологій та структур управління тощо.

У той же час вища освіта в Україні ще не забезпечила необхідного зростання економіки та інтелектуального потенціалу в цілому. Нині серед населення у віці 14–35 років повну вищу освіту мають лише 25,4% населення (табл.).

Таблиця

Кількість населення України у віці 14-35 років, що мають освіту, %

Показник	Все населення		у тому числі за статтю			
			жінки		чоловіки	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012
повна вища	23,3	25,4	27,0	28,7	19,8	22,2
базова вища	3,6	3,4	3,9	4,2	3,3	2,6
неповна вища	14,4	14,6	16,8	16,3	12,0	13,1

Джерело: [9, С. 50].

Як видно із табл., частка населення, як серед жіночої його частини, так і серед чоловіків з вищою освітою зростає. Тобто статистика підтверджує наявність тенденції зростання освітнього рівня населення. Освіта має розвиватись випереджальними темпами, забезпечувати майбутнім фахівцям глибокі знання, вміння і навички на перспективу з урахуванням науково-технічного прогресу. У той же час спостерігається невідповідність освіти та кваліфікації працівника у цілому в Україні його фактичному заняттю. В результаті значна частина фахівців працює не у відповідності з отриманою у вищому навчальному закладі спеціальністю. В Україні мають місце факти, коли великий обсяг некваліфікованої праці виконують працівники з високим рівнем освіти та кваліфікації. Разом із тим освітній рівень зайнятого населення в Україні є значно нижчим, аніж в інших високорозвинених країнах. Світова практика свідчить, що чим вищим є освітній рівень населення, тим вищою є продуктивність та ефективність його праці, економічні показники в країні в цілому.

Водночас із необхідністю подальшого підвищення освітнього рівня населення гострою залишається необхідність забезпечення й подальшого зростання якості освіти. Адже розвиток освіти є не лише потужним генератором економічного зростання, а й важливим чинником формування людської особистості. В числі факторів, які сприяють підвищенню якості освіти та підготовки кадрів, є й модернізація. Іншими словами, траєкторією подальшого розвитку освіти має стати її модернізація. Сьогодні остання має стати однією з пріоритетних сфер діяльності, важливою передумовою виведення її на якісно новий рівень розвитку, що включає:

- впровадження в освітній процес таких технологій, що сприяють розвитку інноваційних знань, які забезпечують формування творчих здібностей студентів й активізації їх пізнавальних інтересів, підвищення ефективності навчально-пізнавальної діяльності;
- підготовку конкурентоспроможних, висококваліфікованих спеціалістів, які володіють високою громадянською відповідальністю;
- оптимізацію та інтенсифікацію навчальної діяльності;
- впровадження ефективних форм, методів і засобів організації освітнього процесу тощо.

Важливим елементом модернізації освіти є активне використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в навчальному процесі. Останні дозволяють готувати кадри, що орієнтуються у світовому інформаційному просторі. Перехід на комп'ютерні рейки всіх сфер економічної діяльності та державного управління потребує реалізації відповідних програм підготовки фахівців у галузі інформаційних комп'ютерних технологій, що сприяє успішному вирішенню загальнонаціональної проблеми – підвищення рівня конкурентоспроможності випускників вітчизняних вищих навчальних закладів на перспективних і найбільш конкурентних ринках. Як свідчить практика, останнім часом значно розширюються потенційні можливості комп'ютерних технологій для активізації навчального процесу. При застосуванні інтерактивних технологій неможливою є неучасть студентів у колективному взаємодоповнюючому, заснованому на взаємодії всіх його учасників, процесі навчального пізнання. Використання ІКТ – це перш за все: широкі можливості комп'ютера з обробки інформації; розширення можливості пред'явлення навчальної інформації; посилення мотивації навчання, можливість регулювання рівня складності завдань, що пропонуються; забезпечення активного включення в навчальний

процес усіх студентів; гнучкість видів контролю за діяльністю фахівців; сприяння формуванню педагогічної рефлексії (комп'ютер надає можливість для наукового вираження результатів цієї діяльності).

Щоправда, існують різні підходи щодо самої сутності поняття «модернізації освіти». Скажімо, В. Сластенін вважає, що модернізація освіти – це: підготовка громадян, які володіють знаннями сучасної техніки та технологій, використовуваних в освітньому процесі; гуманізація та гуманітаризація вищої освіти; орієнтація студентів на освоєння комплексу сучасних наук, знань і розвиток кращих людських якостей в людині в процесі соціокультурної творчості; забезпечення становлення особистісної професійної культури спеціаліста як способу життєдіяльності; оволодіння студентами системою фундаментальних знань в обраній сфері діяльності [8].

Модернізація стосується перетворення структури управління, в тому числі вдосконалення структури фінансування системи управління педагогічною наукою, підвищення конкурентоспроможності всіх ланок освіти. А це значить, що модернізаційні заходи в освітній сфері мають бути спрямовані на вдосконалення власне освітнього процесу; його змісту; впровадження нових методів, форм і технологій навчання; виявлення умов ефективного впровадження результатів дослідження; формування конкурентного середовища для активізації різноспрямованих пошуків, особливо тих із них, які вкрай необхідні економіці; забезпечення прориву в освіті, техніці і технологіях, які спрямовані на покращення підготовки кадрів. Цьому має сприяти конструкторсько-технологічна діяльність вищих навчальних закладів, зокрема в умовах широкого моделювання засобів автоматизації, робототехніки на вітчизняних підприємствах.

В цих умовах ядром модернізації освіти має стати безпосередня участь студентів у дослідницькій діяльності, метою якої є переш за все розвиток розумової та творчої активності студентів. Світовий досвід засвідчує, що дослідницькій діяльності останніх необхідно навчати як і будь-якому іншому трудовому процесу. Разом із тим, слід мати на увазі, що в ході модернізації освіти виникає багато проблем, зокрема щодо:

- підвищення загального рівня освітнього процесу;
- теорії та практики навчання студентів методиці дослідження;
- інтеграції освітнього та дослідницького процесів.

Ці проблеми досліджували Гальперін П., Давидов В., Ельконін Д., Єсаулов А., Зенков Л., Леонтьєв А., Махмутов М., Тализін Н., Шамов Т. та багато інших, більшість із яких прийшла до висновку, що модернізація освітнього процесу має здійснюватись поетапно. Спочатку вона має забезпечувати формування та закріплення знань, які в кінцевому результаті сприятимуть новим відкриттям з допомогою отриманих знань. Самостійні дослідницькі роботи студентів мають здійснюватись у неперервному процесі, у тому числі в рамках конструкторсько-технологічних досліджень в умовах інтеграції навчання і наукових досліджень. В свою чергу, модернізація освітнього процесу сприяє розвитку пізнавального інтересу студентів, який, будучи складним інтегральним особистісним утворенням, спонукає майбутніх фахівців до пізнавальної діяльності.

Все це свідчить про те, що ефективному здійсненню навчально-пізнавальної діяльності сприяють як зовнішні, так і внутрішні фактори (відповідно: форми, засоби та умови навчального процесу; інтерес, активність і самостійність, які безпосередньо впливають на пізнавальну діяльність студентів). Інноваційність вищих навчальних закладів спрямовується на виробництво нового продукту, яким є перш за все науково-технічні інновації (наукоємні технології). Розвиток інноваційних технологій обумовлює створення спеціальної організаційно-технологічної бази для їх реалізації. Для прискорення цього процесу слід активніше включати студентів у творчу діяльність, сприяти створенню умов для переходу від навчально-освітнього до науково-освітнього процесу (маючи на меті об'єднання процесів формування та функціонування освітнього простору на різних рівнях і в різних формах, духовно-моральної особистості, відповідальної не лише за соціальні наслідки прийняття в країні різних рівнів, а й екологічних), а також підвищенню ефективності взаємодії освітнього простору з навколишнім культурним процесом.

На якість підготовки кадрів впливає й комерціалізація освіти, зростаюча взаємодія вищих навчальних закладів і бізнесу, зміна ставлення студентів до отриманих знань, диверсифікація освіти, зростання різноманіття форм вищої освіти, виникнення різних професійно орієнтованих навчальних закладів, переосмислення ролі та місця вищої освіти

у світі й суспільстві, розширення можливості міжнародної співпраці. Якість освіти зумовлюється не лише створенням, а і впровадженням ефективних інструментів впливу не лише на освітній, але і на соціальний простір.

Поліпшенню якості підготовки кадрів сприяє й розширення зв'язків із зарубіжними не лише навчальними закладами, а й промисловими корпораціями та підприємствами, проведення спільно з ними наукових досліджень і реалізації технологічних проєктів, направлених на забезпечення формування інноваційної освіти, адекватної нинішнім реаліям. А це значить, що будь-які зміни в системі освіти потребують постійного вдосконалення наукових засад її розвитку. У цьому контексті актуальною залишається потреба у виробленні нової парадигми розвитку освіти та її модернізації.

Остання, зокрема вищої освіти, відбувається на фоні структурної перебудови та зміни укладу національної економіки, яка має здійснюватись на інноваційній основі. Саме вища освіта, що володіє високим науково-педагогічним потенціалом, має забезпечити адекватну інтелектуальну й кадрову підтримку національної економіки. В свою чергу, інноваційний шлях розвитку освіти, підвищення її якості передбачає дотримання наступних принципів:

- системності, орієнтованого на необхідність дотримання управління не як арифметичної суми управлінських впливів, а як комплексу взаємопов'язаних, взаємообумовлених і узгоджених за метою, місцем і часом взаємодії об'єктів і суб'єктів управління з урахуванням належності до системи;
- соціальної обумовленості управління, що передбачає надання освітній системі як частині системи більш високого порядку – соціальної, формування в спеціалістів у процесі їх підготовки соціальної відповідальності за прийняті та реалізовані рішення;
- перспективного та випереджаючого характеру управління, обумовлюючого необхідність формування вмінь цільового проєктування процесу управління та його результатів;
- єдності та ієрархічності управління, що передбачає розгляд управління якістю освіти як складного цілого, що утворюється із ряду компонентів, які перебувають в дидактичній єдності та підпорядкованості;
- неперервності, циклічності та динамічності управління, визначаючого орієнтацію спеціалістів з управління якістю на постановку та досягнення все нових цілей, забезпечуючи при цьому переведення освітньої системи із режиму функціонування в режим розвитку;
- технологічності та гнучкості управління, орієнтуючих персонал на усвідомлення сутності об'єктивних законів функціонування та розвитку системи освіти, загальних законів управління та їх застосування в конкретних умовах освітнього процесу;
- оптимальності, що передбачає необхідність формування вмінь щодо пошуку найкращого чи єдиного можливого в даних умовах рішення, найбільш доцільно приведенного до забезпечення потрібної якості освіти [1].

У підвищенні якості підготовки кадрів важлива роль відводиться професорсько-викладацькому складу вищих навчальних закладів. При цьому в його підготовці важлива роль відводиться формуванню гуманітарно-розвиваючого середовища, що забезпечує створення такого освітнього простору, де стають можливими самовизначення та самореалізація студентів. Створення зазначеного гуманітарно-розвиваючого середовища забезпечує звернення до внутрішніх особистісно орієнтованих установок тих, хто навчається, до їх цілей, потреб, мотивів, інтересів.

В умовах глобалізації, що не може не зачепити вітчизняну систему підготовки кадрів, важливу роль відіграє досвід інших країн. Цікавим, на наш погляд, у цьому плані є досвід США, Сінгапуру, Великобританії, Фінляндії та інших країн. Скажімо, у Великобританії ще в 90-х роках минулого століття була вибудована система неперервної педагогічної освіти. В результаті молодий педагог, починаючи працювати, уже має 1,5-2 роки стажу роботи, який він отримав під наглядом наставника. У Фінляндії в 9 із 11 університетів, які реалізують освітні програми підготовки кадрів, функціонують базові школи, в яких проходять практику та стажування студенти педагогічних вишів [1]. Адже досвід цих та інших країн, не дивлячись на всі наявні відмінності, дозволяє виявити не лише причини здійснюваних реформ, основні тренди змін, які відбулися, а й сприяють виявленню тих вузлових елементів, які, на

наш погляд, доцільно враховувати й в Україні вже на етапі проектування майбутніх реформ у сфері освіти. Це допоможе в здійснюваних програмах модернізації освіти зробити акцент на практичну підготовку кадрів через насичення навчальних планів розгалуженою системою практик, стажувань. Під час останніх студенти можуть працювати самостійно, долучатись до сучасного становища, використовувати сучасні технології. Практика свідчить, що, модернізуючи навчальні програми, слід робити акцент саме на практичну підготовку кадрів. Водночас у навчальних закладах необхідно створювати кар'єрні перспективи освітянам.

Вища освіта є фундаментом забезпечення здійснення модернізації в країні у цілому і в освіті, зокрема. Як зазначалось вище, завдання модернізації освіти не можуть бути реалізовані без чіткої взаємодії вищих навчальних закладів, держави і бізнес-спільноти. Ефективність такої взаємодії прямо залежить від системних зв'язків вищих навчальних закладів один із одним, з підприємствами, державою, у тому числі з регіональною владою [7]. Сьогодні важливо, щоб майбутні фахівці володіли глибокими фундаментальними знаннями. Це потребує створення у кожному ВНЗ умов, сприяючих розвитку у студентів загальної культури, ерудиції, творчих якостей, формування компетентності в майбутнього спеціаліста. Все це сприяє становленню загально-професійної компетентції, здатності до самоосвіти протягом усього життя, вмінню логічно мислити. Компетентного фахівця відрізняє від інших здатність до творчості, прагнення до постійного оновлення знань для успішного розв'язання професійних завдань, як у стандартних, так і в проблемних ситуаціях. І тут важлива роль відводиться не лише вищій освіті, а неперервній освіті в цілому, яка, на наш погляд, має будуватись на наступних принципах:

- цілісності та єдності усього навчально-виховного процесу, що передбачає наявність комплексу освітніх закладів, які забезпечують організаційну й змістовну єдність в ході підготовки спеціалістів;
- наступності в навчанні. Він безпосередньо пов'язаний з принципом неперервності. Адаптивне створення єдиного освітнього простору неможливо без забезпечення науково обґрунтованої наступності на всіх ступенях освіти. Наступність при вивченні дисципліни передбачає узгодженість між цілями, змістом, методами, формами та засобами навчання з урахуванням внутрішньо- і міжпредметних зв'язків у змісті освіти;
- фундаментальності освіти, що зумовлений перш за все швидко зростаючим потоком науково-технічної інформації, зростаючою зміною вимог до професійної підготовки фахівців. Фундаменталізація освіти означає виявлення зв'язків між різними процесами оточуючої дійсності, формування у студентів цілісного образу природи та суспільства, знань і вмінь, сприяючих спеціалізації особистості, можливості її руху в освітньому просторі в багатьох вимірах;
- гуманізації освіти, визначаючого особистісно орієнтований характер освітнього процесу. Суть останнього полягає в тому, що зміст і технологія навчання має враховувати особливості особистості, сприяти виробленню в неї якостей, що забезпечують життєдіяльність в постійно змінюваному просторі. Цей принцип передбачає визнання самобутності внутрішнього світу студентів і повагу до нього. Даний принцип реалізується через гуманітаризацію освіти, її екологізацію та регіоналізацію на будь-яких рівнях освіти;
- реалізації міжпредметних зв'язків, який сприяє формуванню у студентів єдиної картини природи і суспільства. Зміст загальноосвітніх дисциплін у контексті цього комплексу слід пов'язувати не лише між собою, але й зі змістом дисциплін професійної підготовки, що сприяє підвищенню мотивації вивчення відповідних предметів, професійній компетентції студентів;
- компетентності. Цей принцип визначає систему вимог до організації освітнього процесу в професійних освітніх закладах різного рівня і ступеня отримання освіти, розвиток самостійності студентів як у звичайних, так і в умовах нестандартних ситуацій. Це сприяє формуванню у випускників здатності адекватно діяти в змінюваних життєвих умовах [8].

Висновок. Таким чином, траєкторія модернізації розвитку вищої освіти в Україні має формуватись на інноваційній основі, що передбачає випередження підготовки висококваліфікованих спеціалістів перш за все науково-технічної сфери та наукоємних

галузей промисловості, здатних не лише генерувати технічні ідеї, але і перетворювати їх у життя. Інноваційна діяльність в освітній сфері має виступати як обов'язковий і профільний для всієї системи елемент, як необхідна умова сталого розвитку.

У розвитку вищої освіти важливо відійти від єдиної траєкторії підвищення якості підготовки кадрів. Цьому має сприяти комплекс заходів, направлених на зміцнення єдиного інтелектуального, економічного та культурного простору України; формування нового покоління інтелектуальної еліти, здатної забезпечити реалізацію академічної мобільності у рамках світового освітнього простору, обмін новими навчальними технологіями тощо.

Література:

1. Каспаржак А.Г. Институциональные тупики российской системы подготовки учителей / А. Каспаржак // Вопросы образования. – 2013. – №4. – С. 275.
2. Кац И. О макроэкономическом планировании и системе управления экономикой / И. Кац // Экономист. – 2013. – №12. – С. 24-33.
3. Котляров И.Д. Экономическая природа услуг / И. Котляров // Экономическая наука современной России. – 2013. – №4(63). – С. 36-49.
4. Кохно П. Трансфер технологий: понятия и модели / П. Кохно, С. Кохно // Общество и экономика. – 2013. – С. 96-112.
5. Гуманітарна сфера: питання теорії і практики: монгр. / В.І. Куценко, Л.Г. Богущ, О.А. Комарова, Я.В. Остафійчук; за ред. В.І. Куценко. – К.: Науковий світ, 2002. – 457 с.
6. Куценко В.І. Менеджмент сфери послуг / В.І. Куценко, Г.І. Трілленберг. – К.: СМП «Гнайп», 2007. – 457 с.
7. О показателях деятельности и критериях аккредитации высших учебных заведений / А.В. Петров, С.Н. Горбатов, Б.И. Бедный, И.И. Борисова // Высшее образование сегодня. – 2010. – №7. – С. 23.
8. Сластенин В.А. О модернизации высшего образования / В.А. Сластенин // М.: Эгвес, 2000. – С. 45.
9. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України: статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К., 2012. – С. 50.

Куценко В.І., докт.ekon. наук, професор, Заслуженный деятель науки и техники Украины
Главный научный сотрудник, Государственное учреждение «Институт экономики природопользования и устойчивого развития НАН Украины»

Траєкторія модернізації вищого образования в контексте формування людського капіталу. В статті розкривається суть модернізації вищого образования в Україні, її роль в формуванні людського капіталу, в створенні умов для підвищення освітнього рівня населення. Освітлюються проблеми розвитку вищого образования, несоответствие образования и квалификации работников их фактическому занятию. Обосновывается траєкторія дальшого розвитку освітньої сфери в умовах її комп'ютеризації, активного використання інформаційно-комунікаційних технологій, формування педагогічної рефлексії, а також з урахуванням потреб економіки, науки, культури.

Ключевые слова: высшее образование, человеческий капитал, устойчивое развитие, траєкторія, інформаційні технології, модернізація.

Kutsenko V. I., Doctor of Economics, Professor, Honoured science and technology worker of Ukraine
Principal researcher of the State Institution «Institute of Economics, Natural Resources and Sustainable Development of NAS of Ukraine»

Trajectory of higher education's modernisation in the context of human capital formation. The essence of the modernization of higher education in Ukraine, its role in the formation of human capital and creating conditions for raising the educational level of the population are described. The problems of development of higher education, the mismatch of education and skills of workers to their engagement are covered. The trajectory of further development of education in the conditions of its computerization, the active use of information and communication technologies, the formation of pedagogical reflection, as well as the needs of the economy, science, culture is substantiated.

Keywords: higher education, human capital, sustainable development, trajectory, information technologies, modernization.

УДК 355.01:330](045)

Лавриненко В.М.,

канд. екон. наук, доцент кафедри історії та теорії господарства

Логінов М.М.,

канд. істор. наук, доцент кафедри історії та теорії господарства
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

Філософія війни: історико-економічні аспекти

В статті розглядаються філософсько-економічні аспекти війни як суспільного феномену. На основі методологічних принципів цивілізаційного підходу визначається функціональна роль війни у процесах розвитку суспільства та його господарської сфери. Аргументується положення про те, що історичні особливості розвитку суспільної думки визначають причинно-сміслові аспекти війни. Філософські запити економіки війни надають можливість не тільки показати її наслідки, але і прогнозувати на основі аналізу не вирішених в процесі війни та повоєнного періоду питань, виникнення нових військових загроз та засобів їх запобігання, що є важливим для сучасної політичної та економічної стратегії України в основі якої знаходяться питання недопущення війни та забезпечення вільного та стабільного розвитку української державності.

Ключові слова: війна, філософія війни, філософія економіки, економіка війни, наслідки війни.

Постановка проблеми. В процесі цивілізаційного розвитку війна як історична подія визначалася, серед іншого, і в системі координат життя і смерті людини, її вірувань та цінностей. Актуалізація військової проблематики на початку ХХІ ст., в якому найважливішими трендами світового розвитку вважалися питання глобалізації та міжнародної співпраці у сферах захисту навколишнього середовища, нерозповсюдження ракетно-ядерної зброї, контролю за поширенням звичайних озброєнь, міжнародна боротьба з тероризмом і організованою злочинністю, розповсюдженням наркотиків тощо, вважалася не першо-черговою. Проте, як і на початку ХХ ст., через сто років з початку Першої світової війни та сімдесяти років закінчення Другої світової війни, можливість військової загрози світового масштабу черговий раз нагадала про вислів Гегеля про те, що «досвід та історія вчать, що народи та уряди ніколи нічому не навчилися і не діяли згідно повчанням, які можна було б отримати з неї. У кожен епоху виявляються такі особливі обставини, кожна епоха є настільки індивідуальним станом, що в цю епоху необхідно і можливо приймати лише такі рішення, які впливають з цього самого стану...» [3, с.7-8].

У загостренні сучасних міжнародних відносин особлива роль належить геополітичним цілям Росії. Керівництво РФ намагається відстоювати власні національні інтереси зневажаючи інтереси сусідніх країн. Проголошення ідеї «руського миру» означає по суті оголошення війни для сусідніх країн. Це знайшло своє проявлення у агресивних діях Росії спочатку по відношенню до незалежних сусідніх країн – Молдови, Грузії і в поточний момент – України. Прагнення цих країн, позбутися історичної політико-економічної залежності від російсько-імперських та радянських принципів організації суспільного життя і долучитися до західноєвропейського шляху розвитку, розцінюються президентом РФ В. Путіним як загроза національній безпеці, викликана зовнішньою політикою США та Північноатлантичного альянсу, стосовно зон впливу, що традиційно належали Росії за імперських та радянських часів.

Сучасним філософським підґрунтям такої політики РФ є заклики деяких російських філософів до проведення політики «імперського відродження», а для цього спочатку потрібно викреслити з поняття імперії такі властиві їй ознаки, як «в'язниця народів», «анексія», «рабство» та внести в неї нові цілі та змістовні компоненти. Аргументом є те, що історично Росія сформувалася та розвивалась у світовій історії виключно завдяки імперській організації. Для сучасного морального сприйняття російської імперії ХХІ ст., на думку професора МГУ В.В.Львіна, потрібно лише змінити конотацію терміну «імперія», пов'язуючи

його з «свободою», «культурою», «участю», «державністю» та «гарантіями». Імперія в такій інтерпретації перетворюється на «високотехнологічний громадський стан, що забезпечує народу самодостатній стабільний інноваційний розвиток» [5,с.724]. Забути про стару імперію і створити нову. Що в цьому поганого – риторично запитує російський філософ? І з точки зору російської зовнішньої політики, пошуку вигод з свого монопольного положення, його розширення шляхом військового протистояння та домінування по відношенню до лімітрофних (прикордонних) держав, у відповідності до теорії гардленду*, Росія як імперія, повинна керуватися принципом – хто керує Східною Європою, той керує «серцем світу». А тому, по відношенню до «відсталих, несамодостатніх країн СНД» (виділено авторами), на думку згаданого російського філософа, автора підручника з філософії, написаного як відвічається у його передмові, для просунутої університетської аудиторії, потрібна розробка різновиду доктрини Монро. Її ключова ідея – виключне право Росії на контроль колишніх складових російської імперії через підтримку там вигідного регіонального порядку з метою реінтеграції союзного простору під російським патронажем.[5,с.762.]

Проблема війни – це філософська проблема яка охоплює різні аспекти життя суспільства, як в минулому так і сучасності, і по своїй природі не може бути обмежена філософією національної геополітичної безпеки яка ігнорує безпеку інших країн. Звернення до історико-економічних аспектів філософії війни виступає як одна з можливих ліній розв'язання, економічних та політичних протиріч цивілізаційного розвитку сучасного світу, в якій філософські питання війни шукають свого вирішення в формі міжнародної економічної діяльності, а не тільки військових загрозах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти цивілізаційного осмислення війни та історичного знання про неї розглядаються в працях багатьох вітчизняних і закордонних авторів минулого та сучасності: Сунь-цзи, С. Гриффта, В.Ф. Малиновського, К. Клаузевіца, М. Ревона, А. Тойбі, К. Райта, Р. Арона, У. Екхарда. Соціокультурний та ціннісний підхід до аналізу війни та подолання її наслідків розвивали П. Сорокін, Н. Кареев, В. Мільютин, А. Шидловский. Роль воєн в житті українського суспільства досліджували в своїх роботах відомі вчені М. Грушевський, О. Реєнт, О. Сердюк, В. Смолій, О. Лисенко, С. Коваль та ін. Систематизація сучасних поглядів питань війни аналізуються в роботах Н. Ліхатко, Н. Макаренко та ін. Однак, аспекти причинно-сміслового феномену війни її сучасних форм, впливу на свідомість людини та збереження цілісності світу потребують подальших наукових досліджень, пошуку нових методологічних підходів, переосмислення конструктивних ідей минулого в сучасних світових реаліях. В цих умовах звернення до історико-економічних аспектів питань філософії економіки війни, її ролі в сучасному житті суспільств ХХІ ст. має теоретичне і практичне значення, сприяє пошуку дієвих форм і методів міжнародної співпраці у її вирішенні.

Мета статті. Під кутом зору історико-економічної рефлексії розглянути філософські смисли економіки війни та можливості їх урахування для сучасної політичної та економічної стратегії розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема залучення «філософських запитів» (С.Кримський), до теоретичного аналізу сфер суспільного життя, пошуку їх прихованих цінностей і смислів вирішується в предметному полі різних суспільних наук. В наукових розвідках господарської сфери суспільства це проявилось в розвитку такого напрямку як *філософія господарства*, витоки якого започатковані С.Булгаковим і розвиваються сучасними дослідниками проблеми. Філософія господарства являє собою галузь філософсько-економічного знання і в сучасній економічній теорії, розвивається як *філософії економіки*.

Філософський підхід до економічного життя передбачає висвітлення фундаментальних тенденцій сучасності. Саме тому філософія економіки, як галузь філософського знання, набуває дієвого, значення у вирішенні і військових конфліктів. Фундаментальність філософії економіки окреслена, насамперед, тим, що вона розкриває сутність, сенс і цінності господарських процесів, як в сфері національної так світової економіки, в т.ч. і такого суспільного феномену як війна. Для економічного знання важливо те, що завдання

* Теорія Гартленду (англ. *Heartland Theory*) – геополітична концепція, яка визначає ключові райони світу, контроль над якими дає можливість контролювати весь світ, серед інших, до них на належить і район Східної Європи. Поняття вперше згадувалось у статті британського географа та геополітика > Джона Маккіндера «Географічна вісь історії» 1904р.

філософської рефлексії полягає не тільки в проблематизації та критичному мисленні певних понять, явищ чи процесів [1, с. 25], але і в пошуку рішення та вибору подолання загрозливих та руйнівних явищ суспільного життя до яких, безумовно, належить і проблема війни.

Війна являє собою складне явище, пов'язане з усіма сторонами суспільного життя: політикою, ідеологією, правом, мораллю, економікою. Основним матеріальним чинником, що визначає хід і результат війни в цілому, є економічні ресурси суспільства. Це проявлялося у світових та локальних війнах, що мали місце в історії людської цивілізації. Взаємозв'язки війни та економіки носять конкретно-історичний характер, мають свої специфічні особливості на кожному етапі розвитку суспільства. Разом з тим їм притаманні стійкі, та повторювані риси, найбільш істотні з них є такими:

- економічні проблеми впливають на хід і результат війни в цілому, війна в свою чергу, суттєво впливає на розвиток і функціонування економіки. Економічні ресурси держави та коаліції повинні бути підпорядковані використанню у військових цілях. Під час війни організація виробництва продукції військового призначення стає органічною частиною національної економіки;
- політичні аспекти є вирішальними у взаємовпливу економіки і війни. Саме політика визначає кількісні та якісні характеристики цього взаємозв'язку;
- спостерігається посилення та зростаючий характер взаємозв'язку економіки і війни. У підготовці та веденні війни все у більших масштабах залучаються економічні ресурси конфліктуючих сторін. Особливе значення набуває використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу у виробництві озброєнь.

В найбільш загальному уявленні поняття «війна» розглядається як організована збройна боротьба, бойові дії між різноманітними спільнотами, народами, державами, в якій використовуються засоби економічного і ідеологічного впливу. Характерною рисою війни є стан ворожнечі між конфліктуючими сторонами. Як політико-правове явище війна — це конфлікт між політичними утвореннями, що відбувається у формі військових дій між їх збройними силами. Причина конфлікту — прагнення політичних сил використати збройну боротьбу для досягнення різних зовнішньо та внутрішньополітичних цілей. Війна — об'єктивне історичне явище, що супроводжується значними матеріальними втратами та витратами, трагічною загибеллю значної кількості військових та цивільних, руйнуванням інститутів та механізмів цивілізаційного розвитку національних і регіональних економік та світового господарства в цілому.

Війна постає як організоване збройне насильство, метою якого є досягнення політичних цілей. Статистика війни засвідчує, що за останні 5,5 тис. років відбулося близько 14,5 тис. великих і малих війн (в т.ч. дві світові), під час яких загинуло, померло від епідемій і голоду майже 3,6 млрд. чоловік. Перша половина ХХ ст. була відзначена трагедією двох світових воєн, наслідки яких впливають і на розвиток людства в ХХІ ст. Сучасні форми та методи війни не припиняють свого загрозливого впливу на життя народів — тривають так звані локальні війни — військові конфлікти, пов'язані з релігійними, територіальними та національними, етнічними суперечками, сепаратистськими рухами та ін. Прагнення міжнародного співтовариства, ООН до створення системи відносин між державами, що виключають загрозу сили та її застосування, час від часу, руйнуються діями окремих країн засобами порушення міжнародних угод та винайденням нових видів ведення війни.¹

В історичних та філософських дослідженнях минулого розглядалися різні аспекти війни, що знайшли своє відображення в певних методологічних підходах її вивчення. Серед них, на нашу думку, значний науковий потенціал міститься в розробці питань ролі війни в житті цивілізацій. Всесвітньо відомий англійський історик, соціолог та геополітик ХХ ст., один з творців цивілізаційного підходу до трактування історії А. Тойнбі відмічав, що історики цивілізацій традиційно розглядають війни цивілізації як найбільш цікаву тему в своїй галузі [12, с. 1037] (курсив авторів). Визнаний «класик світової військової науки»,

¹ На початку ХХІ ст. все частіше військові конфлікти приймають форму гібридної війни. Держава, яка веде гібридну війну, укладає таємні угоди з недержавними виконавцями — бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава не має права здійснювати тому, що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської конвенції та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами.

військовий філософ, стратег та історик К.Клаузевіц, виділяв дві найважливіші військово-політичні проблеми цивілізації – проблему воєн «цивілізаційного типу», обумовлених системами цінностей та похідними від них мотиваціями, а також проблему історичного лідера цивілізації, який втілює її духовні сили та устрімління спрямовуючи їх до війни або миру.[11, с.294].

Одним з перших звернув увагу на поєднання стратегії війни з принципами цивілізаційного устрою суспільства давньокитайський теоретик та полководець Сунь-цзи (VI–V ст. до н. е). У військовій історичній спадщині він шанується як бог війни, яку він розглядав як явище, пов'язане з багатьма факторами військового, державного та владного походження, а також поведінкою правителя та підпорядкованого йому народу.

Антична філософія – філософія стародавніх греків і римлян акцентувала увагу суспільства на таких формах війни як міжусобні та війни з зовнішніми ворогами. Саме вони були найбільш характерними для того історичного періоду. Грецький філософ Геракліт висловлювався про війну як глибинний конфлікт, називав її батьком і царем усього, що перетворювала людей на богів, вільних та рабів. Аристотель в своїй праці «Політика», серед багатьох інших питань, намагався знайти у понятті «війна» відповідність її змісту принципам соціальної справедливості, використовуючи для цього термін «справедлива війна». Це, на його думку, – війни проти варварів (не-греків), в ім'я поширення культури і цивілізації. Прихованим засобом таких воєн стає політичний та економічний контроль над новими територіями. Римський політик та оратор Марк Тулій Цицерон вважав війну крайнім заходом, до якого слід вдаватися лише в окремих випадках. Він відзначав: є два методи вирішення конфліктів – дискусія і застосування сили, останнє означає насильство або війну. Війна не може бути справедливою, якщо тільки вона не ведеться для відновлення втрачених цінностей, відбиття агресії, проти поневолення або як виконання священних обов'язків перед союзниками. [10, с.95].

В феодальних суспільствах відбувається кількісне зростання і урізноманітнення видів воєн – від релігійних до агресивно-загарбницьких, які були спрямовані на захоплення чужих земель і поневолення чужих народів. Разом з тим відбувається і розвиток ідей справедливої війни: війни селян і городян за звільнення від феодально-кріпосницького гніту, а також війни з метою ліквідації феодальної роздробленості і об'єднання земель в централізовані національні держави. Англійський філософ Томас Гоббс саме державі відводив провідну роль у запобіганні «війни всіх проти всіх» яка повинна використовувати владу, що спирається на закон і розум.

Процес становлення державних інститутів періоду середньовіччя був органічно пов'язаний з війнами, військовими пограбуваннями та військовою експлуатацією. Окремі дослідники визначали війну як основу «політичної економії» суспільства, головне джерело збагачення та головний сектор інтенсивного «господарювання». Війна сприяла посиленню ролі адміністративних та силових важелів в управлінні суспільством і дещо зменшувала роль сакральних [4, с.167-168].

Соціально-економічні зміни в провідних європейських країнах вели до змін у моралі і свідомості людей. Війна після Хрестових походів стає у суспільній свідомості засобом накопичення матеріальних цінностей. Відомий французький історик М. Блок, відмічаючи юридичні та моральні мотиви війни, наголошував на економічному аспекті війни як джерелі прибутку [2, с.306].

В першій половині XX ст. дебати про війни, з філософських теорій та дискусійних ідей політиків та вчених, перетворилася на трагічну реальну проблему світового масштабу. Політико-економічні процеси розвитку Європи 1914-1945 рр. визначалися в історії Першою та Другою світовими війнами з притаманними їм руйнівними військовими діями, геноцидом, вимушеною міграцією, зміною державних кордонів. Американський історик Дж. Лукач наголошує на тому, що саме дві світові війни були визначальними для XX ст. В історико-економічних дослідженнях, ці дві війни та міжвоєнний період, розглядаються як безперервний історичний процес, в якому прихована підготовка до війни на основі конфлікту імперій та національних інтересів, була провідною рисою політики провідних європейських країн. Органічний зв'язок між війнами визначався не тільки коротким проміжком часу між ними. По суті одна війна була в деякій мірі продовженням іншої «війна в мирі та мир у війні» (К.Хілдебранд)[9, с.489].

Міжвоєнний період визначався руйнуванням та розпадом розвинутої, але не міцної

системи міжнародного поділу праці на основі якої, та поряд з наявними технічними досягненнями, був досягнутий небувалий рівень добробуту і відносно високий рівень достатку значної частини населення Європи та деяких заокеанських форпостів західної цивілізації [6, с.428]. На вирішальну роль міжнародного поділу праці та міжнародної торгівлі у безглуздості війни та усвідомлення в суспільстві «безсилля перемоги» (Г.Гегель) у війні, звертав увагу у своїй «*magnum opus*» — завершеному дослідженні з історії економічної думки та економічної теорії — «Людська діяльність» (HUMAN ACTION), «непохитний ліберал та безкомпромисний борець з соціалізмом та бюрократією» — Людвіг фон Мізес. У спеціальному розділі роботи, розглядаючи питання економічної теорії війни, він відмічав, що для покращення добробуту потрібно розширювати систему поділу праці і відповідно скорочувати прагнення до військових дій. «Виникнення міжнародного поділу праці потребує остаточної відмови від війни. Така суть філософії *laissez faire* манчестерської школи» [8, с.780]. Одночасно міжвоєнний період був періодом економічної та політичної нестабільності, погіршенням міжнародних відносин, нарощуванням військової могутності держави.

Військова могутність держави, на думку відомого американського дослідника проблем війни та цивілізації С. Хантингтона формується з таких чотирьох аспектів: кількісного (жива сила, зброя та ресурси); технічного (ефективність озброєння); організаційного (розгортання і боевий дух військ); та соціетального (здатність і готовність залучити збройні сили в різних ситуаціях), а самі військові дії відбуваються на різних рівнях (політичному, стратегічному, оперативному та тактичному).

Стосовно першого аспекту безпосередньо пов'язаного з гонкою озброєнь яскравим прикладом, є Німеччина яка мобілізувала кількісні ресурси, активно вкладаючи засоби в різні цивільні та військові технології, тим самим забезпечила себе необхідними організаційними структурами та підготовленими кадрами, що дало змогу протягом 1930-х рр. згуртувати суспільство в умовах підготовки до війни. Інша ситуація склалася у Франції яка не мала необхідних коштів для нових військових стратегій, забезпечення військових витрат, що, ймовірно, вплинуло на слабку технічну оснащеність французьких збройних сил у Другій світовій війні. Важливо підкреслити, що в європейських демократичних країнах, рішення про військові витрати відображали інтереси виробників зброї, ніж міркування зовнішньої безпеки [7, с.199].

Основною передумовою світових воєн ХХ ст. була гонка озброєнь та посилення ролі авторитарних режимів у організації суспільного життя в деяких європейських країнах. Лідери цих країн намагалися сформувати у свідомості громадян масове сприйняття тоталітарної ідеології за рахунок питань загроз національної безпеки, агресивного ставлення до сусідніх країн та протекціоністської торгівельної політики.

Макроекономічний стан економіки під час ведення воєн визначався значним зростанням воєнних потреб для задоволення яких потрібно було збільшення обсягів виробництва та імпорту з одночасним зниженням рівня споживання і інвестицій. Військове виробництво у основних учасників воєн складало від 30 до 60 відсотків загальних виробничих потужностей. Для гальмування споживчого попиту використовувалися різноманітні інструменти, зокрема, важливу роль відігравали високий рівень оподаткування та військові займи. В арсеналі економіки війни були і такі традиційні засоби «економічної війни» як боротьба з торгівлею через облоги та блокади, які хоча і не мали вирішального значення для досягнення миру, але, можливо прискорювали його досягнення.

Автори Кембриджської економічної історії Нового та Новітнього часу, узагальнюючи економічні аспекти наслідків світових воєн та міжвоєнного періоду, визначають три зміни в розвитку країн європейської цивілізації. По-перше, економічне зростання, інтеграційні процеси та процвітання перестало бути залежним від імперських зазіхань на владу над іншими народами, їх землями та морями. По-друге, в європейських правлячих колах відбувається зростання тенденцій до співробітництва, як між собою, так і США при відновленні економіки, при координації обмінних курсів та узгодженні тарифів, при закладанні основ фундаменту європейської інтеграції та співробітництві з країнами, що розвиваються в процесі деколонізації і створенню умов для їх розвитку. По-третє, європейські лідери навчилися використовувати можливості держави для регулювання економічного життя. У військовий час уряди володіли значною владою над економікою, нарощуючи обсяги виробництва та імпорту і знижуючи рівень споживання і інвестицій. Розширення потенціального масштабу державних повноважень та підвищення ефективності державної влади під час

війни визначило і нове завдання післявоєнного періоду – пошуку адекватних меж державного контролю над ринковою економікою[7, с.219-220].

Висновок. Отже, підсумовуючи слід зазначити, що на початку ХХ ст. виникли нові політико-економічні запити «смыслів» філософії війни. Вона почала проявлятися у таких нових формах як локальні, малі та гібридні війни, що в процесі глобалізації людських відносин на усіх рівнях та в усіх сферах, акцентує увагу суспільної думки на соціокультурних та історико-філософських витоках війни. Війна — це не тільки військовий конфлікт, її основи в цивілізаційних цінностях, соціальній та політичній організації суспільства, факторах розвитку економічної системи, системі виховання та освіти, історичній пам'яті суспільства. Історичне минуле та сучасність українського суспільства, його національні інтереси спрямовані на такі соціальні, організаційні та поведінкові цілі в яких уроки філософії війни та економіки війни вивчаються для запобігання війни та забезпечення вільного та стабільного розвитку української державності, що заперечує застосування військової загрози у міждержавних відносинах.

Література

1. Базилевич В.Д. Философия экономики. История / В.Базилевич, В.Ильин. – К: Знання; М.: Рыбари, 2011. – 927 с.
2. . Блок, Марк. Феодалное суспільство / Марк Блок. Пер. з фр. – К: Вид. «Всесвіт», 2001. – 528с. – Бібліогр.: с. 477-506.
3. Гегель Г.В.Ф. Сочинения: в 14 т. / Г. В. Ф. Гегель. — М.-Л.: Соцэгис, 1935. – Т. VIII: — 468с.
4. Гринин Л.Е. Государство и исторический процесс. Эпоха формирования государства: Общий контекст социальной эволюции при образовании государства / Л.Е. Гринин – М.: КомКнига, 2007. – 272с.
5. Ильин В.В. Философия учебник. В 2 т. / В.В.Ильин. – Ростов на/Д: «Феникс», 2006. Т. 2. – 784с.
6. Камерон Р. Краткая экономическая история мира. От палеолита до наших дней / Р.Камерон. Пер. с англ. – М. Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – 544с.
7. Кембриджская экономическая история Европы Нового и Новейшего времени. В 2т. / М.: Изд-во Института Гайдара, 2013. – Т. 2. – 624с.
8. Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории. /Л. Мизес. — М.: Экономика, 2000. — 878 с.
9. Савельева И.М. Знание о прошлом теория и история В 2 т. / И. М. Савельева., А.В. Полетаев; СПб.: Наука, 2003. Т.1. — 632с.
10. Семчинський К. Контрверса теорії справедливої війни у працях філософів і християнських теологів / К. Семчинський // [Укр. релігієзнавство](#). — 2004. — № 1. — С. 95-103.
11. Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия / Сост. Б.С.Ерасов. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 556 с.
12. Тойнби, А. Дж. Исследование истории /Арнольд Тойнби; пер. с англ. – М. АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – 1119с.

Лавериненко В.Н., канд. экон. наук, доцент кафедры истории и теории хозяйства ГВУЗ «КНЭУ имени Вадима Гетьмана», **Логінов М.М.**, канд. экон. наук, доц. кафедры истории и теории хозяйства ГВУЗ «КНЭУ имени Вадима Гетьмана»

Философия войны: историко-экономические аспекты. В статье рассматриваются философско-экономические аспекты войны как общественного феномена. На основе методологических принципов цивилизационного подхода определяется функциональная роль войны в процессах развития общества и его хозяйственной сферы. Аргументируется положение о том, что исторические особенности развития общественной мысли определяют и причинно-смысловые аспекты войны. Философские запросы экономики войны предоставляют возможность не только показать ее последствия, но и прогнозировать на основе анализа нерешенных в процессе войны и послевоенного периода вопросов, возникновения новых военных угроз и средств их реализации, что является важным для современной политической и экономической стратегии Украины в основе которой находятся вопросы предотвращения войны и обеспечения свободного и стабильного развития украинской государственности.

Ключевые слова: война, философия войны, философия экономики, экономика войны, последствия войны.

Lavrynenko V.M., Candidate of Economic Sciences, Associated Professor of History and Theory of Management Chair of SHEE Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Loginov M.M., of Economic Sciences, Associated Professor of History and Theory of Management Chair of SHEE Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Philosophy of War: historical and economic aspects. *The article deals with the philosophical and economic aspects of the war as a social phenomenon. Based on the methodological principles of civilized approach, a functional role of war in the development of society and its economic sphere is determined. It is argued that historical features of public opinion determine the cause and semantic aspects of war. Philosophical insights into a war economy provide an opportunity not only to show its consequences but also predict emergence of new military threats and means of prevention based on the analysis of issues unresolved during the war and post-war period, which are important for modern political and economic strategy of Ukraine where the problems of prevention of war and ensuring free and stable development of the Ukrainian state exist.*

Key words: war, philosophy of the war, philosophy of economics, economics of war, consequences of war.

УДК 330.322:338.48]:519.876.2](477)(045)

Ліп'яніна Х.В.,

викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики
Тернопільського національного економічного університету

Математична модель привабливості інвестицій в туризм

Актуальність дослідження проблем привабливості інвестицій в туристично-рекреаційних комплексів обумовлено тим, що туризм є високодохідною галуззю. У галузі туризму щільно переплетені інтереси культури і транспорту, безпеки і міжнародних відносин, екології та зайнятості населення, готельного бізнесу та санітарно-курортного комплексу, тому це дуже актуальна тема дослідження для сьогодення. Туристична діяльність в розвинутих країнах є важливим джерелом підвищення добробуту держави. Щодо нашої держави, то туризм в Україні є важливою економічною гілкою.

У статті розглядаються питання моделювання процесів управління по розвитку регіонального туристського комплексу. Описано математичну модель привабливості інвестицій в туризмі. Запропонована модель привабливості інвестицій, заснована на балансі затребуваних, існуючих і нововведених потужностей, що допускає встановлення обсягів потрібних інвестицій.

Ключові слова: туристично-рекреаційний комплекс, інвестиції, математична модель.

Вступ. Розвиток туризму відіграє важливу роль у становленні економіки пост-індустріального суспільства. Виконуючи функцію каталізатора економічного зростання, туризм надає стимулюючу дію на розвиток таких секторів економіки, як готельна справа, громадське харчування та роздрібна торгівля, консультаційні послуги, культурно-пізнавальна, спортивна і розважальна діяльність, будівництво та сільське господарство.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Методи моделювання розвитку туристично-рекреаційної галузі розроблені в працях Т. Баясгалан, Н.В. Варачевой, В.А. Дарга, М.М. Джапшуева, Н.В. Кабая, М.Я. Лемешева, Е.С. Олейникова, С.А. Самаль, М.В. Шебзухова, С. Cicchetti, L.- J. Crampton, A. Fisher, C.E. Gearing, D.B. Nielsen, V. Smith, W.W. Swart, C.S. Tapiero, T. Var, B. Wennergren, P.F. Wilkinson, R.I. Wolfe та ін. У роботах запропоновані моделі для аналізу попиту на рекреацію, для аналізу розвитку і розміщення туристично-рекреаційних зон, резервування туристичних послуг. Фактори сталого розвитку туризму в моделях не враховуються.

Основний матеріал і результати. Оптимізація туристичної діяльності в країні повинна ґрунтуватися на переважному розвитку видів і форм туризму, що дозволяють максимально і комплексно використовувати наявні туристичні ресурси.

Інвестиційна активність в економіці туризму залежить від прибутку, яку інвестори можуть отримати від своїх вкладень. Головними факторами, які інвестори беруть до уваги, є наступні:

- рівень розвитку нових технологій і продукту в сфері туризму;

- вартість отримання та використання капіталовкладень в економіку туризму, яка впливає на віддачу від зроблених інвестицій;
- вартість грошового капіталу, необхідного для придбання матеріально-речових об'єктів;
- державна політика, яка сприяє посиленню інвестиційної активності на ринок туризму (пільги по податках на прибуток в турбізнесі та інші заохочувальні заходи).

У кожному туристичному об'єкті складаються свої умови для розвитку сфери турпослуг. Тому в кожному випадку, поряд з типовими варіантами структури та функціонування туристичного об'єкту, необхідно формувати специфічні варіанти організації послуг, використання природного потенціалу, варіантів джерел фінансування будівництва та поточної діяльності. Врахування регіональних особливостей, поряд з розглядом специфічних варіантів його функціонування та розвитку, передбачає необхідність оцінки й обліку ресурсних обмежень і факторів, що визначають обсяги попиту та пропозиції послуг, рівні тарифів на послуги, а також оцінки природного потенціалу туристичного об'єкту і ступеня його використання.

У ринкових умовах критеріями оптимальності розвитку туристичного об'єкту є чисто економічні критерії: максимізація наведеного прибутку, максимізація окупності інвестицій і т.п. Динамічні оптимізаційні моделі розвитку економічних систем підкоряються динамічним критеріям оптимальності. Соціально-економічні оцінки варіантів розвитку системи даються за певний проміжок часу з відображенням процесу формування цих оцінок в часі. При цьому істотну роль грає процедура порівняння і приведення різночасових витрат і результатів до єдиного моменту часу - процедура дисконтування. У динамічному критерії оптимальності розвитку туристичного об'єкту необхідно порівняти і оцінити поточні витрати і інвестиції в нове будівництво і реконструкцію його об'єктів з результатами його функціонування за період розвитку туристичного об'єкта і виходу його на оптимальний режим функціонування.

Розглянемо динамічну модель привабливості інвестицій в туризмі, в якій слід розподіляти кошти на розвиток окремих секторів туріндустрії. Ми поділяємо туріндустрію на N секторів-об'єктів: розміщення, транспорт, харчування, культура, розваги, конгреси і виставки, полювання, спорт і т.д. Сектора можуть бути розбиті на сегменти по категорії рівня обслуговування. Всі об'єкти поділяються на об'єкти нового будівництва та об'єкти існуючі (що не підлягають або підлягають реконструкції).

Введемо наступні позначення:

V - загальний обсяг коштів, наявних або що залучаються на розвиток туризму;

θ_i - частка V , спрямовується на розвиток сектора туріндустрії ($\theta = \overline{1, N}$);

$V_i^t = V\theta_i$ - обсяг коштів, що спрямовуються в сектор туризму i ;

V_i^t - інвестиції в будівництво або реконструкцію об'єкта i -го сектора в період t ;

μ_{ij}^t - потужність j -го об'єкта в будівництво або реконструкцію об'єкта i -го сектора в період t ;

c_{ij}^t - вартість j -го об'єкта будівництва та реконструкції одиниці потужності в секторі i в період t ;

μ_{0i}^t - потужність об'єктів i -го сектора, існуюча на початок періоду t реалізації;

μ_{ij}^p - максимально можлива потужність i -го об'єкта в будівництві та реконструкції i -го сектора;

V_i^t - сумарні інвестиції з i -го джерела інвестування в період t ;

p_i - ціна інвестиційних коштів від i -го джерела (відсоток за кредит);

$\overline{V_i^t}$ - максимально можливе надходження коштів на інвестиції від i -го джерела в період t ;

ΔV_i^t - залишок коштів інвестицій об'єктів нового будівництва та реконструкції в секторі i в кінці періоду t (отже, $\Delta V_i^0 = 0$);

W_k^t - кількість турів до k -го виду туризму в період t ;

d_k^t - чистий прибуток від одного туру k -го виду туризму за період t ;

w_{ik} - норматив потреби в послугі i -го сектора по k -му виду туризму, що відповідає пропонованим типовому туру, який визначається індексами (i_k^t);

□ α_t коефіцієнт приведення суми витрат або прибутку в періоді t до моменту початку реалізації:

$$\alpha_t = \frac{1}{(1+r)^{s^t}}, t = \overline{1, T} \quad (1)$$

, де s^t - число років, що минули з початку реалізації до кінця періоду t ;

- число періодів, на який розбитий терміном реалізації;

r - річна банківська ставка відсотка на капітал;

β - нормативний коефіцієнт окупності інвестицій прибутком в галузі туризму:

$$\beta = \frac{1}{t_{ср}}, \quad (2)$$

, де $t_{ср}$ - середній по галузі строк простий (не дисконтированої) окупності інвестицій прибутком;

s_t - число років у періоді t ;

M_t^p - відрахування від прибутку на реінвестиції в періоді t ;

- податкові відрахування в частках від балансового прибутку;

I - безліч секторів;

I_1 - безліч об'єктів нового будівництва та реконструкції;

L - безліч джерел інвестицій;

l_c - номер джерела інвестицій з власних накопичень.

Якщо позначимо через V_i - частоту часу використання туристом потужності сектора i , m_i - питома потреб туриста в коштах, наданих сектором i , то пропускна здатність D_i^t існуючих (μ_{0i}^t) і нововведених (μ_{1i}^t) потужностей сектора i виражається числом туристів, затребувані послуги в даному секторі за період t :

$$D_i^t = \frac{(\mu_{0i}^t + \sum_{j=1}^I \mu_{1j}^t)}{V_i m_i}, i = \overline{1, N} \quad (3)$$

Можна вважати, що величина потоку обмежена нижнім і верхнім кордоном потоку:

$$D_{i, \min} \leq D_i \leq D_{i, \max} \quad (4)$$

Туристичний потік є неоднорідним, так як можна проводити сегментацію туристів по декількох категоріях: цілям поїздки, регіонам проживання та ін. Кожен сегмент має тільки йому притаманні особливості попиту на туристичні послуги, інформацію про розподіл потоку за видами та характеристиками попиту на окремі сегменти туризму [8].

$$D_i = \sum_{k=1}^K D_{ik} \quad (5)$$

де D_{ik} - число туристів виду k , пред'являють попит на послуги сектора i ,

$i = \overline{1, N}$, K - кількість видів туризму.

У прийнятих позначеннях динамічна модель оптимізації розвитку туризму має наступний вигляд:

Знайти

$$\sum_{t=1}^T \sum_{k=1}^K \alpha_t s_t d_{kt}^* W_k^t - \sum_{t=1}^T \beta \alpha_t \sum_{i=1}^N V_i^t - \sum_{t=1}^T \sum_{l \in L} \alpha_t V_l^t p_t \rightarrow \max \quad (6)$$

за таких умов:

□ Баланси за потужностями каналів обслуговування по секторах:

$$\sum_{k=1}^K w_{ik} W_k^t - \sum_{i=1}^t \sum_{j=1}^{J_1} \mu_{ij}^t \leq \mu_{0i}^t, t = \overline{1, N}, t = \overline{1, T} \quad (7)$$

□ Баланси інвестицій за потужностями від нового будівництва та реконструкції об'єктів:

$$\sum_{j=1}^{J_1} c_{ij}^t \mu_{ij}^t \leq V_i^t, t = \overline{1, N}, t = \overline{1, T} \quad (8)$$

Обмеження на обсяги робіт з нового будівництва та реконструкції, виходячи з існуючих потужностей:

$$\sum_{i=1}^t \mu_{ij}^t \leq \mu_{ij}^p, t = \overline{1, N}, j = \overline{1, J_1}, t = \overline{1, T} \quad (9)$$

Баланси по формуванню та напрямками використання інвестицій:

$$\sum_{i=1}^N V_i^t \leq \sum_{i=1}^L V_i^t + \sum_{i=1}^N \Delta V_i^{t-1}, t = \overline{1, T} \quad (10)$$

Обмеження за джерелами інвестицій:

а) по фонду інвестицій, сформованому з власних накопичень за попередні періоди:

$$\sum_{t=1}^t V_{i_0}^t \leq \sum_{t=1}^{t-1} \sum_{k=1}^K d_{kt}^* s_t W_k^t (1 - M), \quad t = \overline{1, T}, i_0 \in L \quad (11)$$

б) за іншими джерелами інвестицій (з державного бюджету, з місцевого бюджету, з іноземних інвестицій та ін.):

$$V_i^t \leq \overline{V}_i^t, t \in L, i \neq i_0, t = \overline{1, T} \quad (12)$$

в) за надходженням залишку коштів інвестицій (невикористані кошти в кінці періоду) після періоду \bar{t} :

$$\sum_{i=1}^N \Delta V_i^t = \sum_{i=1}^N \left(V_i^t - \sum_{j=1}^{J_1} c_{ij}^t \mu_{ij}^t \right), t = \overline{1, T} \quad (13)$$

Обмеження по потоку туристів:

$$\frac{(\mu_{0i}^t + \sum_{j=1}^{J_1} \mu_{ij}^t)}{V_i m_t} \leq D_{i, \max}^t, t = \overline{1, N}, t = \overline{1, T} \quad (14)$$

Умови невід'ємності змінних:

$$\mu_{ij}^t, V_i^t, W_k^t, V_l^t \geq 0, \quad t = \overline{1, N}, j = \overline{1, J_1}, k = \overline{1, K}, l \in L, t = \overline{1, T} \quad (15)$$

Висновки. Запропонована модель привабливості інвестицій, заснована на балансі затребуваних, наявних і нововведених потужностей, дозволяє визначити обсяги необхідних інвестицій і їх тимчасову структуру по секторах та об'єктам, обсяги фінансування розвитку по етапах і джерелам засобів, а також оптимальну структуру і динаміку розвитку туризму різних видів (напрямів).

Література:

1. Благун І.С. Моделювання сталого розвитку регіону/І.С. Благун, Л.І. Сисак, О.О. Солтисік; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника.- Івано-Франківськ, 2006.-166с.
2. Аристов, С. А. Концепция развития механизма управления региональным рынком туристских услуг/С. А. Аристов, А. С. Ребреш//Вестн. Челяб. гос. ун-та. 2012. № 8. Экономика. Вып. 36. С. 84–86.
3. Бегеулова, М.М. Моделирование и оптимизация развития регионального туристского рынка: дис.канд. экон. наук: 08.00.13/Бегеулова Марина Мухаммедовна. – Кисловодск, 2010. – 122 с.

Липьянина К.В., преподаватель кафедры экономической кибернетики и информатики Тернопольского национального экономического университета

Математическая модель привлекательности инвестиций в туризм. Актуальность исследования проблем привлекательности инвестиций в туристско-рекреационных комплексов обусловлено тем, что туризм является высокодоходной отраслью. В области туризма плотно переплетены интересы культуры и транспорта, безопасности и международных отношений, экологии и занятости населения, гостиничного бизнеса и санитарно-курортного комплекса, поэтому это очень актуальная тема исследования для настоящего. Туристическая деятельность в развитых странах является важным источником повышения благосостояния государства. По нашего государства, то туризм в Украине является важной экономической ветвью.

В статье рассматриваются вопросы моделирования процессов управления по развитию регионального туристского комплекса. Описана математическая модель привлекательности инвестиций в туризме. Предложенная модель привлекательности инвестиций, основанная на балансе востребованных, существующих и вновь вводимых мощностей, допускает установление объемов необходимых инвестиций.

Ключевые слова: туристско-рекреационный комплекс, инвестиции, математическая модель.

Lipyaniina C.V., Lecturer of Economic Cybernetics and Informatics Chair of Ternopil National Economic University

Mathematical model of investment attractiveness in tourism. The topicality of research of problems of investment attractiveness into tourist and recreational complex is conditioned by the fact that tourism is a high profitable industry. In the field of tourism the interests of culture and transport as well as the international security and international relations, the environment and employment, hospitality and health-resort complex are closely intertwined, so this is a very current topic of research for the present. Tourist activity in the developed countries is an important source of welfare of state. As for our country, the tourism in Ukraine is an important economic branch.

The article deals with the simulation of management processes for the development of the regional tourism industry. A mathematical model of attractiveness of investments in tourism is described. The proposed model of investment attractiveness, based on the balance of demanded, existing and newly commissioned capacity, allows the establishment of necessary volume of investment.

Keywords: tourist and recreational complex, investment, mathematical model.

УДК 338.439.4:637.1/.5]:330.131.5](477.41/.42)(045

Лопанчук А.А.,

аспірант кафедри економіки підприємства ім. проф. Романенка
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Формування економічної ефективності виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся

У статті досліджено формування економічної ефективності виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся. Проаналізовано вплив формування собівартості та ціни реалізації на продукцію скотарства у прибуткових і збиткових підприємствах зони Полісся. На основі усунення всіх негативних чинників, які впливають на зниження економічної ефективності виробництва молока та яловичини запропоновано пропозиції щодо їх підвищення.

Ключові слова: економічна ефективність, виробництво, продукція скотарства, собівартість, рівень рентабельності, збитковість, ціна.

Актуальність теми. Галузь скотарства є однією з головних галузей тваринництва України, так як забезпечує населення високоякісними продуктами харчування: молоком та яловичиною. Вона має значний вплив на економіку всього агропромислового комплексу, тому вимагає обґрунтування практичних кроків подальшого її розвитку.

Проблема ефективності виробництва продукції скотарства одна з основних в економіці, тому є предметом постійного дослідження світової економічної науки. Отже, враховуючи сучасний стан розвитку скотарства в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся, першочерговим завдання є підвищення ефективності виробництва молока та яловичини.

Мета статті. Дослідити формування економічної ефективності виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням ефективного виробництва продукції скотарства займалися і займаються такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В.Г. Андрійчук, П.І. Гайдуцький, П.С. Березівський, В.І. Бойко, М.М. Ільчук, В.П. Ситник, В.П. Мертенс, В.Я. Месель-Веселяк, М.Д. Янків, Г.В. Черевко, Л.В. Молдаван, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак, Р.І. Тринько та багатьох інших. Переважна більшість їх робіт охоплюють питання, що стосуються економічної ефективності виробництва продукції скотарства. Проте існує необхідність вирішення сукупності питань, пов'язаних з розвитком та підвищенням економічної ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Ефективність виробництва – це комплексне відбиття кінцевих результатів використання засобів виробництва й робочої сили (працівників) за певний проміжок часу [2, с. 449].

Ефективність виробництва є складним та багатогранним явищем, яке вимагає органічного поєднання і взаємодії щонайменш чотирьох факторів – основних засобів, предметів праці, робочої сили та землі. Тож, будь-яке виробництво передбачає витрати певних ресурсів і одержання позитивних результатів [3].

Під економічною ефективністю також слід розуміти ефективний розвиток кожної зі сфер суспільного відтворення (безпосереднього виробництва, обміну, розподілу і споживання), або народногосподарську ефективність, нерозривно пов'язану з рухом сукупного суспільного продукту, тобто ефективність виробництва цього продукту, ефективність його обміну тощо. В загальному вигляді вона визначається співвідношенням між результатами господарської діяльності підприємства і витратами виробничих ресурсів (матеріальними, трудовими та фінансовими) [1].

Ефективність виробництва продукції скотарства це істотне збільшення виробництва високоякісної продукції з найменшими витратами на одиницю продукції на основі повного використання ресурсів [4].

Найважливішим показником ефективності виробництва продукції скотарства є рівень рентабельності, який показує об'єктивну оцінку господарської діяльності товаровиробників.

Аналіз економічної ефективності виробництва продукції скотарства у сільськогосподарських підприємствах зони Полісся протягом досліджуваного періоду свідчить про нестабільну економічну ситуацію в галузі.

Досліджуючи стан економічної ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся (табл. 1) встановлено, що у 2014 р. виробництво молока збільшилося на 14,6% проти 2010 року. Частка його в загальному обсязі виробництва сільськогосподарських підприємств також зросла на 0,5%.

Таблиця 1

Формування економічної ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся

Показники	Роки					2014 р. у % до 2010р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Виробництво молока, тис. т	395,8	421,6	437,9	446,7	453,5	114,6
Частка в загальному обсязі виробництва с.-г підприємств, %	90,6	95,7	87,5	90,9	91,1	100,5
Частка в загальному обсязі виробництва усіх категорій підприємств, %	11,1	12,1	12,3	12,4	12,7	114,0
Виробництво молока на 100 га с.-г. угідь, ц	194	209	210	196	190	97,9
Собівартість вир-ва 1 ц, грн	186,03	218,99	223,12	259,96	280,98	151,0
Повна собівартість 1 ц, грн	207,47	250,25	248,83	285,18	315,29	152,0
Середня ціна реалізації 1 ц, грн	250,21	303,49	255,62	335,62	358,50	143,3
Середня ціна реалізації 1 ц з урахуванням дотацій, грн	296,59	306,12	278,14	361,77	378,03	127,5
Кількість реалізованої продукції, тис. т	340,84	370,65	388,21	398,01	409,49	120,1
Товарність, %	86,1	87,9	88,7	89,1	90,3	104,9
Прибуток (збиток) від реалізації, тис. грн	145647	197366	26357	200764	176955	121,5
Рівень рентабельності (збитковості), %	20,6	21,3	2,7	17,7	13,7	66,5

Для сільськогосподарських підприємств основним каналом збуту виробленого молока залишаються переробні підприємства. Збільшення обсягів виробництва молока позитивно позначилося на обсягах його реалізації. Так, у 2014 р. кількість реалізованої продукції збільшилася на 20,1 % порівняно з 2010 роком.

Збільшення виробничих витрат внаслідок подорожчання кормів та зростання цін на паливно-мастильні матеріали стало причиною росту собівартості молока. Так, повна собівартість 1 ц молока у 2014 р. зросла на 52,0% проти 2010 року. Тому, для зниження собівартості даної продукції необхідно дотримуватися ощадливого використання ресурсів, у тому числі енергоносіїв.

Рівень середніх цін на продукцію має також важливий вплив на рентабельність молока. Так, середня ціна реалізації 1 ц молока з урахуванням дотацій зросла на 27,5% і становила у 2014 р. 378,03 грн. Отже, в основному збільшення середніх реалізаційних цін дало можливість сільськогосподарським підприємствам зони Полісся у 2014 р. утримувати рентабельність галузі на рівні 13,7 відсотків.

Дослідження стану економічної ефективності виробництва приросту великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся (табл. 2.) свідчить про збільшення середньодобового приросту врх. Так, даний показник в 2014 р. зріс на 30,1%

проти 2010 року. Заходи щодо подальшого підвищення продуктивності худоби дадуть можливість сільськогосподарським підприємствам зони Полісся дещо стабілізувати ситуацію із виробництвом м'яса і вже в наступних роках зменшити збитковість виробництва, яка в 2014 р. становила - 35,2%.

Таблиця 2

Формування економічної ефективності виробництва приросту врх в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся

Показники	Роки					2014 р.у % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Середньодобовий приріст врх, г	396,1	416,3	444,0	441,9	515,3	130,1
Одержано приросту врх, тис. т	32,7	33,0	31,6	32,0	32,2	98,6
Частка в загальному обсязі виробництва у с.-г підприємств, %	82,3	85,4	77,5	77,5	88,7	107,8
Частка в загальному обсязі виробництва господарств усіх категорій, %	16,1	16,1	15,2	15,8	17,7	110,0
Частка яловичини в загальному обсязі виробництва м'яса всіх видів, %	16,5	14,9	12,6	11,5	11,0	66,3
Собівартість вир-ва 1 ц, грн	1613,74	1764,18	2046,68	2208,02	2256,85	139,9
Повна собівартість 1 ц, грн	1344,20	1517,35	1782,67	1784,90	2162,90	160,9
Середня ціна реалізації 1 ц, грн	873,22	1199,79	1245,70	1045,95	1402,39	160,6
Середня ціна реалізації 1 ц з урахуванням дотацій, грн	977,37	1259,62	1298,91	1134,24	1439,62	147,3
Кількість реалізованої продукції, тис.т	44,5	43,3	34,3	45,8	39,9	89,8
Прибуток (збиток) від реалізації, тис. грн	-209446	-137463	-184338	-338691	-303701	145,0
Рівень рентабельності (збитковості), %	-35,0	-20,9	-30,1	-41,4	-35,2	100,6

Частка яловичини в загальному обсязі виробництва м'яса всіх видів у 2014 р. становила лише 11,0%, проти 2010 р. – 16,5%. Собівартість виробництва 1 ц приросту врх за аналізований період зросла на 39,9% і у 2014 р. становила 2256,85 грн.

Оцінюючи середню ціну реалізації 1 ц приросту врх варто відмітити її збільшення на 60,6% у 2014 р. проти 2010 року. Саме несприятлива цінова ситуація зумовлює значний спад виробництва м'яса в сільськогосподарських підприємствах, адже в більшості аграрних підприємств його виробництво залишається збитковим через низькі ціни реалізації. Галузь надалі залишається збитковою, так як реалізаційні ціни не відшкодовують витрат на виробництво продукції. Тому виробники і втрачають інтерес до даної галузі.

Канали реалізації мають також важливий вплив на формування економічної ефективності виробництва продукції. У 2014 р. в структурі реалізації м'яса переробні підприємства займали близько 75%, що менше на 10,2% порівняно з 2010 роком.

Дослідивши стан економічної ефективності виробництва приросту великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся констатуємо, що галузь м'ясного скотарства перебуває в зоні суцільної збитковості, рівень якої в 2014 р. склав – 35,2%. Отже, основною перешкодою на шляху отримання прибутку для сільськогосподарських виробників і надалі залишається висока невідповідність між собівартістю продукції та ціною її реалізації.

Існує багато припущень, що причиною збитковості галузі скотарства є низький рівень господарювання та ведення виробництва. Підтвердженням цього є дані представлені в

табл. 3, які вказують на те, що відхилення продуктивності тварин у бік зниження збиткових підприємств порівняно з прибутковими є свідченням низького рівня господарювання.

Таблиця 3

Формування собівартості та ціни реалізації на продукцію скотарства у прибуткових і збиткових підприємствах зони Полісся

Показник	Група підприємств	Молоко					Приріст врх				
		2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014
Частка підприємств	Прибуткові	58,1	66,9	47,8	64,7	66,9	10,8	19,9	18,9	10,1	18,6
	Збиткові	41,9	33,1	52,2	35,3	33,1	89,2	80,1	81,1	89,9	81,4
Продуктивність	Прибуткові	3624	3646	4208	4260	4463	419	445	459	427	513
	Збиткові	2507	2398	3124	2597	3720	388	403	437	436	504
Собівартість 1 ц, грн.	Прибуткові	191,96	239,36	219,73	269,98	282,73	864	1094	1188	979	1252
	Збиткові	259,51	322,55	296,34	370,56	416,90	1410	1645	1933	1895	2397
Ціна 1 ц, грн.	Прибуткові	261,13	307,44	260,49	340,24	361,23	986	1314	1355	1155	1506
	Збиткові	213,54	277,30	247,67	309,63	349,97	858	1165	1218	1031	1376

Так, у 2014 р. спостерігається суттєве відхилення продуктивності худоби у прибуткових підприємствах порівняно зі збитковими. Прибутковим підприємствам вдалося досягти середніх надоїв молока понад 4000 кг за рік, а середньодобового приріст великої худоби збільшити до 513 г.

Аналіз собівартості продукції свідчить, що високі витрати виробництва не дають можливості збитковим господарствам даної зони досягти собівартості продукції на рівні прибуткових підприємств. Так, собівартість 1 ц молока за досліджуваний період у прибуткових підприємствах коливається в межах 190-283 грн., а в збиткових 260-420 грн. Щодо собівартості 1 ц приросту врх, то цей показник в прибуткових господарствах знаходиться в межах від 865 до 1252 грн., відповідно в збиткових від 1410 до 2397 грн.

Досліджуючи рівень реалізаційних цін у рентабельних і нерентабельних підприємствах виявлено помітне їх відставання у збиткових підприємствах порівняно з прибутковими. Так, у господарствах зони Полісся у 2014 р. ціна реалізації 1 ц молока в прибуткових і збиткових підприємствах коливалася в межах 10%. Ситуація щодо ціни реалізації 1 ц приросту врх є аналогічною, різниця в ціні в 2014 р. була в межах 12%. Відсутність налагодженої системи збуту продукції скотарства та низька її якість є однією з причин відставання цін у збиткових підприємствах порівняно з прибутковими.

Отже, рівень господарювання та ведення господарства є важливими чинниками формування економічної ефективності виробництва. Саме нові підходи до реалізації продукції, підвищення механізму трудової й підприємницької мотивації, використання ресурсозберігаючих технологій та покращення економічної роботи на підприємствах дасть можливість підвищити рівень господарювання галузі і досягти ефективного виробництва продукції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, оцінивши економічну ефективність продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся дійшли висновку, що дана галузь знаходиться в нестабільній економічній ситуації.

Головними причинами зниження ефективності виробництва продукції скотарства вважаємо наступні: зменшення поголів'я тварин та зниження їх продуктивності, зростання виробничої собівартості одиниці продукції, незабезпеченість високоякісними кормами, недостатній рівень зооветеринарної та племінної роботи, відсутність державної підтримки галузі скотарства та низька прибутковість виробництва.

Отже, врахування та усунення перерахованих причин дасть можливість товаровиробникам вийти на новий рівень виробництва, підвищити якість та конкурентоспроможність продукції і на цій основі забезпечити високу її ефективність.

Література:

1. Біттер О.А. Економічна ефективність виробництва продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах: Монографія / О.А. Біттер, Г.В. Ковальова, О.В. Мазуренко – м. Іванно-Франківськ: Галицька Академія, 2011. – С.184.
2. Економіка підприємства: Підручник / За ред. С. Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ, 2000. – 528 с.

3. Саблук П.Т. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: Практ. посібник / За ред. П.Т. Саблука. - К.: ІАЕ, 2000. – 348с.
4. Козак В. Г. Аналіз фінансового стану акціонерного товариства / Козак В. Г., Козак Г. Я. – К.: Аграр. наука, 2000. – 172 с.

Лопанчук А.А., аспірант кафедри економіки підприємства ім. проф. Романенка Національного університету біоресурсів і природопольовання України

Формирование экономической эффективности производства продукции скотоводства на сельскохозяйственных предприятиях зоны Полесья. В статье исследовано формирование экономической эффективности производства продукции скотоводства в сельскохозяйственных предприятиях зоны Полесья. Проанализировано влияние формирования себестоимости и цены реализации на продукцию скотоводства в прибыльных и убыточных предприятиях зоны Полесья. На основе устранения всех негативных факторов, влияющих на снижение экономической эффективности производства молока и говядины предложено предложения по их повышению..

Ключевые слова: экономическая эффективность, производство, продукция скотоводства, себестоимость, уровень рентабельности, убыточность, цена.

Lopanchuk A.A., Post-graduate student of business economics chair name after prof. Romanenko of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Formation of economic efficiency of production of cattle breeding on agricultural enterprises in Polissya area. The formation of economic efficiency of cattle production on farms in Polissya area is studied. The influence of the formation of the cost price and the selling price for the products of cattle breeding in the profitable and unprofitable agricultural enterprises in Polissya area is analyzed. On the basics of the elimination of all negative factors affecting the decrease in economic efficiency of milk and beef the proposals for their improvement are proposed

Key words: economic efficiency, production, cattle breeding production, cost, profitability, losses, price.

УДК 364.35:005.591.4](477)(045)

Туголуков С.І.,

канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів АПСВТ

Стратегічні підходи до реформування пенсійної системи України

В статті аналізуються відмінності соціального страхування від соціального забезпечення; наголошується, що принцип соціальної справедливості повинен стати наріжним каменем стратегічного реформування пенсійної системи. З метою підвищення ефективності пенсійного реформування пропонується більш повне врахування економічних та демографічних тенденцій, що спостерігаються, врахування інтересів громадян та бізнесу; наголошується на необхідності комплексного підходу до державної стратегії розвитку заробітної плати та пенсійного страхування.

Ключові слова: соціальне страхування, соціальна справедливість, пенсійна система, пенсійна реформа, економічні та демографічні умови, інтереси громадян, інтереси бізнесу, заробітна плата, Накопичувальний фонд, дефіцит бюджету Пенсійного фонду, пенсійна стратегія.

Вступ. У сучасному світі реформування пенсійної системи належить до пріоритетних напрямів соціально-економічної політики. Мінливість економічного середовища, демографічне старіння населення, поступове збільшення тривалості навчання і, відповідно, пізніший вік виходу на ринок праці зумовлюють постійну актуальність пенсійної реформи. При цьому пенсійна політика потребує постійного коригування не лише з огляду на поточну ситуацію, а й з урахуванням довгострокової перспективи.

Прийняття Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення» започаткувало пенсійну реформу, покликану зменшити загострення сучасних суперечностей у цій сфері, забезпечити підвищення пенсій особам похилого віку, поновити зв'язок розмірів пенсій із заробітком, а також

сприяти економічному зростанню. Проте період економічного піднесення в Україні супроводжувався загостренням боротьби між різними політичними угрупованнями. Це призвело до сплеску популізму в боротьбі за голоси виборців та гальмування пенсійної реформи. Фінансово — економічна криза різко загострила проблему незбалансованості державних фінансів, у тому числі, дефіцитів державного та пенсійного бюджетів, привівши до необхідності пошуку шляхів подальшого реформування пенсійної системи країни. На практиці, тим не менш, пенсійне реформування звелось до технічно-косметичних напрямків вдосконалення існуючої системи: підвищення віку виходу на пенсію жінок, змін у страховому стажі, деякого обмеження найвищих пенсій майбутнім пенсіонерам тощо.

Події, що сталися в Україні наприкінці 2013 та в 2014 рр., призвели до різкого зниження життєвого рівня громадян, подальшого погіршення економічного стану держави та переддефолтного стану державних фінансів. Це змусило державні органи влади більш серйозно поставитися до пенсійного реформування і, як наслідок, розпочати наступний етап обговорення напрямків пенсійної реформи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам функціонування сучасної пенсійної системи України, перспектив її подальшого розвитку, приділяється багато уваги. Серед провідних вітчизняних фахівців та науковців цією проблемою займаються Демчук Л.А., Денісова О.В., Жаліло Я.А., Коваль О.П., Костенко Р.О., Кудін В.А., Лібанова Е.М., Присяжнюк Т.І., Ткаченко Л.Г., Харазішвілі Ю.М. та інші.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що фахівці з пенсійної проблематики фактично одностайні у необхідності негайного та кардинального реформування пенсійної системи України. Наприклад, Коваль О.П. докладно обґрунтовує, що сучасний стан пенсійної системи є чинником виникнення загроз економічної безпеки не тільки і не стільки у соціальній, а й у фінансовій сфері держави, тому необхідність подальшого реформування не підлягає сумніву [5; С.39]. Одним з пріоритетних напрямів пенсійного реформування вважається впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи (II рівень). Але останнім часом предметом дискусії дедалі частіше стає власне необхідність цього кроку як такого. Зрушення експертної думки від ентузіазму до скептицизму щодо системи II рівня пов'язане переважно з наслідками впливу на світові пенсійні системи фінансової кризи 2008 року. Тим не менше впровадження другого рівня вже заплановано на 2017 р. З іншого боку, введення другого рівня з початку планувалося в 2006 р., потім в 2009 та 2011 рр.

Незважаючи на значну увагу фахівців і науковців до пенсійної проблематики, внаслідок її багатоаспектності чимало актуальних питань щодо природи, механізмів дії та глобальних наслідків пенсійних реформ і досі залишаються невирішеними.

Мета статті полягає у з'ясуванні стратегічних та методологічних підходів до пенсійного реформування, врахування яких у практичній діяльності щодо реформування, дозволить, на наш погляд, підвищити ефективність функціонування пенсійної системи.

Виклад основного матеріалу. В нашій країні пенсійне страхування, ще з радянських часів, розвивалося як форма соціального забезпечення, поступово втрачаючи свою страхову специфіку й переростаючи у загальне соціальне забезпечення. Соціальне страхування, на відміну від соціального забезпечення, має кілька ознак, які одночасно характеризують його відмінність і визначають перспективи подальшого розвитку.

По-перше, важлива ознака, що відмежовує соціальне страхування від соціального забезпечення — спосіб фінансування. При соціальному страхуванні джерелом коштів у страховому фонді є страхові внески та інші передбачені законодавством джерела: лише в деяких, порівняно рідкісних випадках, держава робить відомі доплати. Страхові внески завжди становлять частину заробітної плати або доходу застрахованої особи, навіть у тому випадку, коли за найманого робітника внески сплачує роботодавець. Це наводить на думку, що соціальне страхування на відміну від соціального забезпечення не є для застрахованих безоплатним і безеквівалентним. Але, в нашій країні, принцип еквівалентності страхових пенсійних внесків отриманій пенсії не був реалізований.

Інша важлива ознака соціального страхування, що логічно впливає з попередньої, — це високий рівень забезпечення. Якщо рівень соціально-страхового забезпечення буде однаковим або навіть більш низьким у порівнянні з державним соціальним забезпеченням, то переваги страхової моделі нівелюються, втрачаються стимули для економічної діяльності, що повинна забезпечувати не тільки стабільно високі доходи в активний період жит-

тя, а й гідне матеріальне забезпечення при настанні страхових випадків. Це відповідає економічній логіці страхування, яке й організується для того, щоб захистити громадянина від несприятливих наслідків шляхом збереження досягнутого життєвого рівня. У зустрічному випадку громадяни втрачуть зацікавленість в активній економічній діяльності, участі у соціально-страховій системі та перейдуть у розряд соціальних утриманців.

Соціально-страхове зобов'язання є взаємним. Громадянин зобов'язаний сплачувати страхові внески або за нього це робить страхувальник. Держава в особі власних органів має право вимагати сплати внесків з метою забезпечення потреб соціально-страхової системи, тобто для виплати пенсій. При настанні страхового випадку у застрахованої особи виникає право вимагати надання соціально-страхового забезпечення (матеріальних благ або послуг) за рахунок того грошового фонду, що був створений з його участю. Держава ж зобов'язана надати таке забезпечення, з урахуванням страхового стажу та сплачених внесків. Якщо держава не виконує свій обов'язок, то порушується принцип справедливості.

Сучасний, загальноприйнятий підхід соціальну справедливість визначає як поняття, що включає забезпечення рівності можливостей індивідів брати участь у трудовій діяльності, оплату праці відповідно до її кількості і якості, задоволення невідкладних потреб населення з використанням суспільних благ, недопустимість надмірної поляризації у розподілі доходів, багатства, раціональне застосування позитивних якостей людей. У західних країнах поширена аналогічна думка, що справедливість (equity) – це стан, при якому «дохід» кожного учасника від взаємовідносин пропорційний його «внеску» щодо них. При цьому, справедливість аж ніяк не означає завжди рівного «доходу» [6; С.376].

Як показує досвід функціонування пенсійних систем у розвинених і ряді країн, що розвиваються, ідеальних пенсійних систем не існує. Навіть у благополучній Великобританії, за даними Eurostat, 24% пенсіонерів живуть за межею бідності [8].

В принципі, ефективне функціонування пенсійних систем, як однорівневих – лише солідарний рівень, так і багаторівневих, з обов'язковою та/або добровільною накопичувальною складовою, можливе тільки за наявності кількох умов: позитивної демографічної динаміки, економічного зростання та низького, що наближається до природного, рівня безробіття. Проте, в сучасних умовах негативного демографічного тренду, характерного для розвинених і багатьох країн, що розвиваються, в тому числі і для України, та нестабільної політичної і економічної складових наростають ризики невиконання пенсійними системами своєї основної функції – соціального страхового захисту осіб похилого віку [1; ст.46]. Тим не менше, принцип соціальної справедливості повинен бути наріжним каменем пенсійної реформи.

Саме цей принцип необхідно мати на увазі при розробці усіх без виключення нормативних актів щодо успішної та якісної пенсійної реформи. Ця реформа не повинна робитися келійно. До розробки необхідних документів, їх обговорення потрібно залучати не тільки профільних фахівців з Міністерства фінансів, Пенсійного фонду, Мінсоцполітики та інших фахових установ, а й незалежних експертів, у тому числі – іноземних. Інше питання – реформа повинна розраховуватися на тривалий період часу (30-50 років), коли паралельно будуть функціонувати старі та нові схеми нарахування пенсій, при цьому власне реформа торкається тих, хто буде отримувати право на пенсію через 25-30 років.

Аналіз сучасного стану практики пенсійного реформування наводить на думку, що уряд передовсім намагається вирішити проблему скорочення дефіциту Пенсійного фонду, що, на наш погляд, не повинно бути метою реформування. Якщо розглядати стратегію пенсійного реформування, то слід зауважити наступне:

1. В недостатній мірі враховані економічні і демографічні умови, в яких повинна проводитися реформа. Насамперед, досліджуючи демографічну ситуацію звертають увагу на те, що кількість пенсіонерів приблизно до 2025–2026 рр. зрівняється з кількістю працюючих, що дійсно робить неможливим подальше існування стандартних солідарних пенсійних систем, заснованих на відповідальності поколінь. Однак, цим проблема не обмежується.

В останні роки перш за все із-за розвитку інтернету і процесів глобалізації лавиноподібно змінюється структура ринку праці. Якщо колишня модель передбачала, як правило, роботу у одного роботодавця, причому превалювала зайнятість на великих і середніх підприємствах, то тепер різко зростає частка малих підприємств та самозайнятих. Якщо раніше реально було ставити перед податковими органами завдання зростання збору

страхових платежів, то тепер навіть теоретично ми не уявляємо реальної величини потоків оплати праці і можемо їх контролювати тільки при бажанні самих агентів ринку здійснювати платежі.

Пенсійна система зараз повністю ігнорує це явище. Найбільша питома вага навантаження в традиційному секторі економіки (стандартні великі підприємства), а найбільші вигоди отримують ті, у кого є спеціальні пенсійні системи.

Не було взято до уваги те, що в силу існування досить суттєвих демографічних хвиль коливання чисельності поколінь в осяжній перспективі можуть становити до 30%. Тому необхідно формування резервів на періоди особливо несприятливих демографічних провалів.

2. Допускаються серйозні теоретичні та методологічні помилки. У складній економічній та демографічній ситуації держава повинна намагатися мінімізувати свої довгострокові соціальні зобов'язання і не створювати нових. Категорично неприпустимо збереження звичайних механізмів індексації. Очевидно, що при простій індексації заробітних плат, пенсій, допоміг і т. п. більша частина коштів іде на виплати найбільш забезпеченим, що тільки збільшує розрив між мінімальним і максимальним рівнями пенсій, знижує рівень соціальної справедливості та не сприяє скороченню обсягів тіньових доходів населення. Тому, на наш погляд, необхідно відмовитися від актуарної справедливості на користь соціальної.

3. Нині діюча система не враховує інтереси громадян та бізнесу. Громадяни розуміють, що пенсія залежить насамперед не від результатів їх праці і тим більше не від платежів їх роботодавця у пенсійну систему, а від доброї волі держави. Саме тому вони намагаються домогтися максимізації виплат. Підприємці не отримують ніяких переваг від збільшення легальних заробітних плат, тому намагаються мінімізувати страхові платежі. Слід розробити цікаву для громадян і бізнесу систему страхових платежів та спрямувати її популяризацію на молоде покоління, особливо у плані переваг накопичувальних систем (як обов'язкової, так і добровільної) та можливості керування власними коштами, що будуть у цих системах зберігатися.

4. Пенсійна стратегія розглядається у відриві від стратегії заробітної плати, похідною від якої пенсії і є. Держава є одним з головних роботодавців на ринку праці. Заробітна плата в бюджетній сфері традиційно була невисока. До початку 2014 р. (особливо до світової фінансової кризи, меншою мірою в 2009–2011 рр.) були здійснені серйозні заходи щодо зростання заробітної плати у цій сфері. Але при цьому не прораховувалися пенсійні наслідки, не було спроби розглянути питання в комплексі.

5. Державно-бюрократичне висвітлення причин утворення дефіциту пенсійного фонду не є вірним з об'єктивної точки зору. Дійсно, дефіцит Пенсійного фонду в 2009 р. склав 13,1 млрд. грн.; в 2010 – 26,6; в 2011 – 17,8; в 2012 – 15,3; в 2013 – 21,8; 2014 – 17,1 та плановий дефіцит на 2015 р. складає 19 млрд. грн. При цьому, на фінансування пенсійних виплат, призначених за різними пенсійними програмами, які здійснювалися за рахунок коштів Державного бюджету тільки в 2014 р. було витрачено 57,2 млрд. грн., на 2015 р. планується витратити 61,9 млрд. грн.[4; С.13; 19] Виходячи з власних політико-економічних потреб багато представників влади, різних політичних угруповань вважають, що дефіцит Пенсійного фонду – це недолік і критерій оцінки ефективності пенсійної системи, тобто абсолютизують власне дефіцит.

Якщо процес утворення дефіциту розглядати з точки зору практики, то можна з'ясувати, що він склався не через системну незбалансованість пенсійної системи, а навпаки, у результаті популістських рішень представників влади з метою утриматися при ній якомога довше. Тому, багато років індексація пенсій велася в розмірах, що ігнорували динаміку ВВП, перевищували можливості економіки та продуктивності праці. Природно, що такі рішення повинні реалізовуватися за рахунок державного бюджету.

Різне зниження ставок страхових платежів при одночасному зростанні пенсій, навіть при заморожуванні їх на сучасному рівні, також може компенсуватися лише за рахунок бюджетних коштів. Безумовно, пенсійна система повинна існувати поза бюджетною і при цьому бути повністю збалансованою, але це можливо лише при страхових тарифах, які будуть стабільними протягом тривалого періоду. Будь-яке зниження тарифів повинно бути компенсовано з державного бюджету.

6. Нинішні пенсіонери – головна частина нашого електорату, тому, з політичної точки зору, все, що потрібно від пенсійної системи, це – регулярне підвищення пенсій. Насправді розмова про пенсійні системи це не розмова про нинішніх пенсіонерів. Це розмова про

тих, хто вийде на пенсію через 20-35 років. Розмова про те, як ці люди повинні будувати свої накопичення, керувати ними, нести відповідальність за свої рішення. Ця розмова з суспільством також повинна торкатися створення моделі (можливо такі моделі або модель існують у надрах Пенсійного фонду, Кабінеті Міністрів, але у вільному доступі для загального користування їх виявити не вдалося) за якою проводяться розрахунки довгострокової стійкості пенсійної системи.

7. У стратегічному аспекті треба прояснити ситуацію з організаційно-правовим статусом та іншими організаційними питаннями Пенсійного фонду України. Наприклад, згідно з чинним законодавством, ст. 14, Закону України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [2; ст.14], страхові фонди є некомерційними самоврядними організаціями. Самоврядування – це внутрішня самоорганізація певної системи, спрямована на самодостатній розвиток. За самоврядування переважна кількість питань розвитку вирішуються без втручання центральних органів влади.

З іншого боку, Положення про Пенсійний фонд України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р., як втім попереднє положення від 6.04.2011 р., починається тим, що пенсійний фонд України визначається як центральний орган виконавчої влади (ст. 1), діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню [3; ст.1]. Тобто Пенсійний фонд України входить до складу виконавчої влади.

Таким чином, спостерігається протиріччя між нормативними актами, а у практичному аспекті стають незрозумілими реальні функції Правління фонду.

Аналіз функцій Наглядової ради фонду, також приводить до висновку про неефективність цього органу у якості інструмента контролю за діяльністю органу управління фондом.

Багато інших питань, які торкаються організації роботи фонду, структури, прозорості функціонування (хоча в цьому аспекті за останній рік є позитивні зрушення), фінансових потоків та ефективності використання коштів, повинні бути предметом розгляду окремої статті.

Щодо впровадження в 2017 році Накопичувальної системи (II рівень пенсійної системи України), то аналіз нині існуючих нормативних документів з цього приводу дозволяє зробити висновок про бажання державних органів влади у подальшому керувати, управляти та контролювати кошти майбутнього Накопичувального фонду. З цього приводу доречно привести приклад ефективності функціонування недержавних пенсійних фондів порівняно з державним. Згідно з протоколом засідання російської Громадської ради з інвестування коштів пенсійних накопичень від 20.04.2009 р. зокрема зазначалося, що за підсумками останніх трьох років при зростанні інфляції на 37,9% недержавні пенсійні фонди збільшили пенсійні накопичення громадян в середньому на 31,2%, в той час як Державна керуюча компанія лише на 3,7% [7]. Також в Росії, користуючись державним тотальним контролем над накопичувальним фондом, кілька разів з 2003 р. змінювали правила гри, а в 2014 і 2015 рр. оголосили мораторій на накопичувальну пенсійну систему. В результаті щорічні внески роботодавця, призначені для накопичувальних пенсій, у 2014 і 2015 роках туди не дійшли. Ці кошти були витрачені в минулому році і будуть витрачені в поточному на потреби солідарно-розподільчої пенсійної системи у вигляді частини поточних виплат пенсіонерам, тобто їх перерахували і перераховують до тепер, але ніякої користі майбутнім пенсіонерам – учасникам накопичувальної системи це не дасть. Фактично, можна стверджувати, що ці кошти були вкрадені у власників, незважаючи на те, як це обґрунтовувалося. Такі вольності з боку держави, безумовно, тільки шкодять пенсійному реформуванню, виходу заробітної плати та інших доходів з тіні, що створює передумови до краху реформування. Адже стабільність і передбачуваність – обов'язкові умови стійкості пенсійної системи.

Висновки. Виходячи зі всього вищезгаданого, необхідність реформування нині діючої пенсійної системи не викликає сумнівів. Але наріжним каменем пенсійної реформи повинен стати принцип соціальної справедливості, який необхідно провести крізь всі нормативні акти, що регулюють це питання. Пересічний майбутній пенсіонер повинен знаходитися у центрі уваги, що на жаль до цього часу не спостерігається.

Всі необхідні нормативні акти, інструкції повинні бути готові до впровадження Накопичувальної системи та подальшого реформування інших рівнів пенсійної системи України. Досвід попередніх реформ показує, що вони завжди вводилися задовго до того, як

були підготовлені всі необхідні документи. Це призводило до негативних наслідків.

Своєчасне та якісне розв'язання інших питань, вищезгаданих у статті, на наш погляд, повинно підвищити якість пенсійного реформування і закласти підвалини до успішного її впровадження.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>
3. Положення про Пенсійний фонд України від 23.07.2014 № 280 затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF>
4. Інформаційно-аналітичні матеріали до звіту про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2014 рік [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category?cat_id=94750
5. Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку: монографія / О.П. Коваль. — К.: НІСД, 2012. — 240 с.
6. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс., пер. с англ. — СПб.: Питер, 1997. — 686 с.
7. Протокол заседания Общественного совета по инвестированию средств пенсионных накоплений от 20 апреля 2009 г. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.minfin.ru/common/img/uploaded/library/2009/05/protokol_OS.pdf
8. Струк О. Пенсійна реформа: світовий досвід [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/2011/02/12/227549>
9. Туголуков С. Пенсійне реформування: необхідність зміни парадигми і профспілковий рух// Вісник АПСВ ФПУ. — 2011. — №4. — С. 74-80.
10. Туголуков С. Щодо впровадження другого рівня пенсійної системи та ризику його функціонування// Вісник АПСВ ФПУ. — 2014. — №2. — С. 62-68.

Туголуков С.І., канд. экон. наук, доцент кафедры финансов Академии труда, социальных отношений и туризма

Стратегічні підходи до реформування пенсійної системи України. В статті аналізуються отличия социального страхования от социального обеспечения; отмечается, что принцип социальной справедливости должен стать краеугольным камнем стратегии реформирования пенсионной системы. С целью повышения эффективности пенсионного реформирования предлагается более полный учет наблюдаемых экономических и демографических тенденций, учет интересов граждан и бизнеса; отмечается необходимость комплексного подхода к государственной стратегии развития заработной платы и пенсионного страхования

Ключевые слова: социальное страхование, социальная справедливость, пенсионная система, пенсионная реформа, экономические и демографические условия, интересы граждан, интересы бизнеса, заработная плата, Накопительный фонд, дефицит бюджета Пенсионного фонда, пенсионная стратегия.

Tuholukov S.I., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Finance Chair, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Strategic approaches to reforming the pension system of Ukraine. The article analyzes the differences between social insurance and social security; it is noted that the principle of social justice should be the corner stone of strategic reform of the pension system. In order to improve the efficiency of the pension reform a more complete accounting of the observed economic and demographic trends are proposed as well as the interests of citizens and business. It is noted the need for a comprehensive approach to the state strategy of development of wages and pension insurance.

Key words: social security, social justice, the pension system, pension reform, economic and demographic terms, the interests of citizens, business interests, of salary, savings fund, the budget deficit of the Pension Fund, the pension strategy.

УДК 330.366.01(045)

Ярмоленко Ю.О.,

канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту
Академії праці, соціальних відносин і туризму ФПУ

Генезис поняття «сталий розвиток» та прояви концепції у сучасних умовах

У статті розглядається питання виникнення концепції «Сталого розвитку». Проведено аналіз генезису поняття та розглянуто його еволюцію в залежності від підходів до визначення. Охарактеризовано основні складові: економічна, соціальна, екологічна, які визначають реалізацію концепції. Окреслено проблеми сталого розвитку у сучасних реаліях. Досліджено питання становлення поняття «сталий розвиток» та його прояву на мікрорівні через категорію корпоративно-соціальною відповідальності.

Ключові слова: сталий розвиток, корпоративно-соціальна відповідальність, системний підхід, захист довкілля, соціальна справедливість, принципи сталого розвитку.

Постановка завдання. Стрімкий розвиток світової економіки, який зумовлений інноваційними розробками в усіх галузях, технологічними досягненнями та зміною пріоритетів у споживачів, вимагає відповідних оперативних змін у системі управління. Виклики та загрози світового господарства створюють передумови для розробки механізмів адаптації як окремих національних економік, так й світової економіки в цілому та зміни парадигми управління. Існування людства не обмежується лише реалізацією економічної складової, а науково-технічний прогрес (НТП) не може забезпечити гармонізацію розвитку суспільства без системних підходів та професійно і науково обґрунтованих механізмів регулювання світового розвитку. Питання сталого розвитку на засадах системності та процесу з урахуванням економічних, соціальних та екологічних складових у сучасних умовах є актуальним, як серед наукових кіл, так і серед підприємців, які вибудовують стратегії розвитку своїх підприємств на засадах відповідальності перед суспільством.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що наприкінці двадцятого століття людство опинилося у надзвичайно важкій ситуації. Стало очевидним, що парадигма суспільного розвитку, яка була панівною протягом останніх століть, в основі якої було споживацьке, безвідповідальне ставлення до природи і ресурсів як чогось даного назавжди і невичерпного - себе вичерпала. На противагу виникла парадигма сталого розвитку, яка включає в себе вимоги соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації захисту довкілля.

Серед українських науковців та практиків питання сталого розвитку стало предметом дослідження та обговорення, починаючи з 1992 року. Але в цілому вітчизняні вчені торкаються переважно окремих аспектів цієї складної проблеми. І все ж можна вирізнити досить ґрунтовні праці таких вчених, як Б. Буркинського, І. Горленко, С. Герасимова, Б. Данилишина, З. Герасимчука, П. Саблука, А. Колога, О. Майданника, В. Прадуна та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У основних документах концепції сталого розвитку та в науково-практичних дискусіях навколо неї досі не знайшлося місця спеціальному аналізу поняття сталого розвитку, як системи і процесу, що реалізується через економічні, соціальні та екологічні заходи на різних рівнях, одним з яких є корпоративно-соціальна відповідальність, як первинна ланка для практичної реалізації концепції в сучасних реаліях.

Метою статті є аналіз становлення концепції сталого розвитку у сучасних умовах. Визначення основних складових екологічної, економічної і соціальної діяльності у реалізації парадигми сталого розвитку через корпоративно-соціальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Концепція сталого розвитку формувалася поступово. Їй передували наукові розробки у сфері охорони навколишнього середовища, які знайшли відображення у нормативних документах, що регламентували природокористування. Нас-

тупним важливим кроком слід виокремити дослідження Римського клубу, в рамках якого на чолі з А. Печчеї група науковців займалася питанням глобального моделювання, яке враховувало взаємозв'язки різних аспектів людського життя - економічного, культурного, політичного, морального, соціального. Це і заклало підвалини на системність і комплексність концепції.

Вчені приділяють окрему увагу концепціям сталого розвитку екотопії, антропоцентризму, екоцентризму, біоцентризму та ноосфери. Кожна з яких має своїх прихильників і опонентів, займає місце у процесі становлення сталого розвитку.

Одні з перших ґрунтовних досліджень стосувалися екологічної безпеки, розвитку навколишнього середовища і беруть свій початок у працях В. Вернадського та резолюціях конференцій, наукових доповідях ще у 80-х роках ХХ ст.[1]. Однією з подій, яка визначила зв'язок і вплив взаємозв'язаних між собою економічних, екологічних і соціальних проблем стала конференція Організації Об'єднаних Націй (ООН) з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 р.). В подальшому після 20 років плідної наукової праці у Ріо-де-Жанейро в 1992 році було прийнято Концепцію сталого розвитку. З того моменту набуло поширення визначення сталого розвитку - як розвитку, що задовільняє сучасні потреби суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовільняти свої власні потреби [13]. Здатність виправдати економічні, соціальні, екологічні очікування суспільства сьогодні і сприяння цьому процесу в майбутньому є реалізація сталого розвитку, яка на нашу думку, вдало реалізовується на рівні підприємства через корпоративно-соціальну відповідальність бізнесу.

Після конференції науковці активізували свої дослідження, у ході яких виникло достатньо різних дефініцій цього поняття. Зарубіжні та вітчизняні науковці займаються їх тлумаченням. Деякі з них поглиблюють свої дослідження, розглядаючи сталий розвиток на різних рівнях. Серед таких вчених І. Горленко та Л. Руденко, які виділяють чотири типи модифікації: на рівні території, складових екосистеми (природа, населення, господарство), екосистеми, держави. Ми вважаємо цей підхід досить логічним, оскільки забезпечення гармонійного розвитку всіляку не можливе без гармонізації на всіх рівнях.

Концепція сталого розвитку еволюціонувала і у ХХІ ст. мала значно глибше змістове навантаження. Ми вважаємо, що одним з важливих кроків у становленні Сталого розвитку стало прийняття Політичної декларації, прийнятої учасниками Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні, яка відбулася у Йоганнесбурзі 2002 року. У неї було підкреслено: «Глибокий вододіл, що поділяє людське суспільство на багатих і бідних та розрив між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, який весь час збільшується, створюють серйозну загрозу для процвітання, безпеки та стабільності світу». Цей розрив дуже актуальний, як для українського суспільства, якому притаманна відсутність потужного середнього класу населення. З іншого боку, розрив між рівнем економічного розвитку України і провідних країн світу за наявності природно-ресурсного потенціалу, який є передумовою розвитку процвітаючої економіки.

Підсумовуючи проведені дослідження трактування терміну «сталий розвиток зарубіжними та вітчизняними вченими слід виділити наступні (табл.1).

Отже, на нашу думку доцільно та необхідно трактувати сталий розвиток як системний збалансований процес взаємодії економічної, соціальної та екологічної складових на засадах рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь. При цьому доцільно використовувати інтегральний та системний підхід до характеристики сталого розвитку.

До головних чинників, що «створюють серйозну загрозу сталому розвитку наших народів», разом з економічними та екологічними можна віднести такі глобальні проблеми як «хронічний голод; недостатнє харчування; іноземна окупація; збройні конфлікти; проблеми, пов'язані з незаконними наркотиками; організована злочинність; корупція; стихійні лиха; незаконний обіг зброї; торгівля людьми; тероризм; нетерпимість та підбурювання до расової, етнічної, релігійної та іншої ненависті; ксенофобія а також ендемічні, заразні та хронічні хвороби, включно ВІЛ/СНІД, малярія й туберкульоз» [5].

У деяких країнах, на державному рівні зазначені чинники ігноруються, і поняття сталого розвитку нівелюється, адже наповнюється абсолютно іншим змістовним навантаженням. Так в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збере-

ження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміну розкритиковане Г. Дейлі і, на нашу думку, не відповідає основному задуму виникнення самої концепції сталого розвитку [11].

Таблиця 1.

Трактування визначення сталого розвитку

Г. Делай	– розвиток, при якому зростання не перевищує «пропускну» здатності навколишнього середовища, можна вважати соціально стійким;
Н. Глазовський	– багаторівнево-ієрархічно керований процес коеволюційного розвитку природи і суспільства (при масовій і усвідомленій участі населення), мета якого – забезпечити здорове, продуктивне життя в гармонії з природою нинішньому та майбутньому поколінням на основі охорони і збагачення культурної та природної спадщини;
М. Гузев	– форма соціально-економічного розвитку суспільства на базі пост-індустріальної моделі господарювання та вільної творчої праці з урахуванням інтересів сучасного та майбутніх поколінь і спрямування на досягнення високого рівня якості природного середовища життєдіяльності людини;
Т. Акімова	– така модель соціально-економічного розвитку, при якій досягається задоволення життєвих потреб нинішнього покоління людей без того, щоб майбутні покоління були б позбавлені такої можливості через вичерпання природних ресурсів і деградацію навколишнього середовища;
М. Замятіна	– сукупність соціальних і структурних економічних перетворень, які оптимізують економічні та соціальні блага, що перебувають у розпорядженні суспільства без загрози потенційним чи аналогічним благам у майбутньому;
Б. Данилишин,	– така система відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення;
В. Шевчук	– процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження та поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь;
В. Прадун	– збалансований розвиток, тобто такий, що має збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегрованої екосистеми;
З. Герасимчук	– процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах, протягом необхідного проміжку часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та підвищення якості життя сучасних і наступних поколінь за умови збереження та поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища;

Джерела: [2, 3, 8, 11].

Вихідними умовами сталого розвитку, на нашу думку, можна визнати забезпечення:

- економічного розвитку, що підтримується на основі радикально модифікованої ринкової системи;
- природно-екологічної стійкості на базі теорії біотичної регуляції навколишнього середовища;
- тісної міжнародної співпраці та кооперації для досягнення цілей стійкого розвитку;
- стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості;
- екологізації суспільної свідомості, що ґрунтується на використанні системи освіти та засобів масової інформації.

У всіх вихідних умовах сталого розвитку йдеться про перехід від стихійності до керованості. Виходячи з цього, можна сформулювати модель сталого розвитку виходячи з таких основних положень:

- у центрі уваги мають бути люди та їх право на здорове й плідне життя в гармонії з природою; охорона довкілля повинна стати невіддільним компонентом процесу розвитку, що не може розглядатися окремо від іншого;
- задоволення потреб у розвитку й збереженні навколишнього середовища;
- розвиток і збереження довкілля має поширюватися не тільки на нинішнє, а й майбутнє покоління;
- зменшення розриву між життєвим рівнем у різних країнах та подолання бідності належить до найважливіших завдань світової спільноти;
- для досягнення стійкого розвитку держави слід вилучати або обмежувати моделі виробництва та споживання, які йому не сприяють[6].

У теперішній час еволюція ідей сталого розвитку призвела до того, що в галузі забезпечення економічних, екологічних та соціальних імперативів сталого розвитку системи світового господарства сучасні науковці виділяють п'ять основних стратегічних тенденцій:

1. Людство здатне надати розвитку стійкого і довгострокового характеру з тим, щоб він відповідав сьогоднішнім потребам людей, не залишаючи при цьому майбутні покоління можливості задовольняти свої потреби;

2. Існуючі обмеження в галузі експлуатації природних ресурсів відносні, вони пов'язані з нинішнім рівнем техніки і соціальних організацій, а також здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності;

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя, без чого стійкий і довгостроковий розвиток просто неможливий;

4. Слід узгодити спосіб життя тих, хто володіє більшими засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема щодо споживання енергії;

5. Розміри і темпи збільшення кількості населення повинні узгоджуватися із змінним продуктивним потенціалом глобальної екосистеми Землі.

Таким чином, серед основних чинників, що забезпечують сталий розвиток, можна виділити такі: екологічний – визначає умови й межі відновлення екологічних систем унаслідок їх експлуатації; економічний – передбачає формування економічної системи, гармонізованої з екологічним чинником розвитку; соціальний – утверджує право людини на високий життєвий рівень в умовах екологічної безпеки й благополуччя.

На нашу думку, саме корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) бізнесу є інструментом реалізації стратегії сталого розвитку, адже реалізація державних та Світових програм у цій галузі, тобто на глобальному та макро рівні не можлива без їх реалізації на мікрорівні. Саме тому, одним з напрямів нашого дослідження є аналіз зв'язку та впливу розвитку КСВ бізнесу з концепцією сталого розвитку світового господарства в цілому. Зміна філософії корпоративної соціальної відповідальності викликана зростанням її значення і впливу, на рівні втілення проєктів інноваційного розвитку, економічної стабільності, розвитку інфраструктури та інших факторів, які раніше мали визначальну роль у здійсненні господарської діяльності. Експерти і в теорії, і в практиці стверджують, що суспільство зацікавлене в тому, щоб кожна бізнес-структура набула статусу організації, орієнтованої на стійкий розвиток [7]. І щороку все більша кількість бізнес - організацій сприймає корпоративно-соціальну відповідальність, як бізнес стратегію стійкого розвитку. Підтвердженням цього є ініціювання проведення багатовекторних досліджень у сфері соціальної відповідальності, обговорення проблематики на рівні найавторитетніших ділових міжурядових та урядових заходів з залученням представників громадянського суспільства, урядовців, науковців та безпосередньо бізнесу. Ці заходи сприяли появі концепцій, які можна представити в послідовності їх появи та розвитку:

- базова концепція КСВ (1950-1970-ті рр.)
- концепція корпоративно-соціальної прийнятливості (1970-1990-ті рр.)
- концепція корпоративно-соціальної діяльності (1980-2000-ті рр.)

Перша концепція пов'язана з ім'ям Г. Боуена, який видавши монографію "Соціальна відповідальність бізнесмена", став родоначальником КСВ. У цій праці він висвітлив засади, рамки соціальної активності та напрямки розвитку КСВ. Соціальна відповідальність бізнесмена полягає в реалізації такої політики, прийнятті таких рішень або додержанні такої лінії поведінки, які б були бажані для цілей і цінностей суспільства [10].

Ще одним важливим дослідником цього періоду є К. Девіс, який розглянув суб'єкт господарювання, який відповідає за задоволення не тільки економічних, але й соціальних, психологічних та інших очікувань суспільства [12].

Таким чином після першого етапу, на якому було визначено суть, рівні, суб'єкти та напрями КСВ, почався другий етап, який характеризувався розробкою рекомендацій та технологій реалізації соціальної відповідальності. Серед дослідників цієї концепції слід згадати В. Фредерика, А. Керролла, С. Вартіка, Ф. Кохрена, Р. Акермана. Останній стверджував, що до тих пір, доки проблеми суспільства не вирішуватимуться з достатньою швидкістю, вони нагромаджуватимуться доти, поки унеможливлять функціонування компанії у традиційний для неї спосіб постачальника товарів і послуг [9]. При цьому виклики менеджменту - розвиток методів навчання та методів їх адаптації з метою забезпечення гнучкого і креативного підходу до задоволення суспільних проблем у міру їх визрівання. Це стало основою розгляду феномену корпоративно-соціальної прийнятливості.

Втілення принципів корпоративно-соціальної відповідальності дозволяє забезпечити, в першу чергу, реалізацію соціальної складової сталого розвитку, з непрямым впливом на економічну і екологічну складові. І в той же час, у залежності від спеціалізації підприємства інколи спостерігається виставлення пріоритетів саме на користь екологічних програм, які забезпечують захист навколишнього середовища. У першу чергу це залежить від керівництва компанії, яке затверджує програми заходів в рамках своєї місії і актуальності проектів. При цьому, навіть одноразові акції та проекти є реальним втіленням кроків реалізації стратегії сталого розвитку на мікрорівні.

Слід зазначити, що у процесі реалізації концепції сталого розвитку змінюються уявлення про нього, а разом з тим і знання про природу, людину, її потреби та засоби їх задоволення. Це вимагає поетапного впровадження принципів цієї парадигми з урахуванням стану її основних складових.

Висновки. Аналіз існуючих точок зору зарубіжних і вітчизняних учених дозволив сформулювати сучасне розуміння сталого розвитку, як системи і процесу. Досліджено стан забезпечення традиційних складових, а саме економічної, екологічної, соціальної на рівні суспільства, держави, екосистеми та її елементів на сучасному етапі розвитку людства. Слід зазначити, що у процесі реалізації концепції сталого розвитку змінюються уявлення про нього, а разом з тим і знання про природу, людину, її потреби та засоби їх задоволення. Це вимагає поетапного впровадження принципів цієї парадигми з урахуванням стану її основних складових. Сьогодні Україна знаходиться на першому етапі, якому притаманне вирішення гострих економічних, екологічних, соціальних проблем, які створюють перешкоди до сталого розвитку. Серед яких процес деградації у природі і суспільстві, бідність, як соціальне явище, малорозвинений внутрішній ринок, відсутність єдності влади і суспільства. На даному етапі необхідно розробити і впровадити нову політику в галузі виховання і освіти, науки і технологій відповідно до принципів сталого розвитку. Для другого етапу реалізації концепції повинні реалізовуватися системні (функціональні та структурні) зміни в економіці, екологізації суспільно-економічних відносин, технологічне оновлення виробництва. Доведення до відповідності витрат ресурсів на одиницю кінцевої продукції та якості життя населення до провідних європейських країн. На третьому етапі Україна має розвиватися як повноправний член спільноти розвинених країн світу, які перейшли на засади сталого розвитку. Зроблено спробу аналізу взаємозв'язку концепції сталого розвитку та корпоративно-соціальної відповідальності, як інструменту її втілення на мікрорівні.

Література:

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 522 с.
2. Герасимчук З.В. Екологічна безпека регіону: діагностика і механізм забезпечення: монографія / З.В. Герасимчук, А.О. Олексик; Луц. держ. техн. ун-т. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 280 с.
3. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко. – К.: РВПС України. – 1999. – 716 с.
4. Дейлі Г. Поза зростання. Економічна теорія сталого розвитку / Г.Дейлі; [пер. з англ.]. – К.: Інтелсфера, 2002. – 246 с.
5. Декларація та план виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку. 26 серпня – 4 вересня 2002 року. Йоганнесбург, Південна Африка / Видання друге. – К.: ПРООН/МПВСР, 2007. – С.13.

6. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – 72 с.
7. Колот. А.М. Сучасна філософія корпоративної соціальної відповідальності: еволюція поглядів / А.М. Колот // Україна: аспекти праці. – №8. – 2013. – С.3–17.
8. Прадун В.П. Економіко-екологічні основи сталого розвитку регіональних агропромислових комплексів: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук. : спец. 08.07.02. НАНУ. Об'єднаний інститут економіки / В.П. Прадун. – Л., 2005. – 41 с.
9. Ackerman R. W. - 1973, How companies respond to social demand / R. W. Ackerman// Harvard Business Review. -Vol.51(4).-P.88-89.
10. Bowen H. Social responsibilities of the businessmen / H. Bowen // Harper&Row. - N. Y.
11. Daly H.E. Beyond Growth : The Economics of Sustainable Development. – Boston, MA : Beacon Press, 1996. – 253 p.
12. Davis K. 1967. understanding the social responsibility puzzle: what does the businessmen owe to society/ K. Davis // Business Horizons - Vol. 10(4).-P.46-47.
13. Our Common Future / Report of the World Commission on Environment and Development. – United Nations, 1987. – 247 p.

Ярмоленко Ю.А., канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства і менеджмента Академії труда, социальных отношений и туризма ФПУ

Генезис понятия «устойчивое развитие» и проявления концепции в современных условиях. В статье рассматривается вопрос возникновения концепции «Устойчивого развития». Проведен анализ генезиса понятия и рассмотрена его эволюция в зависимости от подходов к определению. Охарактеризованы основные составляющие: экономическая, социальная, экологическая, которые определяют реализацию концепции. Очерченно проблемы устойчивого развития в современных реалиях. Исследовано вопрос становления понятия «устойчивое развитие» и его проявления на микроуровне через категорию корпоративно социальной ответственности.

Ключевые слова: устойчивое развитие, корпоративно-социальная ответственность, системный подход, защита окружающей среды, социальная справедливость, принципы устойчивого развития.

Jarmolenko Y.O., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Economics of Enterprise and Management Chair, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

The genesis of the concept of «sustainable development» and displays of the concept in modern conditions. This article deals with the problem of evolution of «sustainable development» concept. The analysis of the concept genesis is given as well as its evolution is considered depending on the approaches to the definition. The main component defining the implementation of the concept, such as economical, social, environmental are characterized. The problems of sustainable development in today's realities are outlined

The issue of the formation of the concept of «sustainable development» and its manifestation in micro level through category of corporate social responsibility is investigated.

Key words: sustainable development, corporate social responsibility, system approach, environmental protection, social justice, principles of sustainable development.

Політика, історія, культура

УДК 323.1(477-17:(470+571))(045)

Галагуз І.В.,

доцент кафедри соціології та суспільних наук АПСВТ

Міжнаціональні відносини Україна в умовах трансформації суспільства (Північний регіон)

Охарактеризовано сучасні міжнаціональні зв'язки України та її Північного регіону в умовах російсько-українського конфлікту, проведено аналіз чинників, що впливають на загострення міжнаціональної ворожнечі між країнами-сусідами, здійснено пошук шляхів вирішення збройного конфлікту через узгодження національних ідей. Проаналізовано, як відреагував Північний регіон на події останнього року та агресію з боку країни-сусіда. Констатували, що відносини між народами України та Росією знаходяться під впливом ряду деструктивних факторів, головним із яких є політична воля Кремля.

Ключові слова: міжнаціональні відносини, конфлікт, війна, самоідентифікація, націоналізм, національна ідея, Північний регіон.

Україна, як склалось історично, знаходиться у центрі Європи, тому природно, що у своєму розвитку вона має різносторонні міжнародні відносини, в першу чергу, із країнами-сусідами, а в другу – з іншими країнами світу. Наразі, в Україні є тісні економічні, політичні та соціальні зв'язки із більш як 100 країнами світу.

Але, на сучасному етапі формування міжнародних відносинах існує безліч складних і невирішених питань. Так, за даними опитування американського друкованого видання Wall Street Journal, найбільш знаковою подією для історії людства в 2014 році є події в Україні (76,3%) [17], і це на фоні таких подій як епідемія захворювання на вірус Ебола – 2,4%, активізація ісламського руху – 10%. Отже, без перебільшення, увесь світ спостерігає за ескалацією російсько-українського конфлікту, а це, так чи інакше, активізує міжнаціональні відносини.

Російсько-український конфлікт став проявом і певною віхою змін у світовому порядку і ситуації у сфері безпеки. Він висвітлив фактори і потенційні негативні наслідки, появу дисбалансу міжнародних відносин на світовій арені.

За часів набуття незалежності України керівництво країни так чи інакше обирало багатовекторний напрям розвитку, намагаючись маневрувати між «вашими» та «нашими» (Росією і країнами СНД та Заходом). Так, знаковим стало підписання у 1991–1994 рр. Гельсінського заключного акту, договорів про основи добросусідства і співробітництва між Україною та деякими сусідніми країнами, «Меморандуму про гарантії безпеки України» (підписані Великою Британією, Росією, Францією та Китаєм). У цей час було розпочато переговори про вступ до Ради Європи та Світової організації торгівлі. Наразі, хочеться відмітити, що «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією» укладений лише 31.05.1997 р. Це свідчить про напруженість відно-

син між Україною та Росією в той час (тут і питання статусу Криму, і військова присутність у Чорному морі та розподіл Чорноморського флоту тощо).

Проблеми із внутрішньої політикою в середині країни в 2000-2003 р. (так званий «касетний скандал» та розслідування вбивства Г. Гонгадзе та інших журналістів) призвели керівництво та саму країну до певної міжнародної ізоляції (у листопаді 2002 р. на саміти учасників НАТО у Празі, Л.Кучму – тодішнього президента країни, не посадили поруч із високопосадовцями із США та Великої Британії, як мали). Це змусило країну на більш тісне співробітництво із Росією та країнами СНД – створення Єдиного економічного простору. Хоча навіть і тоді, між Україною та Росією не було повного взаємопорозуміння: суперечки про о. Коса Тузла, кордон у Керчинській протоці тощо.

З приходом до влади нового Президента В. Ющенко та «помаранчевої революції» (2004 р.) зовнішня політика України бере напрям на євроінтеграцію та євроатлантичне партнерство (вступ до НАТО). Наразі за часи його президентства в Україні розвиваються відносини із країнами Азії, Африки, Південної Америки, Австралії, та країнами-сусідами, в першу чергу, Російською Федерацією та Польщею. Україна посилює свою присутність на міжнародній арені (активна участь у засіданнях Ради Безпеки ООН, ОБСЄ, підписання Плану дій Україна – ЄС, вступ до СОТ тощо). Такими діями тодішній Президент України погіршив відносини із Росією (вони почали носити характер конфронтації, протистояння), і як він не закликав до «перезавантаження» відносин між країнами, його так і не відбулось.

Зміна керівництва країни в 2010 р. призвела до зміни пріоритетів: Україні відмовляється від вступу до НАТО, припиняються або відтягуються переговори про вступ до ЄС, максимально активізуються відносини із Російською федерацією (зростання обсягів зовнішньої торгівлі, «русифікація» населення та адміністративного документообороту, дистанціювання від спірних «історичних» тем, церковних та релігійних питань тощо), розглядається можливість вступу у Митний союз.

Кін. 2013 р. – поч. 2014 р. ознаменувався новою зміною пріоритетів міжнаціональних відносин в Україні: відновлення євроінтеграційного вектору руху та вступ у НАТО. Відтоді, українсько-російські відносини існують у непередбачуваному критичному стані. Продовжується політико-дипломатична конфронтація; порушені базові домовленості та угоди; майже зруйнована система міждержавних інституційних відносин; відбувається загострення енергетичного, економічного протистояння, триває інформаційна агресія. Натомість активізується підтримка країн ЄС, Великої Британії, США тощо.

Наразі, криза, що виникла в 2014 р, на нашу думку, не має аналогій в історії нашої країни, починаючи з Переяславської ради. І це притому, що майже половина росіян вважають: Україна (так само як і інші країни пострадянського простору) повинна мати з Росією «особливі відносини».

Сьогоднішні реалії, на жаль, не дають підстав мовити про зміни на краще в російській політиці по відношенню до України в найближчій перспективі. У цілому, нинішня ситуація у відносинах Москви і Києва потребує формування принципово інших концептуальних, стратегічних підходів до співіснування колись близьких братніх народів, запровадження на російському напрямі конкретних заходів, перегляду системи міждержавних контактів.

Проблема міжнародних відносин України в умовах трансформації суспільства активно висвітлюється багатьма науковцями і журналістами, наразі вона є досить актуальною, оскільки постійно спостерігається зміна «політичного настрою». Окремим аспектам дослідження україно-російських відносин присвячено праці О.Г. Аркуша [2], І.А. Мельник [3], О.А. Ніколаєва [6], О.П. Селіванова [12], Д.В. Табачник [4], Р.Ш. Чілачава [5] та ін. Менша увага, наразі, приділяється науковцями та аналітиками питанню оцінки історичних наслідків подій, що відбуваються. Серед найбільш яскравих праць можна визначити А. Мухарського («Майдан. Революція духу»), С. Кошкіна («Майдан. Нерозказана історія»), В. Карпюк («Євромайдан. Хроніка відчуттів»), які направлено на відновлення історичного перебігу подій останнього часу, встановлення істинності мотивів окремих діячів, що брали участь у зміні нашої історії.

Метою дослідження є аналіз міжнаціональних відносин України в умовах трансформації суспільства (Північний регіон).

Північний регіон України включає Київську, Житомирську, Чернігівську та Сумську області (так звана Північна Україна). Цей регіон із високою щільністю населення, високою культурною та релігійною самовизначеністю. Через те, що до територіальної структури

регіону входить Київська область і, відповідно, м. Київ – столиця країни, з одного боку, та наявність кордону із «країною агресором» (Чернігівська та Сумські області) – з іншого, цей регіон є одним із стратегічно важливих з точки зору розвитку подальших подій. Тому, на нашу думку, важливо оцінити, який потенціал у Північного регіону з точки зору реалізації можливостей ескалації чи деескалації конфлікту в Україні.

Зрозуміло, що офіційний Київ є представником загальнодержавної політики країни, а тому можна, в певній мірі, ототожнювати настрою Північного регіону та країни в цілому. З іншого боку, даний регіон має свою культурну та національну спадщину, відмінну від Східного та Північного регіону, тому таке обожнення є незавжди доречним.

Почнемо із аналізу національної структури населення Північного регіону (табл. 1).

Таблиця 1

**Національний склад населення Північного регіону України
за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року [13]**

Національний склад	Області північного регіону, %				В середньому по регіону
	Житомирська	Чернігівська	Київська	Сумська	
українці	90,3	93,5	92,5	88,8	91,3
росіяни	5,0	5,0	6,0	9,4	6,4
поляки	3,5		0,2		1,9
білоруси	0,4	0,6	0,5	0,3	0,5
євреї	0,2	0,1	0,1		0,1
молдавани	0,1		0,1	0,1	0,1
німці	0,1				0,1
чехи	0,1				0,1
вірмени	0,1		0,1	0,1	0,1
цигани	0,1			0,1	0,1
інші національності	0,1	0,8	0,5	1,2	0,7

Близькість кордонів Північного регіону до кордонів країни із Білоруссю, Польщею та Російською Федерацією позначилась на національному складі населення цієї території (6,4% етнічних росіян, 1,9% – етнічних поляків та 0,5 – етнічних білорусів). Така структура національних меншин сприяла тому, що у регіоні більш розвинено «проєвропейські» погляди на майбутнє України та перспективи її розвитку.

На території Північного регіону для спілкування використовуються українська та російська мови, оскільки значна частина населення цього регіону, хоч і є етнічними українцями, проте звикли ще за часів колишньогорадянського союзу саме до цієї мови. Так, за даними агенції Detail Communications, у Житомирській та Київській областях більшість населення спілкується українською мовою, Чернігівській та Сумській – російською (на 2011 р.) [19]. Не дивлячись на те, що у Північному регіоні другою мовою для спілкування є російська, аналіз подій 2013-2014 рр. свідчить щодо національного спрямування свідомості населення даної частини України. Наприклад, на останніх виборах 2014 р. у Верховну раду України населення Північного регіону в більшості підтримало проукраїнські партії (95–96% голосів), в той час як проросійський блок отримав (за даними ЦВК, 2014): 3,33% – Житомирська область; 2,66% – Київська область, в т.ч. м. Київ – 3,69%; 3,86% – Чернігівська область; 4,64% – Сумська область.

Проаналізуємо, як відреагував Північний регіон на події останнього року та агресію з боку країни-сусіда.

Наведені дані свідчать про активну участь населення та підтримку дій теперішнього керівництва країни щодо реакції на агресію та анексування, європейські орієнтири.

Перейдемо до оцінки відносин між українцями та росіянами у даному регіоні. В Україні наразі проведено ряд опитувань з питань ставлення населення країни до агресивної поведінки країни-агресора. Цікавим є те, що відношення українців до росіян є на порядок кращим, аніж росіян до українців. Це підтверджується такими даними:

□ за даними опитування DW-Trend [16]:

10% росіян вважають, що Україна та Росія перебувають у стані війни, натомість 59% українців у цьому впевнені; 56% українців вважають відносини України та Росії – ворожими;

- за даними опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) [8]:
48% українців, хто добре ставиться до Росії, при цьому 74% українців не вважають винним у агресії населення РФ; 32% мешканців РФ ставляться добре до України, до її населення – 60%;
- за даними опитування Фондом громадської думки (на російській – ФОМ) [9]:
33% росіян вважають найбільш значимою подією 2014 р. – приєднання Криму, 32% – Олімпіаду у Сочі; 30-33% – події навколо України; проблеми санкцій – 1%. Найбільш одіозними фігурами країни вважають В.Путіна, В. Жириновського та С. Лаврова.

Таблиця 2

Періодизація реакції Північного регіону на найбільш значимі події 2014 р.

Найбільш значимі події 2014 р.	Дата події			
	Житомирська	Чернігівська	Київська	Сумська
Євромайдан. Масові вбивства (події 18-20 лютого 2014 р.)	Проведення мітингів у підтримку (2000 осіб) Акція на підтримку «Небесної сотні»	Проведення мітингів у підтримку (2000 осіб) Акція на підтримку «Небесної сотні»	Активні дії відбуваються в м. Київ (до 300-800 тис.) Акція на підтримку «Небесної сотні»	Проведення мітингів у підтримку (5000 осіб) Акція на підтримку «Небесної сотні»
Анексія Криму (16–18 березня 2014 р.)	Невизнання Криму частиною Російської Федерації			
АТО (із 13 квітня 2014.)	Волонтерський рух, акції підтримки, прийнято 6171 вимушених переселенців (станом на 5.01.2015 р.)	Волонтерський рух, акції підтримки, прийнято 6902 вимушених переселенців (станом на 11.02.2015 р.)	Волонтерський рух, акції підтримки, випадки ухилення від мобілізації (7 кримінальних справ), прийнято більше 39 тис. вимушених переселенців (станом на 7.01.2015 р.)	Волонтерський рух, акції підтримки, випадки ухилення від мобілізації (1 кримінальна справа), прийнято понад 9 тис. вимушених переселенців
Введення військ Росії на територію України (офіційне підтвердження українською стороною 27 серпня 2014 р.)	59% населення вважає, що Україна знаходиться у стадії війни з Росією*			
Збиття літака Боїнг-777 на Донеччині (17 липня 2014 р.)	Президент ініціював створення комісії з розслідування, висловлення співчуття сім'ям загиблих			
Підписання Угоди між Україною та ЄС (26 березня; 27 червня 2014 р.)	60,9% населення підтримує підписання угоди **			

* опитування DW-Trend, проведеного в грудні 2014 року незалежним інститутом IFAK на замовлення медіа-компанії Deutsche Welle [16]

** результати соціологічного дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 11 червня 2014 року [1]

У 2014 році в Росії було проведено опитування: «Як в цілому Ви відноситеся до України?» (табл. 3).

Таблиця 3

Результати опитування ФОМ громадян РФ [9]

Роки	Добре, %	Погано, %
2001	53	35
2005	79	18
2007	49	42
2009	29	61
2012	65	25
2014	35	49

Як свідчать дані таблиці 3, відносини з Україною розвивалися досить нерівно усі минулі роки, ще задовго до нинішнього драматичного загострення. Тільки під час зближення партнерських відносин Києва та Москви (під час правління В. Януковича) в кінці 2012, росіяни ставилися до України найбільш дружньо, починаючи із 2005 р. Причому, за даними ФОМ, у листопаді 2012, ще за В. Януковича, 65% опитаних вважали, що для Києва вигідніше розвивати зв'язки з Росією, ніж з Євросоюзом.

Зрозуміло, що в першу чергу на думку мас впливають ЗМІ. Якщо проаналізувати тематичний спектр провідних російських телеканалів, вибудовується дуже невтішний для іміджу України перелік:

- за часів президентства Б.Єльцина: аварії, катастрофи та стихійні лиха;
- за часів президентства В. Путіна (до 2008 р.): тональність сюжетів в більшості негативна: бандитизм, руйнування економіки, насильницька націоналізація населення, газові проблеми, «кримські жахіття» (повідомлення про бандитів – кримських татар, небезпеку відпочину на півострові, хвороби, бензинову кризу тощо);
- за часів президентства Д. Медведева: тональність сюжетів в більшості нейтральна: активно розвивається ідея «старшого брата», сюжети про важливість економічного, політичного та культурного поєднання, про націоналізм та нацизм;
- за часів теперішнього правління В. Путіна: інформаційний тон вкрай негативний: економічна нездатність, політична конфронтація, нелігітимність або дегуманізація теперішнього Президента України («хунта», «карні загони», «бандерівці» і т.д.), націоналізм, канібалізм, масове дезертирство, військова неспроможність, недопущення виконання «плану Обама» і багато іншого.

Зрозуміло, що на фоні такого негативу населення РФ так чи інакше (навіть несвідомо) ставиться до українців як до більш слабких, менш розумних та нерівних собі.

Якщо заглибитись у зміст цих повідомлень, тоді очевидним є розуміння того, що нав'язують ЗМІ спільноті: Росія не веде ніяких бойових дій на території іншої країни, але «захищає» населення на території, яка сприймається як «своя» і захищає своїх не за громадянством, а по крові та мові.

Як зазначає видання The National Interest (США), і з цим варто погодитись, «...справжня війна на Україні йде за українську самосвідомість...отже, в своїй основі це конфлікт через те, бути Україні монокультурною або мультикультурною нацією...». Іншими словами, військові дії на Сході країни – це по-суті конфлікт між двома націями, у яких, з часів розпаду колишнього Радянського Союзу, сформувався кардинально різне уявлення про те, що означає бути патріотом та громадянином своєї країни. З точки зору більшості українців, і цю думку підтримує більшість населення Північного регіону, війна на Сході – це війна за українську самосвідомість.

Якою ж є національна ідея, що спонукає країну-сусіда ворогувати?

Аналіз історичних подій від XVI-XVII ст. і до сьогодення свідчить, що українська самосвідомість завжди була направлена на незалежність, на визнання себе вільним народом, який може сам творити свою історію. При цьому, реалізація національної ідеї нерозривно пов'язана в Україні із націоналізмом та національною демократією. Вони і є інструментом боротьби за незалежність, наряду із ідеологією, мораллю, плеканням любові до нації, держави, її традицій тощо. Але це все відбувається на фоні досить глибокої толерантності до

інших народів, національних спільнот, що перебували на території України в різні часи й за різних обставин (німці, поляки, росіяни, євреї). Зокрема, Північний регіон є зразком толерантного й цивілізованого співжиття, де тільки в Житомирській області до національного складу входить більше 10 різних національних груп, що мають істотну частку в структурі населення. При цьому тут ніколи не спостерігалось випадків міжетнічної чи міжнаціональної ворожнечі, протистоянь чи конфліктів на цьому ґрунті. Загалом, в Північному регіоні, як і в Україні в цілому, сформовано доброзичливе ставлення до носіїв різних культур, мов та релігій.

Наразі, аналіз подій 2014-2015 рр. свідчить, що на території України відбуваються бойові дії у тих регіонах, де слабша українська культура, її традиції, відсутня або дуже слабка національна самоідентифікація. І як зазначив колишній Президент України В. Ющенко «...зона АТО проходить по тих місцях, де багато чужих героїв (Ленін, Сталін, Орджонікідзе)» [15].

Іншим найважливішим чинником, що визначає відносини двох країн, є взаємозалежність економічних комплексів, де йде мова і про газонафтову торгівлю, і торгівлю продуктами харчування, і високі технології (наприклад, авіабудування та військово-оборонний комплекс). Тим не менш, до цього часу зберігається висока залежність і взаємна потреба двох економік. Для Росії Україна зберігає стратегічний інтерес в першу чергу як країна-транзитер російського газу і нафти в Європу. Основні нафто- і газопроводи, через які Росія експортує свої вуглеводні в Європу, проходять через територію України. Всім пам'ятні «газові війни», коли фактично суто економічна суперечка перетворювалась на міжнародну політичну арену, і постраждало багато європейських країн, що залишалось без необхідного газу. Також для Росії важливим є промисловий потенціал України. Таким чином, така залежність тримає відносини України та Росії в межах, що не дають поки що сторонам перейти до більш активних військових дій, а народи країн – у більш-менш нейтральний настрій.

Третім фактором, що впливає на українсько-російські відносини, є інтеграційна спрямованість. Наразі, російське керівництво, політична еліта й пересічні громадяни у своїй переважній більшості свято переконані, що: Україна є частиною Росії й не повинна існувати відокремлено від неї; росіяни й українці є одним народом, їхнє возз'єднання в єдиній державі має завершитися формуванням потужного надєтносу та утворенням «руського миру» з однією мовою, церквою й культурою; незалежна державність України є геополітичною аномалією й становить стратегічну загрозу для Росії; Росія без України є геополітично незавершеною і не може відродитись як світова наддержава [14]. Так, основні прагнення росіян та РФ можна ідентифікувати як:

- недопущення вступу України у НАТО (не дати змогу США наблизитись до Росії та «захопити» Україну);
- недопущення вступу України в ЄС (ця ідея є абсурдною для більшості росіян, які бачать своє майбутнє разом з «Новоросією»);
- небажання розуміти та поважати українську культуру, мову та традиції (прояви такого «націоналізму» незрозумілі росіянам, які самі не мають історичної самоідентифікації, їх знання обмежуються культурою радянських часів).

У свої часи іще С. Петлюра вказував на втрату російською демократією «колишніх доблестей і заслуг», на «здійснюваний факт зміщення російського лібералізму в бік великоруського націоналізму» [10].

Більшість західних країн та США ще у 90-і роки усвідомили, що Україна та Росія в своєму тандемі були основою становлення та розвитку комунізму за радянських часів. Тому, ще з часів розпаду Радянського союзу основою зовнішньої політики країн Заходу щодо РФ і Україні стало прагнення не допустити реставрації комунізму в будь-якій формі в цих країнах.

У Європі розуміють, що існуючий конфлікт – не внутрішній конфлікт України. У Європі та у більшості країн світу є розуміння того, що боротьба на Донбасі – це навіть не просто «гібридна», а справжнісінька війна між країнами. Її масштаби можна порівняти з військовими діями в Європі за часів Другої світової. Під час холодної війни, з 1947 по 1991 рік, бойові дії відбувалися на другорядних площадках, на головній європейській сцені військових дій між Заходом і Сходом не було. Навіть югославська війна такою не була (там був внутрішній конфлікт, в якому великі держави не брали участі, закликаючи до мирного вирішення).

Таким чином, можемо констатувати, що відносини між народами України та Росією знаходяться під впливом ряду деструктивних факторів, головним із яких є політична воля Кремля. Керівництво РФ прямо чи опосередковано впливає на громадську думку, на настрої

та бажання свого народу, вдало маніпулюючи їх страхами перед невідомим, перед змінами, підсилюючи нездоровий російський шовінізм лозунгами типу «Ми – росіяни», «Захистимо наших братів від бандерівців», «Крим наш», завідомо підмінюючи поняття та викривляючи реальність подій.

В цьому контексті для українців та України вкрай важливим є пошук відповіді на питання: «Хто ж насправді зацікавлений у сильній та незалежній Україні?». Це питання постало перед нами ще на початку 1990-х рр. Адже, як видно із зазначеного вище і з хронології досвіду відносин Україна-Росія на різних етапах історичного розвитку, завершальним акордом таких відносин ставала втрата Україною своєї незалежності. Так, у вересні 1917 р. голова першого українського парламенту – Центральної ради – М. Грушевський відзначив: «Ми розглядаємо федерацію не як шлях до самостійності, але як шлях до нових перспектив, які вже давно відкрилися провідним розумам людства, як шлях до федерації Європи і в майбутньому – до федерації всього світу» [11]. З висоти сьогоденного історичного знання у цих словах бачиться один з витоків притаманного багатьом українцям недооцінювання власного потенціалу, своєрідного філософствування тоді, коли потрібно приймати радикальні для держави і суспільства рішення [14].

Аналізуючи історичні події, бачимо, що українські лідери щоразу не розуміють потенціал України як самостійної держави та надмірно довіряють «дружнім поривам» російського керівництва, недооцінюють силу так званих «імперських амбіцій» країни-сусіда.

Наразі, провідні експерти, політологи, соціологи радять не розслаблятися, адже вирішити конфлікт між країнами за день-два навряд чи вдасться. Україну чекають важкі часи, але якщо будуть зроблені правильні кроки, вона отримає шанс для впровадження реформ і поверне контроль над своїми територіями, а потім баланс порозуміння між народами країн – відновиться.

Таким чином, здатність налагодити міжнаціональні відносини України та Російської Федерації буде головним іспитом для теперішнього керівництва обох країн: перевіркою на витривалість, мужність, запас міцності, толерантність та здатність вибачати.

Ступінь зовнішнього впливу на ситуацію в Україні буде залежати від рішучості позицій самої України, співвідношення «амплітуди» зовнішніх санкцій і серйозності ставок Росії, її «порога чуттєвості», а головне – від остаточної самоідентифікації України, визначення кола своїх потенційних партнерів, пріоритетів розвитку та розробки базових принципів співіснування із країнами-сусідами.

Література:

1. Відносини ЄС-Україна-Росія: проблеми і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона. – 2014. – № 4-5. – С.8-9.
2. Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні [Текст]: [колективна моногр.] / [О. Г. Аркуша та ін.]; за ред. Леоніда Зашкільняка; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Л.: Ін-т українознавства ім. Крип'якевича НАНУ, 2009. – 472 с.
3. Мельник І.А. Міжнаціональні відносини: радянський експеримент та історичні реалії / І.А. Мельник. – К.: Либідь, 2006. – 468 с.
4. Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи / Д.В. Табачник [та ін.]. – К.: Етнос, 2004. – 584 с.
5. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: Стан, перспективи / упоряд. Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилипенко; ред. Р. Ш. Чілачава. – К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2004. – 384 с.
6. Ніколаєв О.А. Організаційно-правові механізми регулювання міжнаціональних відносин у радянській Україні / О. А. Ніколаєв // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 40. – С. 332-339
7. Опитування: понад 60% українців підтримують вступ України до ЄС, а більш як 40% – за вступ до НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newsru.ua/ukraine/26jun2014/opros_nato.html
8. Опитування: Як змінилося ставлення українців до Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molbuk.ua/ukraine/79639-opytuvannya-yak-zminylosya-stavlennya-ukrayinciv-do-rosiyi.html>
9. Опрос ФОМ: Россияне ставят Крым выше санкций и обвала рубля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ridus.ru/news/174330>
10. Петлюра С. Из русской печати / С. Петлюра // Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 69-74.
11. Промова Михайла Грушевського на з'їзді народів у Києві // Сучасність. – 1988. – № 9. – С. 85-89

12. Селіванова О. П. Діалог культур як засіб формування культури міжнаціональних відносин / О. П. Селіванова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 15(1). – С. 58-64.
13. Український перепис населення 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>
14. Філенко І. В. Особливості висвітлення зовнішньої політики України в російських ЗМІ за часів президентства Б. Єльцина / І. В. Філенко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. – 2013. – Вип. 6. – С. 114-124.
15. Ющенко В. Державотворення та шляхи до національної єдності: лекція для студентів Київського національного університету культури і мистецтв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knukim.edu.ua/novunu/derzhavotvorennnya-ta-shlyahi-do-natsionalnoyi-yednosti/>
16. DW-Trend: українці вважають, що між РФ і Україною точиться війна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/dw-trend-українці-вважають-що-між-рф-і-україною-точиться-війна/a-18148888>
17. Vote: What Was the Most Important Story of the Year? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.wsj.com/dispatch/2014/12/19/vote-what-was-the-most-important-story-of-the-year-2/>
18. Nicolai N. Petro The Real War in Ukraine: The Battle over Ukrainian Identity [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/the-real-war-ukraine-the-battle-over-ukrainian-identity-11782>
19. Infographic: Ukraine in 10 slides (march 14, 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detailcomms.com/infographics/>

Галагуз И.В., доцент кафедри соціології та суспільних наук Академії праці, соціальних відносин та туризму.

Межнациональные отношения Украины в условиях трансформации общества (Северный регион). Охарактеризованы современные межнациональные связи Украины и ее Северного региона в условиях российско-украинского конфликта, проведен анализ факторов, которые влияют на обострение межнациональной вражды между странами-соседями, сделана попытка найти пути решения вооруженного конфликта путем согласования национальных идей. Проанализировано, как отреагировал Северный регион на события последнего года и агрессию со стороны страны-соседа. Констатировали, что отношения между народами Украины и Россией находятся под влиянием ряда деструктивных факторов, главным из которых является политическая воля Кремля.

Ключевые слова: межнациональные отношения, конфликт, война, самоидентификация, национализм, национальная идея, Северный регион.

Galagus I.V., Associate Professor of the Sociology and Social Sciences Chair of ALSRT

The inter-ethnic relations in Ukraine in the conditions of the society transformation (the Northern Region). The characteristics of modern inter-ethnic relations in Ukraine and its northern region in the conditions of the Russian-Ukrainian conflict is given. The analysis of the factors affecting the aggravation of inter-ethnic strife between the neighbouring countries as well as an attempt to find ways to solve the armed conflict by harmonizing the means of the national ideas coordination is made. It is analyzed how the North region reacted in the events of the last year and aggression from the neighbouring country. It is noted that the relations between the peoples of Ukraine and Russia are influenced by a number of destructive factors, chief of which is the political will of the Kremlin.

Key words: inter-ethnic relations, conflict, war, identity, nationalism, national idea, self-identification, Northern Region.

УДК 93 (478)

Лебедєва Ю.О.,

канд. істор. наук, старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики
Науково-дослідного інституту українознавства*Переяславська угода 1654 р.: історіографічний огляд*

У статті проводиться історіографічний аналіз Переяславського договору та українсько-російських дипломатичних зносин того часу. Акцентується увага на їх наслідках для України та українського народу. Досліджується низка версій трактування Переяславської угоди, як в українській історичній науці, так і в російській. Окрім того, підкреслюється, що окремі геополітичні положення Переяславської угоди зберігають прикладне значення і у сучасних умовах. Обґрунтовано, що відправною точкою української історії може бути лише власна територія і власні інтереси, які є абсолютно пріоритетними.

Ключові слова: дипломатичні домовленості, переяславська угода, українсько-російські договори, концепція, історіографія.

Взаємини України і Московії завжди були досить інтенсивними із вкрай, на жаль, негативними наслідками для України. [1, с.15] Тому автор поставила собі за мету провести історіографічний аналіз однієї із угод між цими країнами, тому що на часі досвід українсько-московських відносин в минулому є доволі актуальним.

Представники національно-державницького напрямку української історіографії повсякчас у своїх наукових роботах висвітлювали труднощі у політичних зносинах даних держав.

Історик Д.Дорошенко також особливу увагу звертав на висвітлення українсько-російських відносин. Своє розуміння ставлення росіян і Росії до України вчений подав у такій формулі: «Хоч Росія і дивилась на Україну як на «исконно русській край», заселений таким самим «руським» православним народом, але властиво ставилася вона до України як до колонії й визискувала її природні багатства, даючи їй взамін далеко менше, ніж забирала з неї безпосередніми й посередніми податками».[2, с.326]

Дослідник епохи Хмельниччини Іван Джиджора у центр своїх наукових розвідок ставив козацьку державу. Проаналізувавши рідкісні документи в архівах Києва, Харкова, Петербурга, Москви, зокрема архів Міністерства юстиції, вчений в числі перших українських істориків розглянув державний статус Гетьманщини у Російській імперії, дипломатію царату стосовно України, історію Генеральної військової канцелярії, задокументував економічну окремішність Гетьманщини, її місце в міжнародній торгівлі, продемонстрував поступове обмеження і поглинання російською владою економіки України, що й спричинило втрату нею автономії.

Державницька спрямованість наукових праць І.Джиджори найбільш властива тим роботам, які стосуються історії Гетьманщини України I пол. XVIII ст.,[3; 4; 5] в яких він детально розкривав колоніальну політику російського царизму в Україні, першочерговим завданням якої було цілковите знищення української держави.

У вступі до своєї наукової статті «Матеріяли московського «Архива Министерства юстиции» до історії Гетьманщини» історик писав: «З поміж усіх частин пошматованої України історія лівобережжя, докладніше кажучи – історія гетьманщини, найменша оброблена, а спеціально в деяких питаннях – просто *tabula rasa*. А прецінь гетьманщина се одинока часть України, де український народ найдовше жив у виробленім ним самим державно-автономістичним устрою, а через те саме жив і релятивно найповніше своїм національно-культурним життєм, без огляду на се, де були центри тієї культури. І власне дякуючи довшому, чим деінде, істнованню державно-автономічної окремішности в масі могло сильніше вкорінитися се почування національно-культурної окремішности, так що могло переховати ся через пізніші безпросвітні части аж до порога XIX ст. і послужити зародком національного відродження. Ясно, що Гетьманщина повинна бути центром нашої історії в XVII XVIII ст.».[6, с.59]

На його думку, вразливим місцем української автономії, через яку «розбився план Мазепи відірвати Україну від Москви, через те рівно ж упав Полуботок», було протиріччя соціальних інтересів козацьких старшин і нижчих верств суспільства, що майстерно використано російським урядом, який виступив у ролі заступника покривджених мас перед насильством і здирством старшини. «Так, як це робило російське правительство на Україні, – доводив свою думку І.Джиджора, – поступають держави в підбитих провінціях, котрих не сподіваються при собі дальше удержати, отже, користаючи з часу визискують їх усякими можливими способами». [3, с.40] Підступну майстерність обману російського уряду ми бачимо і сьогодні на території Донецької та Луганської областей.

І.Джиджора підкреслював, що козацька старшина повсякчас піддавалася політичній деморалізації, потрапляла під чужий вплив, втрачала відчуття національної самоповаги, переймала чужинську мову, звичаї та порядки. На думку вченого, основною причиною втрати Україною незалежності в епоху Гетьманщини була відсутність внутрішньої організації всередині українського суспільства, безгетьманство та інші важливі державно-політичні фактори, що характеризували в ті часи суверенне обличчя держави й українського народу. [7, с.82 – 83]

Учень М.Грушевського та продовжувач державницьких традицій В.Липинського і С.Томашівського, науковець А.Яковлів в праці «Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московією року 1654» [8] наголошував, що Україна складала договір в умовах, коли була слабша за Московську державу. Хоча формально текст деяких статей мав ознаки залежності України від Москви, але фактично така залежність виявлялася лише частково: «В останній рік життя Б.Хмельницького, ця залежність стала чисто номінальною: цар московський іменувався царем «мала Росії», як султан турецький іменувався сувереном багатьох держав-васалів, але це була лише буква без реального змісту, бо в дійсності Україна була цілком незалежна від Москви держава». [8, с.116]

В іншій своїй роботі А.Яковлів підтверджував свої переконання: «Цей договір був першим і основним актом, що встановив умови правових взаємовідносин між Військом Запорозьким та Московським царем, себто між Україною та Московією, між двома державами неоднакового державного устрою – козацькою демократичною республікою та Московською абсолютною монархією східно-азійського типу, між двома чужими з погляду походження, культури, звичаїв і мови народами: – українським, що в договорних актах називав себе «російським» (тобто «руським») народом, але якого в Москві офіційно називали «Черкаським народом», «Черкасами», а мову його «білоруською», і московським народом. Спільною між цими народами була православна віра, але й церковно-обрядовій царині між українцями й москвинами було немало розходжень. Всі ці різниці між двома народами, що вперше в історії засіли за столом пересправ, яскраво відбилися на пересправах та на формулюванні умов договору». [9, с.7]

Цікава думка стосовно поглядів А.Яковліва на договір України з Московією в 1652 р. сучасної дослідниці О.Апанович: «У політичній та історичній оцінці договору Яковлів багато в чому дотримується концепції Грушевського. Однак безперечно його великою заслугою є професійно проведений докладний глибокий аналіз юридичної природи договору, а також розгляд і класифікація оцінок і думок інших дослідників – попередників Яковліва, спираються саме на аналіз його статей 1654 р.». [10, с.82]

Поряд з цим О.Апанович підкреслює всю складність роботи над обраною тематикою досліджень А.Яковліва: «Така неповнота історичних документів, що стосуються до договору 1654 р., незвичайно утруднює працю над аналізом та тлумаченням договору і тим самим вияснення правової природи взаємовідносин між Українською державою й Московським царем, що були предметом цього договору. Брак історичних документів часто був прямою причиною різних, часом протилежних тлумачень і висновків про Переяславський договір в досить багатій українській, російській та закордонній літературі». [10, с.8]

Загалом, А.Яковлів в праці «Договір Гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р.» поставив собі за мету здійснити історично-правну характеристику актів Переяславського договору 1654 р. та зробити їх повний аналіз й правової сфери на основі історичних документів.

Різнопланову характеристику Переяславській угоді подає й М.Грушевський у своїх роботах. Для прикладу: «Визволена героїчними заходами і безмірними жертвами народних мас Україна своєю волею увійшла в політичний зв'язок з Російською державою» [11, с.321]

або робить тільки коротке зауваження: «8 січня ст. от. 1654 р. провідник українського народу гетьман Богдан Хмельницький зложив присягу на вірність московському цареві».[11, с.236]

Досліджуючи наукову спадщину М.Грушевського, О.Апанович підкреслює, що за словами вченого, українська держава Богдана Хмельницького зберегла свою політичну самостійність та інші права, об'єднавшись із Московією. На підтвердження своїх слів О.Апанович наводить цитату із праці великого історика: «Україна зосталась при певних державних правах і після свого об'єднання з Москвою, а її автономія мала характер конституційний, основувалася на договорі – се ніяким чином не може бути поставлено під сумнів, і всякі спроби про те, як саме назвати сю форму сплучення, в якій стала Україна до Москви, являються властиво спорами про слова». М.Грушевський у своїй статті, продовжує О.Апанович, говорить про поступове нищення російським царизмом української державності, про його наступ на автономію України у всіх сферах життя. [10, с.80]

Таким чином, М.Грушевський дійшов висновку, що російський імператор «раз узявши Україну в свою протекцію, держав її міцно і не пускав з рук. Постановивши перетворити з часом її на свою провінцію». [11, с.239] І, давши дозвіл на розміщення царського гарнізону в Києві, гетьман тільки допоміг їм у цьому!

Б.Хмельницький, на думку В.Липинського, не мав намірів об'єднувати Україну з Московщиною, а виношував плани створення власної української держави у формі спадкової республіканської монархії, роблячи акцент на тому, що така форма державного будівництва мала б докорінно відрізнитися від московської чи польської монархії.

Особливо слід підкреслити, що В.Липинський високо оцінював діяльність Б.Хмельницького як творця Української козацької держави, видатного державного діяча, як грандіозну особистість. Він відзначав його велич і геніальність. «І не з вини нашого Великого Гетьмана повстане згодом наша пізніша трагедія національна. Не він винен, що його нерозумні нащадки велику політичну ідею європеїзації козаччини, а з нею і цілої України – ідею, яку він, Богдан Хмельницький, сотворив і в життя перевів, передадуть потім з легіонами Феофанів Прокоповичів у руки московські. Не він винен, що пізніші «руїнники» українські його велику ідею на європеїзацію і на будівництво Петровської російської держави віддадуть».[12, с.93 – 94]

Цікавими у контексті нашої теми є погляди В.Липинського на Переяславську раду і Березневі статті 1654 р. Дослідник рішуче відхилив намагання деяких істориків і політиків розглядати Переяслав як добровільне «возз'єднання» Русі, акцентуючи на абсурдності думки, ніби Б.Хмельницький підняв заколот проти Польщі в ім'я возз'єднання України з Москвою. Ціль гетьмана він пов'язував з пошуком спільника для об'єднаних дій і звільнення з-під влади Польщі. Інакше кажучи, йшлося про міждержавний союз із Москвою, для того щоб відірватися від Польщі і унезалежитись. [13, с.236]

За визначенням О.Апанович, В.Липинський у своїй монографії «Україна на переломі» зробив докладний політичний і державний аналіз договору 1654 р. Окрім того, сформулював концепцію військового характеру україно-російського об'єднання та наголосив, що передусім саме «проти Речі Посполитої укладалася Богданом Хмельницьким угода з Москвою в 1654 р. В.Липинський доводив, що політична діяльність Богдана Хмельницького була спрямована на відновлення у всій широті української державності, то, на його думку, всі політичні союзи мали для українського гетьмана чисто службову роль. Загалом, Липинський дуже високо оцінює глибокий державний розум, залізну волю, великий дипломатичний хист, геніальний організаторський талант і щирий український патріотизм гетьмана України Богдана Хмельницького».[10, с.81]

Н.Полонська-Василенко в одній із своїх праць навела прийом устрою українського суспільства, підкреслений самим Б.Хмельницьким: «Коли Україна прилучалася до Москви, Богдан Хмельницький гостро підкреслив, що є дві різні групи серед української людности: правоможне козацтво й шляхетство, що їхні права він застерігав умовою з Москвою, й позбавлене прав поспільство. Згодом повстає диференціація серед самого козацтва: од нього відокремлюється зверхня верства – «дуки», що одмежовуються від убогих козаків, або «голоти».[14, с.47]

Історики діаспори доводили, що в межах Переяславської угоди було укладено військовий союз двох абсолютно незалежних держав!

Натомість, російська історіографія завжди дотримувалася зовсім іншої концепції. Зокрема, М.Дьяконов стверджував, що українська сторона, приймаючи присягу на вірність

чужому царю автоматично погодилася на поглинання їхніх автентичних земель Московським царством. Мало того, і сучасні російські історики продовжують доводити, що «соглашение 1654 г. нельзя интерпретировать как полноценный договор между двумя равноправными партнерами». [15, с.19]

На превеликий жаль, «у колективній пам'яті багатьох українців, які все ще перебувають в полоні радянської пропаганди, міцно закоріненій мітологізований образ «возз'єднавчого просвітлення» Б.Хмельницького, який за твердженням сталінської пропаганди «на віки вічні возз'єднав Україну з Росією». Тим часом, після 1654 р., коли було укладено цей союз гетьмана з Московським царством, настав 1656 р., коли московський цар уклав союз з ворогом України – Річчю Посполитою і в такий спосіб відмовився від союзу з Україною. Саме тоді Богдан хмельницький уклав військовий союз з королем Швеції, спрямований на підтвердження незалежності України. Але цей перебіг подій виявляється занадто складним для сприйняття багатьох малоосвічених обивателів, свідомість яких притлумлена російсько-радянською історичною мітологією. Їм здається ближчим, «добре засвоєним» міт про «возз'єднання України з Росією 1654 р.» [16, с.166]

Тому, ключовим питанням в українській історичній науці й на сьогодні залишається значення в історії України договору з Московією 1654 р.: «З огляду на реалії нинішнього суспільного життя Української держави вкрай необхідно подати на розсуд найширшого громадського загалу гранично правдиву, зважену в усіх деталях, документально обґрунтовану картину тієї конкретно-історичної обстановки союзу в Московії з Україною». [17, с.7]

У контексті історіографічного осягнення сутності Переяславської угоди сучасні дослідники доводять, що: «Серед контроверсійних проблем історії України нового часу, які отримали цивілізаційне осмислення, стали зміни, що стали наслідком чигиринсько-московських угод (Березневих статей) 1654 р. Включення козацької України до складу Московського царства корінним чином вплинуло як на подальшу долю українського народу, так і геополітичні зміни в Європі». [18, с.238]

Філософський підхід також заклав підґрунтя для переосмислення проблеми киево-московських відносин і таким чином не оминув історію Переяславської ради: «Переяславські події суттєво вплинули на розвиток геополітичних процесів, розстановку сил на карті Європи. Істотно зміцнилися позиції московської держави. Виникли передумови її перетворення на одну зі світових імперій, посилення російської експансії на Захід та Південь. Почався занепад Речі Посполитої. В історичній науці кожної держави та нації, на розвитку яких відбулася Визвольна війна і переяславські події, сформувалися власні версії трактування цих подій. Польська історіографія розглядає їх як «фатальне непорозуміння», «прикру помилку», котра не тільки призвела до втрати коронних земель Речі Посполитої, а й не пішла на користь Україні. Російські історичні школи зазвичай трактують події переяславської ради в позитивному ключі: як «збирання» історичних земель русі та залучення «малоросійських земель» до загальних процесів російського імперського поступу. Українська народницька та національно-державницька історична традиція розглядає Переяславську угоду як «початок кінця» державних інституцій політичної суверенізації України, що, в свою чергу, загальмувало формування української нації. Особливо наголошується на міжнародно-правовому аспекті, зокрема на проблемі підробки та фальсифікації московських копій Договору». [1, с.15 – 17]

На думку сучасних дослідників, «взагалі не існувало ні Переяславської угоди, ні переяславського договору 1654 р. Відбулася у 1654 р. тільки малочисельна Переяславська рада, яка скоріше носила репрезентативний характер, декларативний характер. Вона не мала ніякої юридично-правової сили. Відбулася також одностороння присяга гетьмана, частини старшини, козацтва та міщан. У Переяславі український уряд не одержав жодного офіційного документального акту, який би визначив умови об'єднання двох держав, жодної письмової гарантії виконання царським урядом усних запевнень московських послів. Тому стає зрозумілим, чому гетьман Богдан Хмельницький з старшиною виявили таку енергійну і наполегливу ініціативу в укладанні міждержавного договору з Москвою. Вони прагнули узаконити суверенітет Української Гетьманської держави, примусити царський уряд взяти на себе зобов'язання, які б гарантували незалежність України і здійснення рівноправного, передусім воєнного союзу з Московською державою, надання Україні військової допомоги перед небезпекою ворожого вторгнення». [10, с.17 – 18]

Схожу думку має й історик Ю.Мицик: «Присяга у Переяславі на підставі усних

домовленостей, досягнутих у ході переяславських переговорів, не була всенародною і одностайною... Присягу переважно брали силою...Взагалі, оригінал двостороннього договору не існував!» [19, с.77 – 79]

Цю ж концепцію підтримує і В.Щербак: «З точки зору козацьких традицій Переяславська угода була нелегітимною, адже не передбачала за європейським зразком не лише обговорення умов союзу та рівноправності сторін, але й визначення подальших дій сторін. Як показала практика вже при укладанні «Березневих статей» плани у них були різні». [20, с.85]

Дослідниця О.Апанович, в цілому, осуджує дії Б.Хмельницького в об'єднанні України з Московською державою: «Все ж видатний державець Богдан Хмельницький не міг не бачити, що Московія, з якою він прагне об'єднати Україну, на той час була відсталою і багато в чому варварською державою. Україна у прогресивному історичному розвитку пішла далеко вперед і переважала Московську державу в багатьох відношеннях». [10, с.43]

Хоча О.Апанович й сподівається, що з часом Б.Хмельницький пожалкував по своєму рішенню щодо підписання угоди: «Богдан Хмельницький, після об'єднання з Московською державою, очевидно, дуже скоро усвідомив, що договір з Москвою може мати фатальні наслідки для України». [10, с.43]

Наступ Москви на державність України, на українську автономну систему, економічно-соціальний лад, церковну незалежність, взагалі на спосіб українського життя, за твердженням О.Апанович, почав набирати оберти відразу у двох напрямках: послідовного обмеження влади гетьмана і нав'язливого уведення царських воєначальників в українські міста. [10, с.50]

Основною ціллю підписання договору 1654 р. Б.Хмельницьким, О.Апанович вбачає в створенні «самостійної української держави, і він досягнув цього, здавалося, у найскладніших умовах. Укладання договору з Москвою було вимушеним кроком і тільки епізодом у його політиці. Навіть те, що обидві сторони вкладали різне розуміння в договір, не змінило державного статусу України і характеру влади гетьмана. Для України договір мав трагічні наслідки тому, що московський уряд, діючи збройною силою і не меншою мірою – з підступною і зрадницькою хитрістю, розколив українське суспільство, перетягнувши частину його на свій бік; а також в односторонньому порядку вносив зміни в договір, що вели до скорочення, а потім і до знищення української державності». [10, с.86]

Новітня українська історіографія дедалі більше схиляється до думки про те, що Москва використала чигиринсько-московську та інші угоди, підпорядкування собі Київської митрополії для реалізації політики експансії і відриву українського суспільства від європейської цивілізації, що справило негативний вплив на весь подальший хід української історії, штовхало Україну до соціокультурної «розколотості». [21, с.91, 155 – 156]

Історики переконані, що українсько-російський договір 1654 року через об'єктивні та суб'єктивні причини належить до найбільш затемнених сторінок української історії. [22, с.79] Дослідники доводять, що позитивним моментом його є також засвідчення на міжнародному рівні відокремлення України від Речі Посполитої. [22, с.84]

Таким чином, включення України до складу Московського царства призвело до втрати нею державності, своєї національної ідентичності та будь-яких майбутніх перспектив політичного розвитку: «З 1654 року, після Переяславської угоди, російська імперія поступово і невпинно трансформувала українську політичну реальність в елемент великоросійської системи. Однак, навіть у цих умовах, включно до остаточної ліквідації української автономії наприкінці XVII ст., національні здобутки в галузі державотворення і розбудови громадянського суспільства відігравали виключну роль у збереженні українського народу його природного потягу до свободи і незалежності». [23, с.23]

Література:

1. Крисаченко В. Українсько-московські відносини / Валентин Семенович Крисаченко // Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х.: Право, 2014. – №3. – С.14 – 28.
2. Дорошенко Д. Нарис історії України / Дмитро Іванович Дорошенко. – Варшава, 1933. – Т.2. – 359 с.
3. Джиджора І. Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720 – 1730-х рр. / Іван Миколайович Джиджора // ЗНТШ, 1904. – Т.61. – Кн.V.
4. Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1720 – 1730-х рр. / Іван Миколайович Джиджора // ЗНТШ, 1910. – Т.98,101, 103, 105.
5. Джиджора І. До історії Генеральної військової канцелярії / Іван Миколайович Джиджора // ЗНТШ, 1912. – Т.107. – Кн.1.
6. Джиджора І. Матеріали московського «Архива Міністерства юстиції до історії гетьманщини / Іван Миколайович Джиджора // Записки НТШ. – Л., 1908. – Т.86. – Кн. IV.

7. Джиджора І. Україна в першій половині 1738 р. / Іван Миколайович Джиджора // Записки НТШ. – Л., 1906. – Т.69. – Кн.1.
8. Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Москвою року 1654 / Андрій Іванович Яковлів // Дзвін, 1991. – №4. – С.100 – 119.
9. Яковлів А. Договір Гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. / Андрій Іванович Яковлів. – Нью-Йорк: Видавнича спілка Ю.Тищенко, 1954. – 126 с.
10. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 року. Міфи і реальність / Олена Михайлівна Апанович. – К.: «Варта», 1994. – 96 с.
11. Грушевський М. Твори: у 50-т. / Михайло Сергійович Грушевський. – Львів: Світ, 2002. – Т.1. – 529 с.
12. Липинський В. Україна на переломі: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст. / В'ячеслав Казимирович Липинський. – К.: Дніпро, 1997. – 304 с.
13. Калакура Я. Українська історіографія. Курс лекцій / Ярослав Степанович Калакура. – К., 2004. – 496 с.
14. Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина / Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. – Т.1. – 397 с.
15. Викторов Ю. Украинская историография о взаимоотношениях московского государства и запорожского войска в 1648 – 1654 годах и ее источниковая база / Юрий Геннадиевич Викторов. – М., 2009. – Автореферат дис. к.и.н. – 26 с.
16. Зінченко А. Вступ до спеціальності: навч. посіб. Для студ. вишів спец. «Історія» / Арсеній Леонідович Зінченко. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2014. – 236 с.
17. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький (соціально-політичний портрет) / Валерій Андрійович Смолій, Валерій Степанович Степанков. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.
18. Калакура Я., Алексієвць Л. Цивілізаційні засади української історіографії / Ярослав Степанович Калакура, Леся Миколаївна Алексієвць // Збірник наукових праць «Україна – Європа – Світ». – Тернопіль, 2014. – №13. – С.233 – 245.
19. Мицик Ю. Переяславська рада 1654 р: міфи та реальність / Юрій Андрійович Мицик // Переяславська рада: історичне значення та політичні наслідки. Матеріали наук-практ. конф. – К.: Вид. Центр «Просвіта». – 2003. – С.74 – 80.
20. Щербак В. Переяславська рада і українське козацтво / Віталій Олексійович Щербак // Переяславська рада: історичне значення та політичні наслідки. Матеріали наук-практ. конф. – К.: Вид. Центр «Просвіта». – 2003. – С.81 – 85.
21. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: український досвід (1991 – 2009) / Владислав Едуардович Гончаревський. – К.: Логос, 2011. – 219 с.
22. Терлюк І., Флис І. Політико-правова доктрина козацького державотворення: нарис історії української державної ідеї / Іван Ярославович Терлюк, Іван Михайлович Флис. – Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2008. – 300 с.
23. Крисаченко В. Магдебурзьке право в історії державотворення: витоки та сутнісні риси / Валентин Семенович Крисаченко // Актуальні управлінські і економічні проблеми сучасності, 2012. – №2. – С.21 – 28.

Лебедева Ю.А., канд. истор. наук, ст. научный сотрудник отдела философии и геополитики Научно-исследовательского института украиноведения.

Переяславское соглашение 1654 г.: историографический обзор. В статье проводится историографический анализ Переяславского договора и украинско-российских дипломатических отношений того времени. Акцентируется внимание на их последствиях для Украины и украинского народа. Исследуется ряд версий трактовки Переяславского соглашения, как в украинской исторической науке, так и в русской. Кроме того, подчеркивается, что отдельные геополитические положения Переяславского соглашения сохраняют прикладное значение и в современных условиях. Обосновано, что отправной точкой украинской истории может быть только собственная территория и собственные интересы, которые являются приоритетными.

Ключевые слова: дипломатические договоренности, Переяславское соглашение, украино-российские договора, концепция, историография.

Lebedeva J. O., Candidate of Historical Sciences, senior staff scientist of Philosophy and Geopolitics Department of Research Institute of Ukrainian Studies.

Pereiaslav Agreement of 1654 .: historiographical review. The article historiographical analysis Pereiaslav agreement and the Ukrainian-Russian diplomatic relations at that time. Attention is focused on the consequences for Ukraine and Ukrainian people. We investigate the treatment of a series of versions Pereiaslav agreement, as in the Ukrainian historical science and in Russian. In addition, it is emphasized that some geopolitical position Pereiaslav Agreement remain practical significance in modern conditions. Proved that Ukrainian history starting point can only be own territory and their own interests, which is absolutely privileged.

Keywords: diplomatic agreements Pereiaslav agreement, Ukrainian-Russian agreements, conception, historiography.

УДК 069(477.65)"189/192"(045)

Печериця Т.В.,

канд. істор. наук, доцент, професор кафедри гуманітарних та економічних дисциплін
ПВНЗ «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління
Класичного приватного університету»

Становлення та розвиток музейної справи на Єлисаветградщині (кінець XIX ст. – перша чверть XX ст.)

В статті аналізуються процес становлення та основні етапи розвитку музейної справи на Єлисаветградщині кінця XIX ст. – першої чверті XX ст. Особливу увагу в статті приділено діяльності двох видатних представників інтелігенції України – П. Рябкову і В. Ястребову. Вони зробили безцінний вклад у збереження історичних та культурних надбань Єлисаветградщини.

Ключові слова: музейна справа, історичне краєзнавство, П. Рябков, В. Ястребов, Єлисаветградщина.

На сучасному етапі розвитку України, як незалежної та демократичної держави, одним із найважливіших завдань є вивчення свого минулого, пізнати яке найбільш об'єктивно та різнобічно можливо лише за умови залучення до цього безцінних надбань які зберігаються у музеях України. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговують музеї краєзнавчого спрямування, яким належить виняткова роль у процесі формування у підростаючого покоління патріотизму, національної свідомості та історичної пам'яті українського народу.

Дослідженням проблематики становлення та розвитку музейної справи в Україні займався багато видатних вчених минулого та сьогодення таких як Шміт Ф., Рогозін О., Маньковська Р., Мезенцева Г., Шидловський І. та ін. Перші спроби висвітлити історію становлення та розвитку музейної справи на Єлисаветградщині знаходимо у працях П. Рябкова. Серед історичних досліджень останнього часу слід вказати на наукові розробки Безтаки П., Шевченка С., Бокій Н., Кузика Б., Білошапки В., Пархомчук В., Рибалка П. й автора цієї статті.

Метою даного дослідження є спроба проаналізувати процес становлення музейної справи на Єлисаветградщині та основні етапи її розвитку у період кінця XIX ст. – першої чверті XX ст., а також з'ясувати особливості цих етапів та їхні наслідки для музейної справи України в цілому.

На Єлисаветградщині основи музею краєзнавчого характеру були закладені у вересні 1883 р. завдяки плідній та самовідданій праці видатного українського історика, етнографа та археолога Володимира Миколайовича Ястребова (1855 – 1899). Музей було створено на базі Єлисаветградського Вищого земського реального училища, яке було відкрите у 1870 р. на кошти міського земства [1]. Починалося все з навчальних кабінетів, які були обладнані й забезпечені наочними посібниками за останніми вимогами науки. Окрім того, училище мало міцну матеріально-технічну базу: багату бібліотеку, фізичний кабінет, хімічну лабораторію та кабінет природничої історії на базі якого, за даними П. Рябкова у 1883 р. було створено музей, яким став завідувати В. Ястребов [2].

Слід зазначити, що неупорядковане й спонтанне колекціонування предметів історичного та етнографічного характеру в кабінетах природничої історії почалося з часу заснування реального училища. Однак, лише з приходом у 1876 р. на посаду викладача історії випускника історико-філологічного факультету Одеського університету В. Ястребова інтерес до музею зростає. З перших років перебування у Єлисаветграді В. Ястребов почав займатися науково-дослідницькою роботою на території краю: збирав матеріали з історії міста, етнографічні предмети, а з 1885 р. захопився археологічними розкопками. У 1883 р. В. Ястребов став завідувати історико-географічним, пізніше археологічним музеєм – фактично кабінетом природничої історії. Уся його робота на посаді завідуючого музеєм була направлена на системне поповнення кабінету предметами старовини та їх збереження. Музей складався в основному з наочних посібників для викладання історії і географії. Крім

цього, до нього ввійшла невелика колекція старожитностей, яку утворювали 240 предметів, а також 270 монет і медалей, 57 документів. У 1884 р. з дозволу правління училища В. Ястребов експонує колекцію на IV Археологічному з'їзді, що проходив в Одесі. В. Ястребов став дійсним членом Московського Археологічного Товариства, Петербурзької Археологічної Комісії, Одеського Товариства Історії та Старожитності [3]. У своїй праці «Музейна справа в м. Зінов'ївську раніше і нині (1883 – 1924 рр.)» П. Рябков зазначив, що саме завдяки діяльності В. Ястребова музей було збагачено предметами з археології та антропології. У результаті вже в 1899 р. археологічна та етнографічна колекції музею мали 2 тис. 55 предметів [4]. Отже, музей наочних посібників під керівництвом вченого ентузіаста В. Ястребова «змужнів» і значно розширився. Однак, на жаль, невиліковна хвороба, що стала причиною смерті вченого у 1899 р. зупинила його плідну діяльність. Нового завідуючого музеєм призначено не було, предмети почали розбиратися викладачами для класних занять і поступово втрачалися. Музеєм вже ніхто не цікавився, про нього надовго забули.

Другий етап розвитку музейної справи в Єлисаветграді безпосередньо пов'язаний з ім'ям визначного громадського діяча Єлисаветградщини, істориком, археологом, етнографом та краєзнавцем Павлом Захаровичем Рябковим (1848 – 1926). Активний член Товариства поширення писемності й ремесел П. Рябкова у 1913 р. виступив з ініціативою відновити музей [5]. Про перші кроки музею П. Рябков у листі від 2 березня 1914 р. писав Ф. Вовку: «Окрім приміщення, поки що нічого немає, але я не втрачаю надії закласти початок, і дати поштох музейній справі» [6].

За задумом Єлисаветградського Товариства поширення писемності й ремесел новостворений музей повинен був бути віднесений до типу музеїв провінційних. Отже, він повинен був обслуговувати відносно невеликий район, переважно північну частину Херсонської губернії, оскільки південна її частина вже обслуговувалися музеями Одеси та Херсону. Як відзначив П. Рябков у своєму рукописі «Музей Єлисаветградського Товариства поширення писемності й ремесел», більшість музеїв півдня України, а також столічні постійні обходили наш край (Єлисаветградщину) – не організовували тут розкопок, не звертали увагу на археологічні багатства нашого краю, що в свою чергу призводило до безслідного знищення пам'яток старовини, як для науки так і для освіти народу» [7].

Завідуючим відновленого уперше після смерті В. Ястребова музею, згідно духовного заповіту Н. Рябкової, було призначено П. Рябкова. Усі свої капітали асигнування у розмірі 10 тис. крб., Надія Веніаміновна Рябкова заповідала Єлисаветградському Товариству поширення писемності та ремесел на влаштування в місті народного університету і при ньому музею з історії, археології та етнографії [8]. Як бачимо, і П. Рябков і його дружина були перейняті місцевим патріотизмом.

П. Рябков який очолив музейну справу, у першу чергу, намагався вирішити складні питання його змісту й структури. З цього приводу в особистому фонді краєзнавця зберігається ряд рукописів, серед яких «Записки про структуру музею» [9], «Про відкриття музею та його завдання» [10] тощо. За задумом П. З. Рябкова у майбутньому при музеї планувалося оформити відділення історії, археології, етнографії, антропології, географії, природознавства, сільського господарства, фабричної й кустарної промисловості. Краєзнавець, був переконаний у тому, що «... музей повинен займатися народознавством у широкому розумінні цього слова. Збирати предмети і колекції для всебічного вивчення історії й природи» [11].

Ставлячи перед собою мету перетворити музей у крайовий науковий центр, П. Рябков був переконаний, що при ньому обов'язково повинна діяти науково-історична бібліотека, яка б обслуговувала всі його відділи. З метою поповнення бібліотеки музею матеріалами про Новоросійський край П. Рябков у лютому 1914 р. звертався з проханням до видатного українського етнографа Я. Новицького – допомогти книгами [12].

На жаль, грандіозні плани Товариства, щодо розвитку музейної справи, генератором яких був П. Рябков, до кінця не були виконані, цьому завадили події Першої світової війни. З початком війни обставини в країні суттєво змінилися, у результаті чого товариство, а разом з ним і музей припинили свою діяльність.

На початку 1918 р. вперше представлена на території Єлисаветградщини радянська влада спробувала відновити музейну справу в місті. У результаті в Єлисаветграді при Комітеті Народної освіти було створено музей змішаного типу. Основою музею, стали предмети переважно реквізовані та конфісковані радянською владою у місцевого населення. Розміщено музей було у приміщенні колишньої громадської жіночої гімназії

(тепер старий корпус Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка), а його завідуючим було призначено П. Рябкова. Мета музею була чітко визначена в пояснювальній записці: «У Єлисаветграді, як центрі, необхідно відкрити міський музей і його відділи на окраїнах для культурних потреб народних мас» [13]. Але і ця спроба зазнала невдачі. Великий удар по музейній справі Єлисаветграда було нанесено під час громадянської війни військами Григор'єва та Денікіна. У результаті музей до ниточки був розграбований та частково розібраний господарями експонатів, а те, що залишилося як відзначив П. Рябков у праці «Музейна справа в м. Зінов'ївску раніше і нині» — «...пішло у піч та на товкучку» [14]. П. Рябков боляче переживав черговий занепад музею, з приводу чого з гіркотою писав: «Для Єлисаветградського повіту ще не народилися свої Яворницькі..., старовина ж тим часом гине безслідно, а разом із нею гинуть можливо найцікавіші сторінки минулого нашого півдня» [15].

З остаточною встановленням радянської влади в Єлисаветграді у 1920 р. робиться ще одна спроба відновити музей, цього разу при Комітеті агітаційної пропаганд «Очаг», у колишній міській аудиторії по вул. Ленна, 18 (тепер Дворцова). На посаду завідуючого було запрошено одного з найстаріших викладачів міста М. Пашковського [16]. Поступово «Очаг» перетворився у будинок науки й мистецтва, що позитивно вплинуло на стан справ музею, зокрема, до нього були приєднані залишки експонатів історико-археологічного музею колишнього реально училища. Однак, із запровадженням НЕПу, тобто через рік існування, будинок у якому розміщувався музей було віддано під відділення Державного банку, а музей закрито. Експонати, зокрема, археологічні та етнографічні, були приєднані до колекції колишнього музею при реальному училищі. На основі цієї колекції й у цьому ж приміщенні у 1922 р. завдяки наполегливим зусиллям П. Рябкова у місті почало діяти два самостійних музеї: природничо-історичний – завідуючий Д. Карабінович та історико-археологічний – завідуючий П. Рябков. Про стан і роботу цих музеїв свідчать звіти їх керівників. Гірше справи йшли в історико-археологічному музеї, що було зумовлено, в першу чергу, необлаштованістю кімнат відведених під музей, а також значним пошкодженням експонатів та вітрин. Необхідно було негайно здійснити капітальний ремонт приміщення, однак кошти на це не відпускалися [17]. У надзвичайно важких умовах, маючи вже поважний вік (74 роки) П. Рябков прагнув якщо не примножити, то хоча б зберегти надбане протягом багатьох років тяжкою працею: «Робота не може йти успішно, поки не надійдуть необхідні асигнування. Я не можу користуватися навіть трамваем для пересування з одного кінця міста в інший для провозу зібраних експонатів» [18]. У цей же час за власною ініціативою П. Рябков розпочав роботу спрямовану на створення нової виставки музею – Жовтневої революції, для якої було виділено дві кімнати [19].

У 1923 р. П. Рябков відкрив відділення історико-археологічного музею у м. Бобринець. Однак, подальшого розвитку відділення не набуло, оскільки там у той час не знайшлося зацікавлених у цій справі людей та коштів [20]. У 1924 р. два музеї при реальному училищі об'єдналися в один природничо-історичний та археологічний, а його керівником було затверджено Д. Карабіновича (тепер Кіровоградський обласний краєзнавчий музей) [21].

Отже, становлення музейної справи на Єлисаветградщині відбулося у 80-х рр. XIX ст. В історії розвитку музейної справи на Єлисаветградщині з моменту її становлення у 1883 р. і до 1924 р. можна виокремити два етапи. Перший етап, який тривав з 1883 р. по 1899 р., пов'язаний з ім'ям В. Ястребова, а другий етап, що охоплює період з 1913 р. по 1924 р., з ім'ям П. Рябкова. Ці дві постаті належать до когорти видатних представників інтелігенції кінця XIX ст. – першої чверті XX ст., вони зробили безцінний вклад у збереження історичних та культурних надбань Єлисаветградщини. Особливостями процесу становлення та розвитку музейної справи на Єлисаветградщині є по-перше, те, що його ініціаторами та реалізаторами виступили головним чином лише дві особистості, по-друге, їхні зусилля, на жаль, не отримували належної підтримки з боку тогочасної інтелігенції міста та населення в цілому.

Таким чином, багатогранна діяльність краєзнавчих музеїв, центрів краєзнавчого руху в регіонах, зокрема, і на Єлисаветградщині, сприяла і продовжує сприяти всебічному дослідженню історії та культури України, збереженню історико-культурного надбання нашого народу та популяризації національної спадщини серед населення.

Література:

1. Сборник материалов по истории Елисаветградского земского высшего реального училища. – Одесса, 1872. – С. 2.

2. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей (далі КОМ). – 16520. – Гр. АІ. – Інв. №7221 // Фонд рукописів П. Рябков. – Музейна справа в м. Зінов'ївську раніше і нині (1883 – 1924 рр). – С. 1.
3. Кузик Б. / Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: в 2 т. – Б. Кузик, В. Білошапка. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. – Т. 1 – С.51.
4. КОМ.). – 16520. – Гр. АІ. – Інв. №7221 // Фонд рукописів П. Рябков Музейна справа в м. Зінов'ївську раніше і нині (1883 – 1924 рр). – С. 2.
5. Печериця Т. Визначний українознавець П. З. Рябков (1848 – 1924) / Т. Печериця. – Кіровоград: Імекс, 2003. – С. 97 – 98.
6. Наулко В. Листування Павла Рябкова з Федором Вовком / В. Наулко // Південна Україна XVIII – XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України. – В. 6. – Запоріжжя, 2001. – С. 117.
7. ДАКО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 4 – 6.
8. Науковий архів Інституту Археології Національної Академії наук України (далі НА ІАН АНУ) – Ф. 1. – В/3819.
9. ДАКО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 80.
10. Там само. – Спр. 58. – 30.
11. Там само. – Арк. 33.
12. Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії. – Ф. 3 – 4/97. – Арк. 1.
13. КОМ. – 16520. – Гр. АІ. – Інв. №7221 // Фонд рукописів П. Рябков Вказ. праця. – С. 1.
14. Там само. – С. 2.
15. ДАКО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 254. – Арк. 1 – 1 зв.
16. Пархомчук В. До історії Кіровоградського краєзнавчого музею / В. Пархомчук // Науковий збірник Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. – Вип. 1. – Кіровоград, 2012. – С. 16.
17. ДАКО. – Ф. Р – 816. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 6.
18. Бокій Н. Єлисаветградщина: епізод з часів Гетьманату / Н. Бокій // Наукові записки з історії України. – Вип. 7. – Кіровоград, 1998. – С.133 – 136.
19. Шевченко С. Організував і завідує музеєм / С. Шевченко // Кіровоградська правда. – 1993. – 8 липня. – С. 2.
20. КОМ. – 16520. – Гр. АІ. – Інв. №7221 // Фонд рукописів П. Рябков Вказ. праця. – С. 6.
21. Там само. – С. 5.

Печериця Т.В., канд. истор. наук, доцент, профессор кафедры гуманитарных и экономических дисциплин ЧВУЗ «Кировоградский институт государственного и муниципального управления Классического частного университета»

Становление и развитие музейного дела на Елисаветградщине (конец XIX в. – первая четверть XX в.). В статье анализируются на основе материалов архивов и исторической литературы процес становления и основные этапы развития музейного дела на Елисаветградщине конца XIX в. – первой четверти XX в. Особое внимание в статье уделено деятельности двух известных представителей интеллигенции Украины – П. Рябкову и В. Ястребову. Они сделали бесценный вклад в сохранение исторических и культурных ценностей Елисаветградщины.

Ключовые слова: музейное дело, историческое краеведение, П. Рябков, В. Ястребов, Елисаветградщина.

Pecherytsia T.V., Candidate of Historical science, professor of Humanities and Economics Chair, Private Higher Educational Institution «Kirovograd Institute of State and Municipal Governance under Classical Private University»

Formation and development of museum business in Yelysavethradshchyna in the late 19th and the first quarter of the 20th century. In the article, on the basis of archival materials and historic literature, the process of museum business formation and the main stages of its development in Yelysavethradshchyna in the late 19th and the first quarter of the 20th century are analyzed.

A special attention in the article is paid to the activities of two outstanding Ukrainian intelligent scientists P. Piabkov and V. Yastrebov. They made an invaluable contribution to the preservation of historical and cultural herifage of Yelysavethradshchyna.

Key words: museum business, historical studies, P. Piabkov, V. Yastrebov, Yelysavethradshchyna.

УДК 061.23Карітас(477)(045)

Сапелкіна З.П.,

канд. істор. наук, доцент кафедри соціології і суспільних наук
Академії праці, соціальних відносин і туризму

Благодійна діяльність добродійної організації «Карітас» як наочне втілення християнської заповіді любові до ближнього

В статті йдеться про «Карітас України» — організацію, яка більше 20 років здійснює масштабну благодійну діяльність. Зокрема простежуються її витoki та окреслюються основні напрямки діяльності як в мирний час, так і в умовах військового протистояння з країною-агресором. Даний аналіз сприяє осмисленню важливості соціально-економічних змін, які відбуваються в сучасній Україні, а конкретні факти засвідчують становлення і розвиток громадянського суспільства в державі.

Ключові слова: соціальні проблеми, Католицька Церква, благодійність, милосердя, допомога, організація, реабілітація.

Від кінця листопада 2013 року в Україні відбуваються складні соціально-політичні події. Через свавілля злочинної влади режиму Януковича відбулося насильство щодо мирних громадян. За офіційною статистикою Міністерства охорони здоров'я, яку громадські активісти вважають суттєво заниженою, понад 120 мирних громадян України було вбито під час подій Євромайдану, більш ніж 2200 осіб травмовано. Станом на 13 серпня 2014 р. зниклими без вісти під час подій революції Гідності вважаються 29 чоловік. 47 осіб загинули під час протистоянь в Одесі 2 травня 2014 року [3].

В результаті подальшої агресії з боку російських найманців тисячі українців травмовано і вбито, сотні зникли без вісти, десятки тисяч вимушені покинути власні домівки, втікаючи з місць окупації і терору.

Не дивлячись на ці випробування, аналітики відмічають небувалий досі патріотизм і консолідацію української нації. Достойну відсіч ворогу дають не лише військові збройних сил України, а й десятки корпусів, сформованих з добровольців, почала відроджуватися воєнна промисловість, потужну допомогу розгорнули як новостворені волонтерські підрозділи, так і організації, що традиційно займаються добродійною допомогою потребуючим. Тому вивчення і засвоєння їхнього багаторічного досвіду видається на часі надзвичайно актуальним.

Благодійність, як допомога окремим громадянам або соціальним групам, завжди була в центрі уваги Християнської Церкви, адже в основі її віровчення, закладеному в Святому письмі, наскрізним пунктом проходить заповідь любові до ближнього. Відтак для послідовників Христа безкорисливе служіння не є пустим звуком, а заклик до дій (Мф. 20, 25-28; Мк. 10, 45). Уже в ранньохристиянських общинах задля турботи над бідними були започатковані посади дияконів, які забезпечували потребуючих духовною опікою, харчуванням і матеріальною допомогою (Діян. 6, 1-7) [1].

Окрім основного джерела — Біблії, де питанням милосердя відводиться провідна роль, велика увага цій проблемі приділяється в багатьох богословських трактатах. На окрему увагу заслуговують положення II Ватиканського собору, на якому була затверджена пастирська Конституція про Церкву в сучасному світі «Gaudium et spes» [2]. Теорія благодійності міститься і в соціальній етиці та соціальній доктрині Католицької Церкви (енцикліки папи Лева XIII «Rerum novarum» [9], папи Бенедикта XVI «Deus caritas est» [8] та ін. документи).

На сьогоднішній день в лоні великої католицької спільноти отримали широке поширення самостійні благодійні організації і союзи, метою яких є надання потребуючим висококваліфікованої і соціально-орієнтованої допомоги. Основними завданнями благодійних установ є турбота про хворих, інвалідів, літніх людей, біженців, бездомних, про багатодітні сім'ї. І хоча діяльність католицьких благодійних організацій освячується

авторитетом Церкви і завдяки цьому отримує широке визнання і підтримку, багато з них, у відповідності до «Кодексу канонічного права» (ККП) (кан. 321-326) [7, 153-155], розглядаються як приватні об'єднання віруючих. Виключення становлять лише окремі, які спеціально засновуються Церквою як офіційні союзи (ККП, кан. 312-320) [7, 149-153]. Так Міжнародною благодійною католицькою структурою є «Caritas Internationalis» (карітас — з лат. милосердя). Організація веде своє походження від Благодійної конференції (Люцерн, 1924 р.), в подальшому отримує назву «Caritas Catholica», а у 1950 р. остаточно формується у Ватикані в якості міжнародної конфедерації «Caritas Internationalis». Її метою є підтримка і координація дій національних та єпархіальних благодійних союзів, а також міжнародна допомога потребуючим і постраждалим внаслідок війн і катастроф. Сьогодні «Карітас» налічує 154 національних благодійних організацій, які діють в 198 країнах світу [6, 808].

Завданням даної статті є на прикладі діяльності «Карітасу» на теренах України довести важливість добродійних організацій у справі духовного зростання суспільства.

В першій половині XIX ст. в Російській імперії благодійність Католицької Церкви здійснювалась через благочинні установи при парафіях в якості пожертв, у вигляді окремих акцій (благочинні обіди) та сумісно з різними громадськими закладами. Уже в 1830-40-их рр. XIX ст. в Києві та Одесі виникли католицькі благодійні комітети. В роки першої світової війни католицькі приходи і установи надавали допомогу пораненим, переселенцям, військовополоненим, відкривали нічліжні будинки, пункти харчування, виховні заклади для сиріт.

В період радянської влади по мірі наростання репресій стосовно Католицької Церкви благодійна діяльність парафій була припинена, а благочинні товариства ліквідовані. Католицька благодійність відродилася лише в період «горбачовської перебудови», коли було організовано міжнародну гуманітарну допомогу населенню СРСР по лінії закордонних організацій. З кінця 80-х рр. благодійною діяльністю в Радянському Союзі опікувалися монахині Конгрегації місіонерок Божої любові («сестри матері Терези»), з 1990 року в Україні працює громадська організація [«Любов і милосердя»](#), відома зараз як [релігійна місія «Caritas-Spes» Римо-католицької Церкви](#), а у 1991 р. була створена структура відділення «Карітас» [5, 606-610].

Перші регіональні організації «Карітасу» почали виникати в незалежній Україні в 1992 році з ініціативи відроджених місцевих греко-католицьких громад. В основному вони займалися розподілом [гуманітарної допомоги](#). Проте суспільні потреби зумовили розширення напрямків [соціальної роботи](#) «Карітасу», що привело до створення громадської організації — [«Карітас України»](#).

У 1994 році було утворено керівний і координаційний центр фонду — Національне Бюро, розташоване у Львові, з представництвом у Києві, основним завданням якого стало об'єднання окремих організацій у єдину мережу «Карітас України». У 1999 році «Карітас України» став повноправним членом міжнародної конфедерації «Caritas Internationalis».

Саме як частина «Caritas Internationalis», «Карітас України» став переможцем у національному конкурсі «Благодійник року 2008» у номінації «Представництво міжнародного благодійного фонду чи недержавної організації». Особливо були відзначені багатосторонність і масштабність роботи «Карітасу України», що відкрита для абсолютно усіх потребуючих людей. 2009 рік відзначений черговою перемогою в національному конкурсі благодійних організацій України в номінації «Благодійна організація». Нині «Карітас України» є унікальною за досвідом і масштабами діяльності національною структурою, яка налічує близько 20 регіональних організацій, до проектів залучено більш як 1000 працівників і велика кількість волонтерів. Впродовж останніх років річний бюджет «Карітасу України» становив приблизно 1 млн. євро, при цьому 94-97% з них — надходження з-за кордону [4].

Традиційно основними напрямками роботи є патронаж інвалідів і людей похилого віку; надання допомоги продуктами харчування і медикаментами малозабезпечених; організація їдалень та медичної допомоги для бездомних; в рамках програм для молоді створюються програми реабілітації дітей з неблагонадійних родин, «домашні школи» для дітей-інвалідів; діють програми підтримки Віч-інфікованих і наркозалежних; в рамках антитуберкульозних програм проводяться заходи допомоги в СІЗО.

Починаючи з квітня 2014 р. «Карітас» розпочав програми допомоги постраждалим під час подій Євромайдану. Ця допомога включає в себе довгострокове лікування та

реабілітацію постраждалих, надання коштів тим, хто зазнав важких тілесних ушкоджень, а також малозабезпеченим родинам постраждалих з усіх регіонів України. Підопічні проекту можуть отримати не лише матеріальні, а й соціальні та психологічні види допомоги.

На даний момент зусиллями працівників «Карітасу» та їх партнерами обстежено, проконсультовано і надано лікарську допомогу 80 постраждалим. Необхідні діагностика, консультації та операції проведені безкоштовно. Впродовж жовтня-грудня близько 40 важкопоранених пройшли повторний курс лікування, що охоплює реабілітацію, додаткові операції, лікування травм хребта і голови, внаслідок вогнепальних поранень тощо.

Загальний бюджет проекту сягає 2,1 млн. грн. (129,987 EUR).

Проект психологічного супроводу передбачає надання психологічної та психотерапевтичної допомоги: це як індивідуальна, так і групова робота з постраждалими, членами їхніх родин і свідками масових протестів в Україні. Цю допомогу надають відповідні фахівці на базі регіональних організацій «Карітасу України» в Києві, Коломиї, Дрогобичі. У програму також залучені 17 психологів і психотерапевтів у Києві, Харкові й Дніпропетровську.

Загалом проект охоплює понад 580 осіб, розрахований як на кризову допомогу, так і довготривалу опіку над людьми, які потребують психологічного супроводу. Загальний бюджет проекту становить 1,1 млн. грн. (100,000 USD), з них 750 000 грн. призначено на надання психологічної допомоги, інші — на навчальні семінари, друк інформаційних матеріалів та інші види робіт [3].

У травні запустили проект допомоги першій хвилі переселенців із Криму, коли Росія анексувала цю частину території України. Переважна більшість потребуючих — кримські татари або україномовні громадяни, які зазнали утисків від проросійськи налаштованих мешканців півострова. Також дістають допомогу від «Карітасу» переселенці зі сходу України, які залишили свої домівки у зоні проведення антитерористичної операції.

З розгортанням АТО влітку кількість «внутрішніх переселенців» стала зростати, відповідно, зріс і масштаб роботи регіональних організацій та національного офісу «Карітасу України». В липні працівники організації забезпечили мешканців визволених міст Слов'янськ і Краматорськ більш як 110 тоннами питної води. У серпні було започатковано роботу нового офісу у Харкові та проект допомоги переселенцям із Донбасу, які проживають у Харкові та області. У вересні розпочав свою роботу проект зі встановлення вікон у домівках найбільш потребуючих людей Слов'янська та його околиць.

«Карітас України» за останні півроку надав допомогу вже понад 25 000 потребуючих людей, і в рамках своїх нових проектів зможе охопити додатково ще понад 5 000 переселенців, надаючи допомогу в пошуку житла, теплого одягу, взуття та інших речей, необхідних для облаштування побуту в холодну пору року.

Підхід «Карітасу» до опіки над переселенцями індивідуальний, він передбачає скрупульозну оцінку їхніх потреб. Працівники організації не дублюють послуг, які надають інші добровільні установи, а співпрацюють та об'єднуються, щоб допомога вимушеним переселенцям із Криму та східних областей України була оптимальною. Загальний бюджет цього напрямку роботи сягає близько 11,5 млн. грн. (700,000 EUR).

1 червня 2014 р. стартував проект опіки над особами, які зазнали тяжких тілесних ушкоджень під час антитерористичної операції на сході України. Задля безкоштовного обстеження та консультацій постраждалих із подальшим визначенням об'єму надання медичної допомоги працівники програми співпрацюють з адміністраціями клінік в Україні та за кордоном. Цілий ряд оперативних втручань, зокрема протезування, проведено безкоштовно. Загальний бюджет проекту сягає 3,425 млн. грн. (297,791 EUR) [4].

Простеживши історію «Карітасу» в Україні, у тому числі за останній рік, можна зробити висновок, що провідне місце в діяльності організації відводиться соціальній адаптації. На сучасному етапі поряд з традиційними з'явилися програми, адресовані мігрантам: допомога біженцям із Криму та Донбасу в наданні правових і психологічних консультацій, сприянні в оформленні юридичних документів, у придбанні проїзних квитків, надання допомоги продуктами харчування та одягом. Діють програми довгострокового лікування і реабілітації постраждалих під час подій Євромайдану, а також бійців та мирних жителів, що отримали важкі поранення під час антитерористичної операції на сході України. Позитивним у досвіді «Карітасу» є те, що при вирішенні соціальних проблем до уваги береться не одна чи дві наявні в суспільстві проблеми, а їх сукупність. Не дивлячись на те, що діяльність

здійснюється на християнських засадах і цінностях, допомога надається незалежно від віросповідання, соціального становища, етнічного походження, статі, чи віку особи. У всіх соціальних програмах передбачена духовна підтримка потребуючим.

Таким чином, приклад благодійних організацій засвідчує світу незламний дух, єдність і гідність українського народу, що в надзвичайно складний час випробовувань дає надію на перемогу над агресором та побудову вільної демократичної європейської держави.

Література:

1. Библия. – Кишинев: Межконфессиональное библейское общество, 1994.
2. Документы II Ватиканского собора / Пер. Андрея Коваля. – М: Паолине, 1998. – 589 с.
3. Карітас України — відповідь на кризові потреби // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.credo-ua.org/2014/10/124771
4. Карітас в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://caritas-ua.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1126%3A-4-&catid=14&Itemid=105&lang=uk
5. Католическая энциклопедия. – Т. 1. – М.: Изд. Францисканцев, 2002. – 1906 с.
6. Католическая энциклопедия. – Т. 2. – М.: Изд. Францисканцев, 2005. – 1818 с.
7. Кодекс канонического права. – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. – 313 с.
8. Deus caritas est // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.benediktvi.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=681
9. Rerum Novarum // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sd.net.ua/2010/01/11/rerum_novarum.html

Сапелкина З.П., канд. истор. наук, доцент кафедры социологии и общественных наук АТСОТ **Благотворительная деятельность организации «Каритас» как наглядное воплощение христианской заповеди любви к ближнему.** Статья посвящена организации «Каритас Украина», которая более 20 лет осуществляет масштабную благотворительную деятельность. В частности прослеживаются ее истоки и подчеркиваются основные направления деятельности как в мирное время, так и в условиях военного противостояния со страной-агрессором. Данный анализ содействует осмыслению важности социально-экономических изменений, которые происходят в современной Украине, а конкретные факты свидетельствуют о становлении и развитии гражданского общества в государстве.

Ключевые слова: социальные проблемы, Католическая Церковь, благотворительность, милосердие, помощь, организация, реабилитация.

Sapielkina Z.P., Candidate of Historical sciences. Associate Professor of Sociology and Social Sciences Chair of the Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Charitable activity of «Caritas» organization as a visual embodiment of the Christian commandment of love to neighbour. The article is dedicated to the «Caritas Ukraine» organization which have been providing an extensive charitable work for more than 20 years. In particular, its origins are traced and main areas of activity are highlighted both in peacetime and in a military confrontation with the aggressor country. This analysis contributes the understanding of the importance of social and economic changes taking place in modern Ukraine, as well as the concrete facts confirm the formation and development of civil society in the country.

Keywords: social problems, the Catholic Church, charity, compassion, help, organization, rehabilitation.

Автори номера

**Абаніна
Надія Сергіївна,**

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології
Запорізького національного університету

**Білик
Ростислав Романович,,**

кандидат економічних наук, доцент, докторант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

**Богач
Лариса Володимирівна**

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України

**Буряк
Руслан Іванович,**

доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі, Національного університету біоресурсів і природокористування України

**Варналій
Захарій Степанович,**

доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Васильців
Тарас Григорович,**

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Львівської комерційної академії

**Васьковська
Наталія Олегівна,**

аспірантка кафедри історії та теорії господарства Київського національного економічного університету імені Василя Гетьмана

**Галагуз
Ірина Вікторівна**

доцент кафедри соціології та суспільних наук Академії праці, соціальних відносин і туризму ФПУ (*дали- АПСВТ*)

**Галушко
Валерій Павлович,**

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН України, завідувач кафедри адміністративного менеджменту та зовнішньоекономічної діяльності

**Годлевська
Валентина Юріївна,**

доктор історичних наук, професор кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету

**Жук
Оксана Іванівна,**

старший викладач кафедри маркетингу та менеджменту АПСВТ

**Ковтун
Олена Анатоліївна,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри адміністративного менеджменту та зовнішньоекономічної діяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України

**Кудінова
Ірина Петрівна,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри аграрного консалтингу та сервісу, Національний університет біоресурсів та природокористування України

**Курбет
Олександра Петрівна**

аспірантка кафедри історії та теорії господарства Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

**Куценко
Віра Іванівна,**

доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України Головний науковий співробітник, Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

**Лавриненко
Володимир Миколайович,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

**Ліп'яніна
Христина Володимирівна**

викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики Тернопільського національного економічного університету

**Логінов
Микола Михайлович,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

**Лопанчук
Анастасія Анатоліївна,**

аспірант кафедри економіки підприємства ім. проф. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України

**Печериця
Тетяна Вікторівна,**

кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних та економічних дисциплін ПВНЗ «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету»

**Сапелкіна
Злата Петрівна,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології і суспільних наук Академії праці, соціальних відносин і туризму АПСВТ

**Труш
Марія Сергіївна,**

старший викладач кафедри соціології та гуманітарних дисциплін Державного університету телекомунікацій

**Туголуков
Сергій Іванович,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів АПСВТ

**Шапошникова
Ірина Василівна,**

доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології, декан факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету

**Юрженко
Лілія Вікторівна,**

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та суспільних наук АПСВТ

**Ярмоленко
Юлія Олександрівна,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту АПСВТ

Вимоги до статей

Стаття повинна розкривати зміст однієї з рубрик збірника:

- 1) Соціальне управління і профспілковий рух;
- 2) Економіка. Проблеми економічного дослідження;
- 3) Політика, історія, культура
- 4) Наукові рецензії.

Автор статті відповідає за правильність і достовірність викладеного матеріалу, за належність останнього йому особисто.

Обсяг статті – від 6 до 12 сторінок машинопису.

Стаття повинна вміщувати такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язування даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі (витяг з постанови Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України». – Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Текст статті друкується на папері стандартного формату (**A4**) через 1,5 інтервала з дотриманням таких розмірів полів: верхнього, нижнього і лівого – 2 см, правого – 1 см.

Весь текст повинен бути набраний шрифтом **Times New Roman 14 pt** в одну колонку без застосування будь-якого форматування. Не допускається використання вставок та гіперпосилань. Можна виділяти окремі частини тексту курсивом або напівжирним шрифтом. Формули обов'язково повинні розмічатися. Посилання на літературу розміщується наприкінці тексту.

Ілюстрований матеріал виконується чітко і якісно. Посилання на ілюстрації у тексті статті – обов'язкове.

Разом із друкованою статтею (2 прим.) подається електронний варіант на дискеті, або CD-R диску. Файл статті повинен бути збережений у форматі RTF або у форматі MSWord. Екранні копії, схеми, малюнки та фотографії записуються на дискеті окремими графічними файлами форматів TIFF, BMP, GIF, JPG, в імені яких повинен вказуватись номер малюнка в статті, наприклад, pict_10. tif. На дискеті обов'язковими мають бути тільки файли, які відносяться до змісту статті. На етикетці дискети необхідно вказати прізвище та ініціали автора/авторів.

Структура статті: прізвище і ініціали автора, назва статті, анотації (рос., англ.), ключові слова, текст статті, бібліографія.

Наприклад:

Рубрика 5

Іванов Іван Іванович

Підготовка військових кадрів...:

1944–1950 рр.

...отримали вказівку партійних органів спрямувати першочергові удари на ліквідацію терористичних угруповань ОУН у містах і райцентрах [1, арк.10; 37, арк.27]. Найбільш уражені диверсіями стали райони Полісся та наближені до державного кордону залізничні відтинки Прикарпаття [2, с. 213].

Література

1. Військове виховання підрозділів СБ у 1941–1943 рр. див.: Огороднік В. Військова підготовка відділів Служби безпеки ОУН (Б) у 1940–1943 рр. /Валерій Огороднік //Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2008. – № 4. – С. 64–70.
2. Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Моногр. /Г. Биструхін, Д. Веденєєв. – К.: Генеза, 2006. – 408 с.

Автор підписується на звороті останньої сторінки.

До статті додаються:

1) УДК;

2) реферативна база (прізвище та ініціали автора (рів), назва статті, анотація (не менше 500 симв.), ключові слова (укр., рос., англ. мовами);

3) дві рецензії:

2. одна з них може бути затверджена кафедрою або науково-дослідним відділом, де працює автор;

3. друга – зовнішня;

3) відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові, повністю звання, посада, контактні телефони.

Наприклад:

Іванов Іван Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Академії праці і соціальних відносин ФПУ.

Телефон: 526 – 15 – 45; e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів.

До рубрики «**Наукові рецензії**» подаються матеріали українською мовою (обсягом від 3 до 6 стор.) у двох варіантах:

роздрукований за підписом автора рецензії і печаткою;

електронний на дискеті 3,5 дюйма.

Після подання матеріалу редколегія журналу в місячний термін розглядає доцільність розміщення рецензії, а науковий редактор вносить правки редакційного характеру (якщо це потрібно) та письмово погоджує їх з автором рецензованої роботи, або рецензентом. Поданий матеріал відображає точку зору рецензента, яка може не збігатися з позицією редколегії журналу.

Роздруковані матеріали і диски авторовам не повертаються